

TARTALOM

KÖSZÖNTŐ

Bősze Péter ■ 10 éves a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat 2

A SZERKESZTŐSÉG LEVELESLÁDÁJÁBÓL

**Balogh Lajos, Berényi Mihály, Holczér József,
Horváth Balázs, Kiss Ádám, Nagy-Tóth Terenc,
Nyitrai József, Szabó Sándor András, Varga Csaba** 5

TANULMÁNYOK

Bárdosi Vilmos ■ Globalizáció, Európa és nyelv. A francia példa 10

Hámori József ■ Az anyanyelv szerepe a magyarság
jövőjében – az agykutató szemével 18

Kapronczay Katalin ■ Id. Csapody István (1856–1912)
nyelvészeti tevékenysége 20

Magyar László András ■ Az európai nemzeti orvosi nyelvek történetéhez 23

Szabó T. Attila ■ Váradi Lencsés György (1530–1593): *Egész orvosságról
való könyv, azaz Ars Medica* című könyvének
tartalomjegyzéke és mutatói mint a XVI. századi
magyar orvosi nyelv kincsestára 27

MORZSÁK

Berényi Mihály ■ Észrevételek 42

Tóth Emil ■ Miért nem mondjuk magyarul vagy helyesen? 44

SZÓCSISZOLÁS

Varga Csaba ■ Régi orvosi kisszótár 46

Bősze Péter

10 éves a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat

Egy szaklap életében a tizedik születésnap nemcsak az első évtized lezárása, hanem remény is arra, hogy van jövője, hogy nem hasztalan gondolat szülte, szükség és igény van rá. Ünnepe is, és mint minden ünnep, emlékezés. Emlékezés a kezdetre, a sok száz együttműködő munkálkodására, a jobbításokra – „az újszülött simogatására, nevelésére”. Ám az ilyen kerek évforduló értékelés is: vajon megfeleltünk-e az elvárásoknak?

Hogyan kezdődött? A *Nőgyógyászati Onkológia* című szaklap már ötödik évében volt – a benne megjelenő dolgozatokat elhivatottan, ám zökkenőkkel magyarítottam –, amikor felvetődött a látszólagos kérdés: szükség van-e a magyar orvosi nyelvre az angol nyelvű, nemzetközi orvosi irodalom csaknem teljes térhódításának az idején. A kérdést látszólagosnak éreztem, hiszen az *igen* válaszban biztos voltam. Ennek ellenére tudományos rendezvényt szerveztünk *Betű- és szövegés a magyar orvosi irodalomban* címmel. A Magyar Tudományos Akadémia díszterme megtelt a lelkes, a tudományok sokaságát képviselőkkel, tele elszántsággal nyelvünk és a magyar orvosi nyelv ápolása iránt. De hogyan tovább? – kérdezték. A válasz, a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat nem sokat váratott magára.

Sokan köszöntötték az új szaklapot; tőlük idézek néhányat.

Bertók Lóránd: „Meggyőződésem, hogy lehet ma is magyarul beszélni és írni, csak oda kell rá figyelni. Gondoljunk arra, hogy ez az egyetlen összekötő kapocs, amelyik e nemzetet napjainkban és a jövőben összetartja. Bízom benne, hogy ez a folyóirat sokakat fog anyanyelvünk helyes használatára buzdítani.”

Brencsán János: „Nem aggódom azon, hogy aki kézbe kapta ezt az első számot, nem fogja türelmetlen érdeklődéssel várni a következőt. [...] Biztos vagyok abban, hogy a folyóiratnak szakmai és nem szakmai körökben egyaránt nagy sikere lesz, amit magam is szívből kívánok.”

Donáth Tibor: „Remélem, hogy az új folyóirat, a *Magyar Orvosi Nyelv*, méltán folytatja majd azt a nemes nyelvapoló munkát, melyet olyan elődök indítottak el, mint *Apáczai Csere János*, *Geleji Katona István*, *Dugonics András*, és folytattak, hogy csak *Bugát Pált* említsem, olyanok, akik világossá tették számunkra, hogy elsőrendű feladat, »a tudomány kifejezésére is alkalmas, kimívelt nyelv megeremtése« és annak folyamatos ápolása.”

Eckhardt Sándor: „A cél tehát világos: a magyar orvosi nyelv védelme. Tudomásul kell venni az új fogalmakat, de el kell háritani azok kritika nélküli alkalmazását. Mindazt pedig, ami eddig is helyes anyanyelvi gyakorlat volt, újból birtokba kell venni. Szükség van tehát egy olyan fórumra, ahol minden vitatható kérdésnek helyet lehet biztosítani.”

Fehér János: „...és kívánjuk, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* új folyóirat céljának megfelelően szolgálja a magyar nyelv gazdagítását, és legyen segítségünkre a szaknyelv fejlesztésében.”

Grétsy László: „Azt kívánom ennek az új folyóiratnak – vagy ha úgy tetszik: periodikának –, amit valamely kiváló pályatársunk ünnepi köszöntésekor szoktunk mondani, tisztelettel és féltő szeretettel: Ad multos annos!”

Horváth Attila: „A magyar orvosi nyelv az élő magyar nyelv részeként alakul (fejlődik?). A *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat hiánypótló nagyszerű fórumot biztosít mindazoknak, akik a magyar orvosi nyelv alakulását elkötelezett véleményükkel segíteni kívánják.”

Keszler Borbála: „Nagy öröm számunkra, hogy a magyar nyelv-művelés szakmai vonala e folyóirat megjelenésével olyan fórumhoz jut, amilyen a magyar nyelv-művelés történetében még soha nem volt, hiszen teljes folyóiratot hazánkban még nem szenteltek a szaknyelv művelésének. A *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat megindítása jelentőségében hasonló *Bugát Pál* tetteéhez, aki 1825-től (amikor még a magyar egyetemen latinul vagy németül adtak elő minden tárgyat) magyarul kezdte oktatni az orvostudományt. Annak idején ez egy mozgalom elindítását, a szaknyelvek magyarításának kezdetét jelentette. Reméljük, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* is mozgalmat indít el a szaknyelvek ápolására és fejlesztésére.”

Kiefer Ferenc: „Az orvosi nyelv fejlesztésének, terminológiai kutatásának nagy hagyományai vannak a magyar tudományban. Biztos vagyok abban, hogy ezeket a nemes hagyományokat folytatja majd ez a folyóirat.”

Kupcsulik Péter: „A most induló újság a mai kor terméke. Célja a magyar orvosi nyelv gondozása és fejlesztése. Talán megőrzésének kényszere is. Van mit megőriznünk, hiszen hagyományaink nagyon régről valók.”

Lapis Károly: „Elképzelem, hogy a folyóiratnak lesz majd az interneten egy honlapja és postafiókjá, ahova bárki, bármikor beküldheti az általa kigondolt új, magyar orvosi szakszavakat, és a közösség kritikája tüzeiben úgy fejlődik a magyar orvosi szaknyelv és más tudományágak szaknyelve is, hogy nyelvünk, ahogy József Attila írta: »ősi és modern, erdei, mezsei és városi, ázsiai és európai« és legfőképp magyar marad. Kívánom, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat ennek eléréséhez minél eredményesebben járuljon hozzá.”

Palkovits Miklós: „Hogy ezek az új szavak milyenek lesznek, és közülük melyek simulnak nyelvünkhöz úgy, hogy a tartalmakat oly annyira tökéletesen fejezik ki, hogy gyorsan és spontán váljanak nyelvünk részévé, az rajtunk is múlik. Ennek elérése érdekében a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat nagyon sokat tehet. De ne felejtjük, egy folyóirat csupán keret, lehetőség, amelyet tartalommal kell megtölteni – ez sokunk feladata: megtisztelő feladata, és – véleményem szerint – valahol művészet is. Tekintsük így, és műveljük ennek szellemében.”

Pálkás József: „Az európai uniós csatlakozásban a helykeresésünk és helyünk megtalálása új identitás létrejöttét fogja elősegíteni, amelyben nyelvünk megtartó-megújító szerepe kiemelkedő jelentőségűvé válik. A csoportnyelvi jelenségek leírása, hibáinak kiemelése, javítása, fejlődési irányának alakítása a tudományos kutatásnak, a kutatás fejlesztésének közvetlen és közvetett forrásává is válhat. Ennek reményében köszöntöm az útjára induló *Magyar Orvosi Nyelv* folyóiratot.”

Telegdy Gyula: „A most szerveződő, a magyar orvosi nyelvvel foglalkozó *Betű és szóvetés a magyar orvosi irodalomban* című rendezvény fel fogja tární azokat a kérdéseket, amelyek további gondolkodásra, vitára készítenek. Remélhetőleg a *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat fórumot fog teremteni a továbbgondolkodásra, a vitára, és ennek eredményeként feltehetően ki fog kristályosodni néhány olyan iránymutatás, állásfoglalás, amelynek valamennyien érezzük a szükségességét. Az új folyóiratnak ebbéli igyekezetéhez sok sikert kívánok.”

Vízi E. Szilveszter: „Jogi szempontból a jövőben az orvostársadalom érdeke, hogy szabatos magyar nyelven és egyértelműen írjuk a kórmeghatározást (diagnózist), a kórelőzményt (anamnézist) stb. Kívánom, hogy legyen e folyóirat hosszú életű, és szolgálja a magyar tudományos nyelv gyarapodását!”

Nos, az olvasó döntse el, hogy ezekből mi valósult meg.

Bevezető gondolataimban így fogalmaztam:

„A *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat célja a magyar orvosi és ezen keresztül – közvetve és közvetlenül is – a magyar nyelv ápolása. Egy »nyomatott nyilvánosság«, melyben kivétel nélkül mindenki elmondhatja a magyar orvosi nyelvvel kapcsolatos véleményét, kifejtheti nézeteit, javaslatot tehet új fogalmak magyar megfelelőire, új szavakra, és bírálhatja, csi-szolhatja a javasolt új szavakat és fogalmakat. Állást foglalhat továbbá az orvosi szavak és szó szerkezetek írásának módjá-

ban is. Nyitott mindenre, mely a magyar orvosi nyelv jobbítása érdekében történik, és elősegíti a közös állásfoglalást, a nyelv egységes használatát.”

Ezek az elvek a tíz év alatt jöttányit sem változtak, csupán a szűrő nyílásai szűkültek: a színvonalat féltettük.

A kezdeti tapogatózások, az útkeresés, a formaváltoztatások után már kialakultak a szabványos rovatok, kirajzolódott a folyóirat arculata. *Levelesládánk* rendre szépen telik, köszönet érte. A *Tanulmányokból* sokat okulhatunk, rangos szerzők tollából születnek, nem egy orvostörténeti értékű. Ezek képezik a lap gerincét. A *Morzsa* apró visszasságokra irányítják a figyelmet, nagyon tanulságosak. A *Szócsiszolás*ban többé-kevésbé tárgykörök szerint keressük az idegen szavak, szakkifejezések magyar megfelelőit szakemberek és nyelvészek bevonásával. Csapatmunka a javából, együttgondolkodás a közös álláspont megfogalmazására. A *Szóvegcsiszolás* nyelvhelyességi, helyesírási kérdéseket elemez példákon bemutatva. Tudományos közlemények, kéziratok mondataiból szemezgetünk, és igyekszünk a hibákra, a tévedésekre rámutatva a szabatos, tömör, egyszerű magyar szövegezést megmutatni. Tanítás, tanulás mindannyiunk okulására. Hasonló a *Kérdezz – felelek* rovatunk: bizonytalanságok felől kérjük nyelvészek, orvosok és más szakemberek véleményét a fogalmak, a szabályok, az írásmódok stb. tisztázására. A *Köszöntés, megemlékezés* rovatban jeles személyeket és eseményeket tisztelünk meg, ilyenekről emlékezünk meg. A *Szerkesztőségi bevezető* időszakos kérdéseket tárgyal, a *Hírek, események, könyvismertetések* rovat pedig az olvasót tájékoztatja.

Berényi Mihály tanár úr javaslatára a közlemények, írások szabadon hagyott „fél oldalain” idézeteket, verseket, fogalommagyarázatokat, képeket jelentetünk meg, hogy ne hagyjuk veszni az üresen maradt oldaltörédekeket.

A szerkesztő a kezdeti években Grétsy Zsombor volt, aki, minden bizonnyal betegsége miatt, hosszabb-rövidebb időre gyakorta kiesett, és végül teljesen elmaradt. Helyét Laczkó Krisztina vette át. Munkabírása hihetetlen, segítsége felbecsülhetetlen, hálás vagyok, amiért vele dolgozhatok. Mindazonáltal Grétsy Zsombor szellemes írásait, nyelvi játékait, különleges egyéniségét hiányoljuk, és bizvást reméljük, hogy ismét bekapcsolódik a munkába. A kéziratok átnézésében, javításában Berényi Mihály tanár úr is tevékenyen részt vesz: nagy odaadással segíti a szerkesztési munkát, éles szemmel javít. Neki ezért is nagyon hálásak vagyunk. Néhány személycse-re – ilyen-olyan okok miatt – a szerkesztőbizottságban is volt.

A legnagyobb segítségem a feleségem volt: mindegyik írást töviről hegyire átnézte, kijavította, és a túlkapasimat kíméletlenül lenyeste. Az olvasó szemével bíralt – az olvasó és a szerkesztő együttes szerepében dolgoztunk. Igen, dolgoztunk – múlt időben, mert már csak távoli szellemével bíralt; munkája is nagyon fog hiányozni.

A tíz év alatt bizonyossá vált, hogy a magyar orvosi nyelv, ámbár az orvostudomány művelésére még alkalmas, mégis hiányos (számos idegen szakszónak/fogalomnak nincs meg a magyar megfelelője), tele van idegen, és ami még rosszabb: öszvér (felemás) szavakkal, csorbult a magyar mondatszerkesztés, az angol nyelv hatása a megszövegezésben is megjelenik, a rövidítések, a betűszók szükségtelen használata pedig mindennapos. Mindez együtt bizony néha-néha már a megértést, a félreérthetetlen tájékoztatást is zavarja. Egy szóval hígul az orvosi nyelv, és úton van a fogyatékoság felé. Az egyszerű, szabatos, mindenki számára érthető fogalmazás magyar szavakkal, szakkifejezésekkel lassan eltűnik.

A megjelent tanulmányok sokasága közül nem egy a magyar orvosi nyelv jelentőségét és a hazai értelmiség felelősségét is tüzetesen elemezte. Ezekből is kikristályosodott, hogy a magyar szakmák, a magyar tudományok is – miként a nemzetek – nyelvükben élnek, és csak addig, amíg magyar szaknyelvük megfelelő. Továbbá, ha a társadalmat kellőképp nem tudjuk tájékoztatni, mert a szaknyelvek magyarsága csorbult, a közösség kettéhasad egy vékony, művelt, idegen nyelvet beszélő rétegre és az elmaradt nagy többségre, annak súlyosan hátrányos gazdasági, műveltségi stb. következményeivel. A legsúlyosabb következmény mégis a köznyelv fogyatékosága lesz, a köznyelvet ugyanis a szaknyelvek is éltetik a társadalom egészére kiterjedően. A magyar orvosi szaknyelv ebben a vonatkozásban is kiváltképp fontos: nemcsak a hatalmas és a köznyelvben is lépten-nyomon használt szakszókincse miatt, hanem az egészségügyi és a betegtájékoztatás, a betegségmegelőzés, az egészséges társadalom végett is. Az orvosi nyelvet – és a többi szaknyelvet is – tehát ápolni, művelni kell. A nyelvápolás fontosságát gáncsoló ürügyek tovább nem fogadhatók el: ezek nem szolgálják az érdekeinket, mondvacsináltak. Egyre határozottabban körvonalazódik az is, hogy nem elég a nyelvészek, a szakemberek és a nyelvet féltők sokaságának lelkes erőfeszítése, nagyon fontos ennek iskolai oktatása, társadalmi tudatosítása, a legszélesebb körű mintaadás és a hivatalos állásfoglalás.

A nézetek, vélemények ütközése mindennapos folyóiratunk hasábjain is. Ez így van rendjén: ebből születnek gyümölcsöző gondolatok, közös álláspontok, ez ösztönöz további gondolkodásra, és mindenki tanul belőle. Hibákat is elkövettünk (a tanulópenzt is megfizettük), és bizony tévedéseink is voltak, meg lesznek is, ez elkerülhetetlen: errare humanum est.

Büszkék vagyunk arra, hogy a folyóiratnak a *Magyar orvosi nyelv* című egyetemi tantárgy megteremtésében is lényeges szerepe volt, és talán még inkább kivette részét a *magyar orvosi nyelv tankönyve* című kiadvány létrehozásában. A tankönyv számos írása elsőként a folyóiratban jelent meg, és csak azután formálódott, csiszolódott tankönyvi fejezetté.

A *Magyar Orvosi Nyelv* 10 éves korára elérte a 2000 példányszámot, mindenki, aki kéri, változatlanul ingyen kapja meg. 180 példányt minden számból Erdélybe küldünk Rosivall László segítségével. Szívesen küldeném a Kárpát-medence más, magyarok lakta területére is, ha lenne, aki elviszi és szétosztja. A folyóiratnak ára a támogatók jóvoltából (NKA, gyógyszercégek stb.) továbbra sincs. A segítséget nagy elismeréssel köszönjük.

A 2000 példány nagyon sok, mégis csak töredéke annak, ahányan olvassák: a www.orvosinyelv.hu honlapon ugyanis teljes egészében fellelhető, ingyen hozzáférhető és letölthető. Hála és köszönet mindenkinek, aki ebben segített (Visit Nyomda, idősebb fiam és számítógépes munkatársa, Papp Miklós, a támogatók stb.).

Megkülönböztetett elismerés a szerkesztőségi titkárnak, Barabás Teréziának, aki amióta a folyóirat gondolata megfogant, bábáskodik felette. Önzetlen és lelkes segítése nélkül a nehézségeket, kivált a kezdeti akadályokat, bizony nehezen küzdöttük volna le. Köszönöm a támogatását, jutalom, hogy baráti munkatársamnak mondhatom.

Ám nemcsak a példányszám több ezres, hanem azoké is, akik így vagy úgy tevékenykednek a folyóirat körül: akik írnak bele, ötletekkel gazdagítják, bírálják, vagyis a közreműködők, a szerzők, a szerkesztőbizottsági tagok, a szerkesztők stb. Nélkülük semmi nem lenne, a folyóirat nem létezne. Nem találok szavakat a köszönetem kifejezésére, a szenvedélyes, önzetlen (tiszteletdíjat nem fizetünk) munkájuk méltatására. Mindenekelőtt nekik köszönhető, hogy ez a folyóirat lett a magyar orvosi nyelv letéteményese. Lelket melengető a Kárpát-medencei és a szórványmagyarság odaadó együttműködése, érdeklődése.

Befejezésül ismét a *Bevezető gondolatokból* idézek:

„A magyar orvosi nyelv ápolása nem lehet sikeres, ha csak egy maroknyi csapat, a megszállott szerkesztők munkálkodnak rajta. Mindnyájunk összefogása, együttgondolkodása hozhat csak eredményt. Új szavak, fogalmak és írásmódok csak akkor létezhetnek, ha mindnyájunk tudatában testet öltenek, mindnyájan egységesen használjuk azokat. Ezért nemcsak köszönetemet, hálámat fejezem ki, de fejet hajtok mindenki előtt, aki közreműködik, mert hiszem, hogy küldetését teljesíti.”

Igen, fejet hajtok, de kalapomat is megemelem mélyen, hiszen ők is az ős öreg anyanyelvünk védelmezői. Várom a fiatalokat. A biológiai óra a főszerkesztőt sem kíméli: előbb-utóbb át kell adjam a váltóbotot, és remélem, hogy lesz kinek. Hat unokám van (talán több is lesz), és nagyon-nagyon szeretném, ha valamelyik, vagy talán több is, jeles eleink által elkezdett, közösen kimunkált pallérozott magyar nyelven végeznék az orvosi egyetemet, gyógyítanák a betegeket.

Balogh Lajos

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Nagy örömmel olvastam Tóth Emilnek az elszakított ország-részek, települések helyes névhasználatával foglalkozó írását. Sorai szívemből szólnak, hiszen magam is gyakran figyelmeztetem ezekre szűkebb-tágabb környezetemet. Ami viszont írásra készített, az a cikkben található néhány elütés, amely csak akkor marad hiba, ha nem javítjuk ki. Sorjában: Clúj helyett *Cluj*, Bácsfelelehegy helyett *Bácsfeketehegy*, Kórógy helyett *Kórógy*, Felsőórség helyett talán inkább *Felső-Órség*, Felsőpalya helyett *Felsőpulya*, Lenberg helyett *Lemberg* és Kogutovic Manó helyett *Kogutowicz Manó*.

Az Örvidék szomszédságából küldött szíves üdvözléttel.

Kiss Ádám

TISZTELT FŐSZERKESZTŐ ÚR! KEDVES PÉTER!

Szeretném azzal kezdeni, hogy köszönöm, hogy megkapom a *Magyar Orvosi Nyelvet*. Az, hogy eddig nem szóltam róla, annak tudható be, hogy az orvosi nyelvnek én passzív „használója” vagyok, ha ez nem képzavar. Az orvosláshoz csak orvoshoz járóként, páciensként (sajnos, nem egyszer betegként) kapcsolódom, és nem igazán tartom jónak a képzett beteg szerepét.

Most azonban olyan tanulmányt találtam a 2009/2. számban, amelynek tárgyában van véleményem, illetve amellyel magam is foglalkoztam érintőlegesen. Tóth Emil *Az elszakított országrészek, települések – hogyan mondjuk és írjuk helyesen?* című cikkéhez közel áll az Index nevű világhálós honlap Magyarulez című fórumának egyik témája, amelynek „Idegen városok magyar neve” a címe. Ez a fórum kissé szélesebb területet ölel fel, mint Tóth Emil cikke, bár a szerző is túllép az elszakított országrészek egy-két példa erejéig.

Mindenképpen tiszteletre méltó a szerző szándéka, ám bizonyos tudományos megalapozottság hiányolható az írásából. Ezt alapvetően egy hiány jelzi: a tanulmány irodalomjegyzékében nem szerepel Kiss Lajos *Földrajzi nevek etimológiai szótára* című munkája. Mi a Magyarulezben alapműként használjuk.

A magyarlakta területek, illetve a történelmi Magyarország helységneveinek megőrzésében nézetem szerint az is jelentős, hogy ezek a nevek sosem kerültek feledésbe, és ha az úgynevezett utódállamokban volt is erre törekvés, a magyarországi magyarok körében ez a norma megmaradt. De nemcsak a magyarok körében – nekem volt szerencsém munkavégzésnél együttműködni például egy kolozsvári román nemzetiségű egyetemi tanárral, aki diplomáját Budapesten szerezte, és magyar nyelvű beszélgetéseiben a világ legtermészetesebb módján ejtette ki a *Kolozsvár* nevet. Magam például sok erdélyi város román nevét mind a mai napig nem tudom.

Jellemző, hogy a Tátrát járó turisták bibliájának számító útikalauz, Komarniczki Gyula *A Magas-Tátra hegyvilága* (egy 1985-ös kiadás van a birtokomban) minden földrajzi nevet négy nyelven (szlovák, magyar, lengyel, német) közöl.

Úgy gondolom, a *Bánát* név értékelésében a Révai-lexikon *primitív* jelzője nem megalapozott. A *Bánát* egyszerűen a Bánság német neve, és feltételezhetően az ott élő nagyszámú kétnyelvű lakos révén terjedhetett el ez a változat.

Félig-meddig vitatnom kell a *Fiume–Rijeka* választás indoklását. Szerintem mi azért mondunk *Fiumét*, mert így rögződött a kultúránkban, és nem azért, mert valaha a Magyar Királyság része volt. A *Fiume* szó olasz, egyébként a jelentése ugyanaz, mint a horvát *Rijekáé*: 'folyó'. Számos olyan horvátországi város van, amelyiknek az olasz neve a magyarok körében feledésbe merült. A történelemből ismerjük *Póla* nevét (Pula), de bizony *Rovignót*, *Parentzót*, *Montonát* már senki sem emlegeti (maximum Verne Gyula a Sándor Mátyásban).

Végül fel kell hívnom – nem annyira a szerző, mint a szerkesztő – szíves figyelmét néhány zavaró elírásra. *Kórógy* neve hibásan *Kórágyként* szerepel. Sajtóhiba csúszott Varsó lengyel nevének írásába, az helyesen *Warszawa*. Végül *Lemberg–Lvov–Lviv* nevének téves írását (Lemberg) nem pusztán azért találok említésre méltónak, mert a tévesztés szokásos túljavításos jelenség (ha *nb* lenne, azt a magyar [mb]-nek ejtené), hanem azért, mert ennek a városnak magyar neve is volt: *Ilyvó*.

Szabó Sándor András

TISZTELT FŐSZERKESZTŐ ÚR!

Mindenekelőtt megköszönöm Önnek és munkatársainak, hogy a *Magyar Orvosi Nyelv* számait rendszeresen elküldik nekem. Noha nem vagyok orvos, mégis nagy haszonnal forgatom, rengeteget tanulok – és a környezetemben tanítok! – belőlük. Mivel meglehetősen kevés helyen találkozni manapság nyelvünk értékeinek megőrzését, ápolását, fejlesztését szolgáló tevékenységgel, ezért kiemelten fontosnak tartom áldozatos tevékenységüket.

A legutóbbi, a IX. évfolyam 2. számában azonban találtam két olyan elírást, amelyet nem hagyhatok szó nélkül. Mindkettőt Tóth Emil – egyébként nagyon érdekes és hasznos, tehát elismerésre méltó – írásában.

Az egyik a 82. oldalon található. *Gróf Klebelsberg Kunót Klebelsbergre* keresztelte a szerző. Ennek, a nagyszabású magyar embernek a munkássága nélkül a folyamatosan pusztuló oktatási rendszerünk ma már nem teremne kimagasló tudású embereket.

A másik hiba a 83. oldalon található, ahol a délvidéki *Kórógy* települést nevezte át a nagyon fontos írás szerzője *Kórágyra*.

Lehet, hogy ezek csak aprócska nyomdai bakik, de ma már nem sok helyen lehet olyan tiszta magyar nyelvű írásokkal találkozni, mint az Önök műveltető kiadványában. Éppen ezért törekedjünk a tökéletességre, javítsuk, amit javítani kell.

Maradok őszinte hívük és hálás olvasójuk.

Berényi Mihály

KIEGÉSZÍTÉS A TUDÓGYULLADÁSOS A MEGBETEGEDÉS? CÍMŰ KÖZLEMÉNYHEZ ÉS HOZZÁSZÓLÁSOKHOZ (MONY. 2009/2: 85–86)

A közlemény és a vita részben a *betegség* és a *megbetegedés* eltérő vagy azonos jelentéséről szolt. Bószé professzor úr a vita lezárásaként ezt írta: „Számomra nyelvünk egyik gyönyörűsége szavaink árnyalt jelentése, ezt elveszíteni nehezen elfogadható.” Lelkesen csatlakozom a véleményéhez, és hadd idézzem az 1997. évi egészségügyi törvény egyik mondatát:

„182. § (1) Az *utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő megbetegedések felismerésére vagy a megbetegedések kialakulásának megelőzésére végezhetőek.*”

Ebben a mondatban két helyen olvashatjuk a *megbetegedések* szót. Szerintem sokkal árnyaltabb és rövidebb lenne a paragrafus ebben a változatban:

Az utód nemének születése előtti megválasztására irányuló eljárások a nemhez kötötten öröklődő betegségek felismerésére vagy a megbetegedések megelőzésére végezhetőek.

Nem volt szerencsés annak idején egybeolvasztani például a teljesen mást jelentő *vezetőséget* és a *vezetést*. Érdemes lenne odafigyelni szeretett anyanyelvünkre.

Berényi Mihály

SOK BAJOM VAN A NEM-MEL

Ennek a hárombetűs szónak több jelentése van, ezért a helyesírása sok bajt is okoz, nem kis részben a ránk zúduló angol kifejezések áradata miatt.

1. TAGADÓSZÓ Használatával a *Magyar Orvosi Nyelv* többször is foglalkozott (7/1: 28, 9/2: 95), mégsem beszélhetünk elfogadott, könnyen alkalmazható szabályokról. Számomra az okozza a legtöbb gondot, hogy a tagadószói *nem* előtagot a gyűjtőnevekkel, a fajtanevekkel egybe kell írni, tehát a nyelvtan szabályai szerint vannak *nemszteroid* vegyületek és *nemkovalens* kötések. Hogyan kell ezt érteni? Hogyan lehet egyszerűen felismerni a gyűjtő- és az anyagneveket? A klorofil *nemszteroid* vagy *nem szteroid* vegyület? Valamely gyógyszeralapanyag kikristályosítható *nemészterekből* és *nemalkoholokból*? Ha van *kommunális* hulladék, a többi mi?

Nézőpont kérdése, de gyűjtőnév a *vasculitis* is. A nem érgyulladásra visszavezethető szervkárosodások okai a *nemvasculitisek* lehetnek? Az ionos kötés nem kovalens kötés, tehát a *nemkovalens* csoportba tartozik?

2. FŐNÉV Louise Brown világrajövelekor még csak a gyermekáldás volt a cél, ma már a lombikbébi két neme között is válogathatunk. Nem egyszerűen fiú- vagy lánygyermek közül választunk, hanem – mai szóval – megválasztjuk az utód nemét. Ez a *nemmegválasztás*. Nyelvtanilag közönséges birtokos összetétel: a nemnek a megválasztása. Sokan írják hibásan, a két szót külön vagy kötőjellel összekapcsolva. Hiába szabályos a *nemmegválasztás*, nekem nem tetszik, legfőképpen előadásban nem: mintha a megválasztás tényét tagadnák vele. Jobbnak tűnik az *utódnemválasztás*, de a hat szótag ellenére kötőjellel: *utódnem-választás*, hogy senki ne gondoljon az *utód-nemválasztásra*. Legjobb mégis a jól bevált szerkezetes megoldás: *az utód nemének a megválasztása*.

Kíváncsi lennék a szerkesztőség véleményére.

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

A *nem* szavunk úgynevezett homonima, azaz az azonos alakú szavak közé tartozik. Ez azt jelenti, hogy az azonos hangalakhoz egymástól független, különböző jelentések kapcsolódnak. (Az egynyelvű magyar szótárakban ezek úgy különülnek el, hogy az azonos alakú szavak két szócikkben szerepelnek, szemben a többjelentésűekkel, amelyek egy szócikkben jelennek meg [a több jelentés esetében a jelentések között összefüggés van]). A magyar nyelvben ismerünk szó-tári azonosalakúságot (*vár, sejt, nem* stb.), nyelvtani azonosalakúságot (pl. *folytat – fojtat*), valamint a kettő keverékét (pl. *állam, hajadon*).

A tagadószói *nem* ősi finnugor örökség a szócsaládjával együtt, a főnevünk azonban bizonytalan eredetű (felmerült alán jövevényezői volta) (vö. TESz.).

Kétségtelen tény, hogy az azonos alakú szavak lehetnek félreértések okozói is (de szójátékok alapját is alkothatják), ennek ellenére bármilyen helyesírási megkülönböztetésük, például összetételekben, a jelenleg érvényes helyesírási szabályokkal szemben mégsem szerencsés, mert a helyesírási egység ellenében hat. (Különösen, hogy éppen a tagoló kötőjel használatának lazítására irányuló törekvések vannak a készülő 12. szabályzatban.) Az azonos alakú szavak általában szövegkörnyezetben fordulnak elő, és ez nyilvánvalóan egyértelműsíti a jelentésüket. A kötőjeles megoldás az egybeírás szabály ellenében már csak azért sem üdvözölhető, mert a kötőjel alkalmazása mindig bonyolultabb, mint a teljes egybeírás: így még tovább bonyolítaná az amúgy sem egyszerű külön- és egybeírás szabályrendszert. Minthogy az efféle megkülönböztetés

kizárólag az írott nyelvben lenne megvalósítható, a tényleges és valóban legjobb megoldás az lehetne, ha a szerkezetes formára törekednénk (a szöveggondozóknak, korrektoroknak feltétlenül ez javasolható, ha a szerző nem tette meg).

A *nem* tagadószó helyesírási kérdésével viszont tökéletesen egyetértek. Nyitott, megoldatlan kérdés. A helyesírási szabályzat jelenlegi kiadása nem fogalmaz meg erre nézve semmiféle iránymutatást, az Osiris-helyesírás pedig pusztán bemutatja a jelenlegi szótári helyzetet (Laczkó–Mártonfi 2004: 126). Ezzel a szerzők beismerik, hogy egyelőre nem tudnak megfelelő megoldást adni. A fent idézett *Magyar Orvosi Nyelv*-beli írásokban merült fel a gyűjtő- és a fajtanemekre vonatkozó szabályozhatóság, ám ennek végigvitele, megnyugtató lezárása nem történt meg, pusztán kérdésfelvetés volt (így nyelvtani szabálynak semmiképpen nem nevezhetjük). Nyilván arra vonatkozott, hogy ha adott például három kategória, amelyek közül kettő bizonyos értelemben szemben áll, és az elnevezés így a *nem* előtaggal keletkezik, akkor javasolható az egybeírás. Azaz például adott X csoport, az ebből valamilyen ellentételezéssel elnevezhető *nemX*, továbbá van Y, amely természetesen *nem X*. A gyakorlatban azonban úgy tűnik, nem ennyire egyszerűek a képletek.

HIVATKOZÁSOK

A magyar helyesírás szabályai. 11. kiadás. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2004.

A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerkesztő: Benkő Loránd. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1968.

Laczkó Krisztina–Mártonfi Attila: *Helyesírás*. Osiris Kiadó, Budapest, 2004.

Berényi Mihály

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Egy STD-előadás címe a következő volt: *A sikeres méhnyakrák elleni oltás titka*. Valóban „sikeres” a méhnyakrák, de az oltás sikereiről is érdemes beszélni. Az urológiában is tömegével jelennek meg efféle mondatok. Egyik urológuscsoport előadásának a címe: *A férfi genitáliák ritka daganatai: a húgycső és a scrotum*. Mintha a húgycső daganat lenne. Ha már húgycső, legyen herezacskó. A *férfi* jelzőt egyetlen urológus sem tudja helyesen használni. A kétszeresen többes számú genitáliákat sem. *A férfi nemi szerveinek ritka daganatai a húgycsőben és herezacskóban* – így jobb lett volna.

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

A *férfi* főnevet nemcsak az urológusok nem használják jól írásban, hanem igen sokan mások sem. Nagyon egyszerű a magyarázata: a *női* melléknévvel áll ellentétben, a végződését a nyelvi tudás képzőnek ítéli, így szófajlag a melléknemek

csoportjába teszi. Elképzelhető, hogy egy szófajváltásnak vagyunk tanúi a nyelvhasználatban. A szótári hagyomány éppen a *férfi* előtaggal többször el is tekint már például a mozgószabály érvényesítésétől: *férfi nemi szerv, férfi nemi hormon, férfi egyes mérközés*. Úgy vélem, senki nem érti félre a fentieket, és nem fog arra gondolni, hogy a hormonnak, a szervnek vagy a mérközésnek lenne neme. A főnév-melléknév szófajváltás egyébként meglehetősen gyakori jelenség a magyar nyelvben.

Berényi Mihály

ANTIINKONTINENS MŰTÉT

Hogy tetszik a szerkesztőségnek ez a nagyon terjedő, angol eredetű kifejezés? Nekem azt sugallja, hogy akkor „inkontinens műtét” is van, pedig (akarattal) ilyen nincs. Nem lenne jobb az *inkontinenciaellenes*? Angolban használják az *antiincontinent* vagy *antiincontinence surgery*t. Nekem az első nem tetszik, a második megfelelhet az *inkontinenciaellenes*nek. Érdemes volna ezzel foglalkozni.

VÁLASZ

Bősze Péter

Az *antiinkontinens műtét* kifejezés tükrözi az efféle kifejezéseket használók nyelvi közönyösségét. Az *incontinentia/inkontinencia* visszatartási képtelenséget jelent, amelyet a széklet és a vizelet visszatartásának a képtelenségére is alkalmazunk, sőt a pigmentképződés zavaraira is. A levél nyilván a vizelet visszatartásának képtelenségre (*incontinentia urinae*) utal, az urológusok ugyanis ezt a szakkifejezést ebben az értelemben használják. Az *incontinentia* kérdését a Magyar Orvosi Nyelvben is tárgyaltuk, meg is állapodtunk, hogy a *vizeletinkontinenciát* magyarul *vizeletcsepegésnek* nevezzük.

Az *inkontinenciaellenes* kifejezés sem tetszik, jóllehet megfelel az *antiincontinence* angol szakszónak. Az *incontinent* angol szó jószereivel képtelent jelent (*incontinent patient* – olyan beteg, aki képtelen a vizeletét tartani), az *antiincontinent* szakszó már csak ezért sem helyes (képtelenellenes). Az *inkontinenciaellenes műtétek* – meglehetősen furcsa. Akkor már az *inkontinencia műtéti kezelése* lehetne a megoldás, de az *inkontinencia műtétei* megnevezés is ugyanazt fejezi ki. Ebből persze még nem lehet tudni, hogy a vizelettartás képtelenségéről van szó, ám ha azt írjuk, hogy a *vizeletcsepegés műtétei* vagy *műtéti kezelése*, akkor igen, és még magyar is.

Holczer József

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Több éve kapom színvonalas szaklapjukat Láng Miklós „nyelvtársam” (Grétsy László professzor úr szellemes és találó szóalkotása) jóvoltából. Neki már vagy háromszor is megkö-

szöntem, ám – pironkodva ébredek rá – Önöknek még egyszer sem. Hadd pótoljam most, mintegy ünnepélyesen időzítve, hiszen a *Magyar Orvosi Nyelv* immár a 10. évfolyamába lép. És „kiengeszteléseképpen” megajándékozom lapjukat – azazhogy: lapunkat – ezzel a talán nem hosszú, ezért aztán *A szerkesztőség levelesládájából* rovatban, esetleg valahol hátul önállóan helyet kapó glosszámmal, avagy nyelvi „retro”-mmal.

Isten áldását kérve nyelvapoló missziójukra:
Kecksemét, 2010. február 20-án

BETEGSÉGEKRŐL – FÉL ÉVSZÁZADA

Az itt következő rokonszavak vagy körülírások az emlékezetemből ugranak elő. Följegyzésükre eleve nem kerülhetett sor, mivel – ezeket hallván – jóformán még írni sem tudtam. A szűk családi környezet, ez a nyelvi kisközösség kiváló gyűjtőtéreg volt számomra. Úgy is mondhatnám: a gyermektrickli meg a kisvasút mellé afféle kis nyelvhasználatot is kaptam ajándékba. Külvárosi ház, szerény keresetű értelmiségi szülők és az 1950-es évek eleje, közepe...

Most, hogy naponta kétszer is ellenőrzik a vérnyomásomat, hetente kétszer a cukromat, óhatatlanul a *betegség* témája késztet a múltba nézésre. Ebben a témakörben ma is ismert fordulatokat, közhelyeket éppúgy hallhattam, mint ahogyan egészen ritka egyedieket, úgynevezett hapax legomenonokat. Jöjjön hát – korfestésül meg az eredményes „retroázást” bizonyítandó – egy kis csokor ezekből.

Mosatlan gyümölcsöt nem szabad megenni! – ezt még a költők is elfogadnák afféle felező tizenkettesnek. Persze ez mindössze az édesanyám intelme volt, amint ez is: *Pénzért nem vesszük a betegségeket!* Egyszóval: a higiénia fontos volt a mi családunkban. Ettől vezérelve tartottak távol a szüleim zöld barackot dézsmálgató kispajtasáimtól, így aztán el is került a *fisifosi*. Amúgy is szorulásos lévén időnként kamillás beöntésre volt szükségem. Ennek előkészítésekor hangzott el ez az anyai kérés: *Na kislfiám, puccsintsd ki a fenekedet!*

Anyám különben gyakorta betegeskedett (rokkantnyugdíjas volt), hamar elfáradt. Ilyenkor mondta: *Úgy el vagyok tanyulva!* Ez valamiképp a 'kutyául érzem magam'-mal érhetett föl. Ha meg sápadozott, akkor az édesapám – aki egyrészt katonaviselt, másrészt pedig az egyszerű emberekkel jó kapcsolatot ápoló férfi volt – ezzel a ritka (?) fordulattal fejezte ki a nemtetszését: *Már megint olyan színű az arca, Etus, mint az árpakása-okádék!* A lehető legjobb fórum adatik meg ezen szóláshasonlat mibenlétének magyarázatára: a változókor előtti életszakasról van itt szó.

Ha náthás, még inkább influenzás lettem, édesanyám – akár nekem címezve, akár rólam szólva – máris rázendített az elmarasztalás kifejezéseire: *Göthös... Beszedett... Nyomja az ágyat, lapít, pislog...* Néha képtelenség volt az állandó orrfűvás. A nem éppen tetszetős eljárásom sem maradt ilyenkor szó nélkül: *Szívjad: nádméz!*

Hála a kedves emléké dr. Keszler Tivadar gyermekorvosnak, általában hamar meggyógyulhattam. Velem örült anyai nagyanyám is, aki besegített a nagymosásba. Az ő aranymondásával zárom írásomat. Nem átalítottam megkérdezni tőle: *Nagymama, mér' mondja azt, hogy taknyosak a zsebkendők?* Mire ő így felelt: *Mert nem mondhatom azt, hogy – rózsavíz!*

Horváth Balázs

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

A *Magyar Orvosi Nyelv* folyóirat honlapján találtam meg az elérhetőségüket. Szakmai kifejezés helyesírásával kapcsolatos kérdés merült fel bennem, amelyre pontos ajánlást nem találtam.

Az egyes ioncsatornák, illetve a rajtuk keresztül folyó ionáramok írásmódjánál, ha az ion nevét a vegyjelével helyettesítjük, mi a követendő írásmód? Például a teljes egészében kiírt *kalciumcsatorna*, *kalciumáram* szavak esetében a vegyjel után szóközt hagyjunk (*Ca²⁺ csatorna*, *Ca²⁺ áram*), kötőjelet tegyünk a két tag közé, a vegyjelet tartozékbetűnek tekintve (*Ca²⁺-csatorna*, *Ca²⁺-áram*), vagy egy ezektől különböző írásmód a helyes?

VÁLASZ

Laczkó Krisztina

A vegyjelek úgynevezett jelszerű rövidítések (nem tartozékbetűk), és ugyanúgy járunk el a toldalékolásukkor, illetőleg az összetételeik írásakor, mint általában a rövidítéseknel, azaz mind a toldalékot, mind pedig az összetételi utótagot kötőjellel kapcsoljuk. Tehát a helyes írásmód: *Ca²⁺-csatorna*, *Ca²⁺-áram*, és minden más esetben is így kell eljárni (*Na-koncentráció*, *K-szelektív* stb.).

Nagy-Tóth Ferenc

TISZTELT PROFESSZOR ÚR!

Örömmel és köszönettel vettem a *Magyar Orvosi Nyelv* külömlében is megnyerő folyóirat 2009. évi decemberi számát. Felbecsülhetetlen tárgyi jelentősége mellett sokvonatkozású jelzésértéke is követendő, amelyek közül, bár szándékosan láthatatlan, ám kiemelkedik a közönség érdekében tett önfeláldozó, háládatosságot nem igénylő tevékenysége.

Az ebben a számban közölt dolgozatok közül Domonkosi Ágnes *Változó szabályok – bizonytalan szokásrend* című tanulmánya kötötte le a figyelmemet. Hiszen az emberek közötti kapcsolatok, viszonyok talán legjellemzőbb kifejezője a megszólítás. Nagyon időszerű és minél előbb megoldandó társadalmi feladat, és ez az igény a szerző adataiból is kitűnik. A két évtizeddel ezelőtti „elvtársak” eltűntették a sokféle *urambátyámokat*, és közben a földművesből parasztot csináltak. Aztán amikor ők is idejémtúltá lettek, jött a zűrzavaros bizonytalanság és a

„pestises” okoskodás. A még Gábor Áron által is *gyáristáknak* nevezett munkások „szaktársiasabban, demokratikusabban” munkavállalók lettek. Ezek azonban „pulitológus” témák.

Bosszantóbb (legalábbis számomra, de talán másoknak is) a nők önözése. Úgy érzem, nagyon visszataszító, amikor egy férfi önöz egy nőt („Őn hogyan gondolja?” – Kossuth rádió). Olyan hidegnek-ridegnek tűnik, mintha természet adta kecsességüktől fosztanák meg őket ezzel a lélektelen megszólítással. Szülőföldemen (a valamikori Szilágyság) a régi időkben (1876 táján és utána még sokáig) az idősebb asszonyok is a *kegyed* megszólítással éltek. Ezt mondták az illető személy távollétében is (sőt még amikor szidták is: „a fene egye meg kegyedet”). Miért ne lehetne ezt a megszólítást felújítani, időszerűsíteni, megkedveltetni? Ezt nem tárgyalja Domonkosi Ágnes sem. Pedig ilyen nevű folyóirat létezik Magyarországon (Kiskegyed).

Kolozsvár, 2010. március 4.

Varga Csaba

TISZTELT SZERKESZTŐSÉG!

Olvasom a *Magyar orvosi nyelv tankönyve* gyógyszernevek írásával foglalkozó fejezetét (1), és csodálkozom az *5-fluoruracil* (*5-fluoro-uracil*, *5-FU*) írásmódján. A kérdés visszaköszön Bősze Péter *Kérdezz – Felelek* című cikkéből is (2009: 91–92). Mintha az *5-fluoro-uracil* írásmód természetes lenne. Számomra közel sem az. Ha ugyanis *ciklofoszfamidot* és *metotrexátot* írunk magyarosan, miért marad ott az *5-FU*-ban az *o*? Amellett, hogy a magyar kémiai nevezéktan szerint helytelen, senkit nem zavar ez a magánhangzó-felesleg? A halogénvegyületek elnevezéséről a kémiai nevezéktan egyértelműen rendelkezik (Nyitrai–Nagy 1998). Eszerint: „A *szubsztitúciós némenklatúra* szerinti neveket az alapelemből a fluor-, klór-, bróm- és jód- előtagokkal képezzük. Például: 2-klórhexán, 1-bróm-2-klóretán, tetrafluorkarbamid [nem tetra-fluoro-urea], 3-brómpiridin. A *csoportfunkciós némenklatúra* szerint képzett nevekben a szerves csoport nevét a -fluorid, -klorid, -bromid vagy -jodid funkciócsoportnév követi, amelyet, ha szükséges, sokszorozó tag előz meg. A név két részét kötőjellel kötjük össze: metil-jodid, benzil-bromid, *terc*-butil-klorid, etilén-dibromid.” Ezek alapján tehát magyar hatóanyagnévként az *5-fluoruracil* megnevezés lenne a helyes.

Apróság. (Apróság?) Nekem azért tűnik fel, mert sokat dolgoztam olyan vegyületekkel, mint a *brómdezoxiuridin* (5-bróm-2'-dezoxiuridin), amelyet világlátott kollégáim csak *bromo-deoxy-uridinként* használtak és írtak, miként a *toluolt* csak *toluénnek*, a *xilolt* pedig *xilénnek* tudták nevezni.

Végül egy másik rövid megjegyzés – vagy inkább kérdés – a tankönyv idézett fejezetéhez kapcsolódóan. Miért kellene a *granulocytát*, ha már magyarosan akarjuk, *ipszilonnal* írni? Akkor a *nyiroksejt* esetében *lymfocyta*, *limfocyta* vagy *limfocita* lenne a helyes? Én ez utóbbira szavaznék.

VÁLASZ

Nyitrai József

A helyes magyar kémiai nevekben a halogének neve után nem kell az „o”, és kötőjelet sem használunk az előtag után, ugyanis az közvetlenül kapcsolódik az alapvegyülethez. Kötőjel akkor kell, ha több előtagot kell felsorolnunk, például: 5-fluor-6-metiluracil. A *toluén*, *benzén* nevek az angol *toluene*, *benzene* „magyaros” átírásából származnak, és ugyancsak helytelenek.

Bősze Péter

Nagyon köszönöm az észrevételeket, a hibát (*5-fluorouracil*) pedig végtelenül sajnálom, és igyekszünk a könyvben kijavítani. Folyóiratunknak ebben a számában ennek külön is hangot adunk.

Nem értek viszont egyet a másik rövid megjegyzéssel. A *granulocytá* szakszót *granulocita* formájában írni szerintem nem szerencsés, mert ez a szakszó a *granulo-* önálló, latin előtagból – amely a *granulum* (szemcse) latin szóból származik – és az önállóan ugyancsak nem használatos *-cyta* utótagból áll. Végeredményben két idegen, ha nem is önálló, szóösszetélt tag képződménye. Az ilyeneknek nem lehet egyik tagját magyarosan, a másikat a forrásnyelv szerint írni (öszvér, hibrid forma). Egyébként az érvényben lévő orvosi szótárak (Brencsán, Orvosi helyesírási szótár) is *granulocytát* írnak. Tudom, hogy a *granulocytá* szakszót már jövevény-szóként – legalábbis szakmai jövevény-szóként – kezelhetjük; helyette a *szemcsés fehérvérsejt* magyar megnevezést vajmi ritkán írjuk, ennek ellenére a *granulocytá* írásformát érzem megfelelőnek.

A *lymfocyta*, *limfocyta* vagy *limfocita* formák közül természetesen csak az utolsó fogadható el, a másik kettő hibás: öszvér szavak. Eredeti írása szerint *lymphocyta* – az orvosi szótárak is ekként írik. Ennek a szakszónak azonban tökéletes magyar megfelelője is ismert (*nyiroksejt*), ezért a magyar szövegkörnyezetben ennek használata javasolható. Ám ha mégis, valamilyen ok miatt (hallgatók tanítása stb.) idegen néven írjuk, akkor csak a forrásnyelv szerinti írást tudom elfogadni, hangsúlyozva, hogy elvileg a *limfocita* írásforma sem helytelen. A magyaros írással azonban ne nyissunk kaput a nyelvünkbe az olyan idegen szavaknak, amelyeknek a magyar megfelelője is tökéletes, sőt még rövidebb is. Ez nem szolgálja nyelvünk védelmét, ápolását.

HIVATKOZÁSOK

(1) http://www.orvosinyelv.hu/monyt/MONYT_27_fej_13_resz.pdf

Bősze Péter 2009. *Kérdezz – Felelek. Magyar Orvosi Nyelv* 2: 91–92.

Nyitrai József–Nagy József 1998. *A magyar kémiai elnevezés és helyesírás szabályai. Útmutató a szerves vegyületek IUPAC-nevezéktanához*. Magyar Kémikusok Egyesülete, Budapest.

Bárdosi Vilmos

Globalizáció, Európa és nyelv

A francia példa¹

BEVEZETÉS Előadásomban olyan kérdésekkel foglalkozom, amelyeknek a magyar nyelv szempontjából is vannak megfontolásra érdemes tanulságai. A rendelkezésemre álló rövid idő alatt áttekintem, hogyan vívta ki magának a történelem folyamán a francia nyelv azt a tekintélyt és megbecsülést, amely évszázadokon át vezető szerepet biztosított neki és Franciaországnak, majd arról beszélek, hogy a megváltozott körülmények között milyen eszközökkel igyekszik megtartani, illetve visszaszerezni jelentőségét és régi vonzerejét.

Egyre többen teszik fel a kérdést manapság az angol, pontosabban a „világangol” (*globish*) erőterében globalizálódó Franciaországban is, amely mindig is büszkén hangoztatta a francia nyelvi és kulturális „érték-többletét”, sajátos fogalom-má vált „nemzeti koloritját” (Bańcerowski 2006: 2), hogy vajon a nemzetek fölötti közösségek létrejöttével, az egységesülő európai gazdasági, politikai, kulturális térségben szükséges-e a francia nemzeti nyelv új elhelyezése, védelme, megerősítése az angollal szemben? Néhány évtizeddel ezelőtt még a kérdés felvetése is felettébb meglepő lett volna. Több mint ezeréves története során ugyanis a francia nemzeti nyelv a kezdetektől fogva igen tudatos és terjeszkedő állami nyelvpolitikának köszönhetően, kemény eszmei és gyakran valós csatákban formálódott, terjedt el és lett népszerű világszerte. A fenti kérdésre adandó válasz megfogalmazásához, a mai helyzet jobb megértéséhez szükséges ennek a nyelvtörténeti folyamatnak néhány fontosabb állomását felvillantani.

VERCINGÉTORIXTÓL NAGY KÁROLYON ÁTHÓDÍTÓ VILMOSIG

A kelta eredetű gall őslakosságú Gallia, amelyet a Krisztus előtti első században Julius Caesar hódított meg és romanizált,

majd germán törzsek foglaltak el, a VI–VIII. századra Nagy Károly – Dániától a Földközi-tengerig terjedő és aacheni székhelyű – hatalmas birodalmának jelentős része lett. A 813-as tours-i zsinat döntése értelmében a keresztény hitet felvett birodalomban a latin helyett már a nép nyelvén, úgynevezett rusztikus román, illetve germán nyelven („in rusticam Romanam linguam aut Thiotiscam”) lehetett az istentisztelet tartani. 841-ben Nagy Károly hatalomért vetélkedő három unokája közül kettő, Kopasz Károly és Német Lajos, egymással szövetséget kötve, az Auxerre közelében fekvő Fontenoy melletti mezőn véres csatában legyőzik Lothár fivérüket, és felosztják nagyapjuk birodalmát. Egy évvel később Strasbourgban esküvel erősítik meg szövetségüket, és elismerik egymás fennhatóságát a saját területükön. Az eskü szövegét mindegyikük a másik nyelven mondja el, Lajos protofrancia, Károly pedig protogermán nyelven. A kelta alapú, alapvetően a latinból kialakult, germán befolyásoktól sem mentes új rusztikus román nyelvnek, a mai franciának, ez lesz az első összefüggő írásos emléke, amelyet a nyelvtörténet az úgynevezett strasbourgi esküszövegek (*Serments de Strasbourg*) néven tart számon. Ez a jelképes nyelvi cselekedet egyúttal két, máig meghatározó jelentőségű európai állam, Franciaország és Németország megszületését is jelentette.

Mintegy kétszáz évvel később, 1066-ban, az Észak-Európából jövő és a La Manche partvidékén megtelepedő, beolvadó viking kalózok leszármazottja, Hódító Vilmos, Normandia hercege szintén politikai és katonai csatározások eredményeképpen a hastingsi csata után Angliába viszi ezt az éppen csak megszületett protofrancia nyelvet. A történetet Matilda királynő bayeux-i falikárpitjának 72 csodálatos jelenete is megörökíti.

Szerkesztőségi megjegyzés: Az olvasóban felmerülhet, hogy a francia nyelv történetéről és helyzetéről írt fejtegetések hogyan kerülnek a magyar orvosi nyelvvel foglalkozó szaklapba. Főszerkesztőként kértem el Bárdosi tanár úrtól előadásának írásos változatát, amelyet ezúton is hálásan köszönök. Ez a közlemény minden anyanyelvét szerető, féltő embernek szól, így a *Magyar Orvosi Nyelv* olvasóinak is. Nagyon tanulságosan írja le a francia nemzeti nyelv megóvására, művelésére tett több évszázados lépéseket, és vázolja a francia kormány, az értelmiség és minden francia ember anyanyelvi felelősségét. Ebben a francia nyelvet megőrizni kívánó teljes nemzeti egységben a szaknyelvek, így az orvosi szaknyelv művelői is jócskán kiveszik a részüket. A közlemény megfontolandó útmutatóként szolgál minden nemzeti nyelv, a magyar nyelv számára is. Kendőzetlen nyelvpolitikát ismertet, amely szakít a teljesen szabadelvű – nem kell a nyelvművelés, hadd menjen minden a maga útján – hamis nézetekkel. Azt sugallja, hogy nemzeti nyelvünk védelme szakembereink, vezetőink, kormányunk és minden magyar érzelmű ember kötelessége. Iránymutató a magyar orvosi szaknyelv művelőinek is; utalva nemcsak a tudományos fogalmak magyar nyelvű megalkotásának erkölcsi felelősségére, de azok alkalmazását elősegítő intézkedések (rendeletek, törvények) létrehozására is. Mindnyájan tudjuk, hogy a szakfogalmak nemzeti nyelvi megeremtése nem elég, azok elterjesztése, szüntelen alkalmazása nélkül erőfeszítéseink nem érnek célt.

¹ Elhangzott a Magyar Tudományos Akadémia Anyanyelvünk Európában Elnöki Bizottságának 2010. február 3-i bizottsági ülésén. Jelen szöveg a *Magyar Nyelvőr* 134/1. számában megjelent tanulmány másodközlése a folyóirat szíves engedélyével.

tette. Az újszülött francia nyelv, pontosabban annak regionális – normann – változata egészen a XV. századig az angol királyi udvar, a főnemesség, a papság, a közigazgatás nyelve maradt, miközben a pórnép továbbra is az angolt használta. Fraser Mackenzie angol nyelvész monumentális tanulmánya szerint (Mackenzie 1939) ezzel is magyarázható, hogy az angol nyelv szókincsének mintegy 60%-a francia (latin) eredetű. A közismert példák mellett (*justice* 'igazságszolgáltatás' ← fr. *justice*, *people* 'nép' ← fr. *peuple*, *tennis* 'tenisz' ← fr. *tenez* [a 'tenir' ige ragozott alakja]) említsük meg, hogy az élő állat germán eredetű megnevezésével szemben (*swine/pig* 'disznó', *cow* 'marha', *calf* 'borjú', *sheep* 'birka'), az állat ételként feldolgozott változatának neve francia eredetű: *pork* ← *porc*, *beef* ← *bœuf*, *veal* ← *veau*, *mutton* ← *mouton*. Az angol parlamentben a mai napig francia mondatokkal jelzik, ha egy törvényt elfogadnak (*Le roi le veult* 'Így akarja a király') vagy elutasítanak (*Le Roi s'avisera* 'A király mérlegeli a dolgot'). Nagy-Britannia és Észak-Írország Egyesült Királyságának ma is használatos címerében pedig szintén két francia mondat olvasható, a Térdszalagrend jelszava (*Honni soit qui mal y pense* 'Rossz, aki rosszra gondol') és az Oroszlánszívű Richárd XII. századi győztes courcelles-i csatájára emlékeztető *Dieu et mon droit* 'Isten és jogom' mondat, amelyet VI. Henrik vett fel jelmondatként a címerbe.

A francia nyelv visszaszorulása Angliában a XIV. században, a százéves háború idején kezdődött el. Ennek egyik biztos jele volt, hogy megsokszorozódtak a francia nyelv elsajátítását célzó nyelvkönyvek és a francia irodalmi művek angol fordításai, mivel a franciát már a nemesség körében sem saját (anya)nyelvként használták gyerekkortól fogva, hanem idegen nyelvként tanulták. Geoffrey Chaucerrel, a *Canterbury mesék* szerzőjével kezdődően pedig az angol irodalom is egyre több magas színvonalú, népszerű alkotást hozott létre. Am talán még ennél is meghatározóbb volt az 1417-es esztendő, amikor V. Henrik király magánlevelezésében is az angolt kezdte használni a francia helyett. A francia és az angol nyelvközösséghez tartozók közötti érintkezés ettől fogva már nem volt zökkenőmentes. Ennek az irodalomban is nyoma maradt. Shakespeare *V. Henrik* című drámájában V. Henriknek, Anglia és Franciaország királyának és jövődöbelijének, a francia Katalin hercegnőnek, 1420-ban már a társalkodónó tolmácsolására volt szükségük egymással évődő beszélgetésük során (V. 2).

A sors furcsa fintora folytán a normandiai francia nyelv által évszázadokon keresztül erőteljesen befolyásolt, alakított angol nyelv majd közel 900 évvel később, a normandiai partaszállás után vesz nyelvi létét a francián. De erről még később szólunk.

A FRANCIA MINT NEMZETKÖZI NYELV EURÓPÁBAN ÉS AVILÁGBAN A XII–XIII. század folyamán, amikor is a latint Európa számos országában hivatalos nyelvként használták, a francia nyelv – a francia királyság növekvő irodalmi, művészeti, tudományos, politikai és gazdasági súlyának köszönhetően – Európa-szerte mint második nemzetközi nyelv volt használatos.

Itáliában a francia nyelv olyan elterjedt volt, hogy például Brunetto Latini 1265-ben francia nyelven írta meg az akkori idők ismereteit összefoglaló *Li Livres dou Tresor* című enciklopédiáját, mert minden nyelv közül ezt tartotta a legelvezetesebbnek (*le plus délectable*) és legismertebbnek. Amikor pedig a velencei születésű kereskedő és utazó, Marco Polo 1296-ban Kínából hazatérve Genovában börtönbe került, itálianizmusokkal tűzdelt francia nyelven mondta tollba pisai fogolytársának ázsiai utazása történetét, amely később *Le Livre des Merveilles* címen vált ismertté.

Spanyolországban a francia nyelvet a Szent Jakab sírjához Santiago de Compostelába zarándokoló francia egyházi emberek és zarándokok terjesztették. Az alábbi mondást pedig, amint erről Diderot és d'Alembert enciklopédiája is megemlékezik, V. Károly német császárnak és spanyol királynak tulajdonítják: „Angolul beszélek a kereskedőkkel, olaszul a hölgyekkel, franciául a férfakkal, spanyolul Istennel és németül a lovalmal.”

Adenet le Roi XIII. század végéről származó Nagylábú Berta (*Berte as grans piés*) című, a magyar–francia dinasztikus kapcsolatok kialakulásának fontos állomását is bemutató gesztájának 148–157. sorai arról tanúskodnak, hogy valószínűleg a magyar királyi udvarban is jól beszélték a nagy presztízzsel rendelkező Párizs környéki francia nyelvet. A magyar műveltségre gyakorolt francia hatás felfedezhető az építészet, a szerzetesrendek által üzött ipar, kert- és szőlőművelés, az ötvösművészet, sőt még az oklevélírás területén is. Ezeknek a francia művelődési hatásoknak emlékét őrzik ófrancia jövevényszavaink, amelyek teljesen beolvadtak a magyar szókészletbe (Bárczi 1938). Például: *clinche* → kilincs, *loquet* → lakat, *mèche* → mécs, *diamant* → gyémánt, *targe* → tárgy, *bottes* → botos, nemezcsizma, *scrin* → szekrény, *cimier*, *cimer* → címer stb. Személy- és helyneveink közül is több francia eredetű: *Louis* → Lajos, *Olivier* → Olivér, *taille* 'szőlőmetszés' → Tállya (község Tokaj-Hegyalján).

I. Ferenc 1539-es villers-cotterêts-i királyi ediktuma megerősítette a nemzeti nyelvet egyrészt a latinnal, másrészt a hűbéri hatalmi központokkal területileg gyakran egybeeső nyelvváltozatokkal szemben. Részben ennek, részben pedig a Pléiade költőinek (Du Bellay, Ronsard) köszönhetően, akiknek tevékenysége nyomán a Napkirály századában felendült az irodalmi, művészeti és tudományos élet, a francia nyelv is egyre inkább a figyelem középpontjába került. Megalakult a Francia Akadémia (1635), amely nemsokára kiadta első irányadó szótárát (*Dictionnaire de l'Académie française*, 1694), Vaugelas nyelvművelő írása (*Remarques sur la langue française*, 1647) pedig a nyelvtan és a nyelvhasználat vonatkozásában szabályozta a nyelvet. (A XVII. század nagy francia drámaírója, Pierre Corneille például ennek alapján újrírta *Cid* című drámájának egyes részeit.) Mindezek hatására a francia nyelv a XVII. század második felére olyan tökéletesen kiforrott, kiegyensúlyozott nyelvvé vált, hogy a nemzeti egységet és az egységes nemzeti nyelvet kereső számos európai

ország számára példakép és elérendő cél lett. Ekkortól szokás a francia nyelvet gyakran a *világosság*, *kiegyensúlyozottság*, *állandóság* szavakkal jellemezni. Az író és filozófus Pierre Bayle 1685-ben meg is állapította: a francia nyelv az európai népek közötti érintkezés legfőbb eszköze.

Jegyezzük meg, hogy noha nyelvtani rendszerét tekintve a következő háromszáz évben már csak igen kis mértékben változott a francia nyelv, használata még közel sem vált általánossá az ország minden részében, különösen nem Dél-Franciaországban, ahol a nép még a forradalom idején sem beszélt franciául (ez az akkori Franciaország lakosságának 25%-át jelentette). A központi nyelv és a több tucat nyelvjárás, térségi nyelv közötti évszázados harc az államnyelv kialakulásának egy szintén igen érdekes vetülete, amelyről később még szót ejtünk.

A francia forradalom századában tehát a tudás és a választékoság megtestesítője volt a francia nyelv: Casanova italianizmusokkal teletűzdelt francia nyelven írta meg emlékiratait, Leibniz szintén franciául fogalmazta meg fontosabb műveit, Nagy Katalin orosz cárnő, Mária Terézia császárné, II. Frigyes porosz király és környezete franciául írt és társalgott, a németalföldi uralkodók, nemesek és kereskedők úgyszintén, Rákóczi Ferenc franciául írta emlékiratait (*Mémoires*) és fiának ajánlott erkölcsi intelmeit (*Réflexions sur la vie civile et la politesse d'un chrétien*), Rivarol gróf pedig a berlini Akadémia által meghirdetett felhívásra megírta híres művét a francia nyelv egyetemességéről (*Discours sur l'universalité de la langue française*, 1784), amelynek leghíresebb mondata szerint „ami nem világos, az nincs franciául”. A forradalom, majd Napóleon számos európai országban tovább növelte a francia nyelv népszerűségét. Napóleon oroszországi hadjáratakor a döntő csata előestéjén még Kutuzov tábornok is franciául idézte vendégeinek La Fontaine meséjét a gémről, amelyik mindent elveszített, mert túl sokat akart. Waterloo után azonban a helyzet kezdett megváltozni. Noha a bécsi békeszerződést még franciául írták, Európa térképét franciául rajzolták újra, a szerződés végén már kimondatott: „Bár a francia nyelv a jelen szerződés minden példányának kizárólagos nyelve, a szerződő hatalmak megállapítják, hogy e nyelv használatának a jövőben nem lesz folytatása.”

Mindezek mellett létezik a francia nyelv terjedésének egy másik, szélesebb vetülete is. A XVI. századtól fogva, a hajózás fejlődésével, gazdasági és politikai indíttatásból, követve a spanyol, portugál, majd holland példát, Franciaország is bekapcsolódott a gyarmatosítási folyamatba. 1534-ben egy merész saint-malói hajós, Jacques Cartier, I. Ferenc király megbízásából a nyugati félteke kutatására indult, és – eljutva Labradorig – Franciaország számára birtokba vette a felfedezett területet. Egy évvel később felhajózott az általa elnevezett Szent Lőrinc-folyón is. Ezzel kezdődött az a folyamat, amelynek végén, egy évszázaddal később a saint-germaini szerződés (1632) megállapította a francia gyarmatosítási területek határát, megvetve ezzel a későbbi francia Kanada alapjait. Ez

idő tájt jelentek meg a franciák a Mississippi völgyében (a későbbi Louisianában, amelyet Napóleon 1803-ban 15 millió dollárért eladott az Egyesült Államoknak), Martinique-on (1625), Guadeloupe-on (1635), Guyane-on, az Indiai-óceánon (Réunion szigete) és Afrikában (Szeneál) is. A XVIII. század európai háborúi és az azokat követő békeszerződések következtében azonban Franciaország kénytelen volt a fenti területek nagy részét elsősorban az angoloknak átengedni, és csupán néhány tengerentúli területet tarthatott meg, ahol a francia nyelvi jelenlét – sokszor a helyi kreol mellett – érezhetően megmaradt. A XIX. századi igen erőteljes gyarmatosítási és hittérítő tevékenység következtében a francia nyelv és kultúra jelentősen elterjedt az afrikai kontinensen, Ázsiában és az óceániai szigetvilágban. A XX. században azonban ez a folyamat lelassult. A század elejére az első számú ipari és gyarmatosító hatalom Anglia lett, és az Egyesült Államok is egyre fontosabb politikai és gazdasági tényezővé nőtte ki magát.

Igaza lett tehát David Hume angol filozófusnak, aki még 1767-ben azt írta, hogy hiába dicsekednek a franciák nyelvük hódításaival, az angolok egyre erőteljesebb amerikai jelenléte az angol nyelvnek nagyobb jövőt ígér. Az angol tehát igen komoly vetélytársként jelent meg a gazdasági, a pénzügyi, de a diplomáciai élet területén is. Jellemző, hogy míg a békeszerződéseket a XVII. századtól fogva franciául írták (még a bismarcki porosz birodalom Franciaország feletti győzelmét hozó 1871-es szerződést is!), addig az első világháborút lezáró versailles-i békeszerződést a francia mellett már angolul is megfogalmazták, sőt egyes nyelvészek szerint a francia változat az eredeti angol szöveg fordítása. Ez a folyamat pedig – elsősorban az Egyesült Államok erőteljes gazdasági-tudományos fejlődése következtében – a második világháború után még jobban felgyorsult. Egy 1997-es felmérés szerint közel négyszer több tudományos közlemény jelent meg a világon angolul, mint franciául. Ez az iránzat természetesen azóta csak tovább erősödött. És még egy érdekesség: a legújabb hivatalos francia jelentéseket olvasva láthatjuk, hogy a franciák – ellentétben talán a babérjaikon pihenő angolszászokkal – az angol mellett egyre jobban figyelnek a spanyol nyelvnek a nemzetközi politikai és kereskedelmi élet számos területét érintő növekvő térhódítására. Ne feledjük: az Egyesült Államok lakosságának közel 15%-a spanyolajkú, és számuk, főleg a déli államokban (Kalifornia, Arizona, Új-Mexikó, Texas), feltartóztatlanul növekszik.

Mindazonáltal a francia mind a mai napig számos nagy nemzetközi szervezet (ENSZ, UNESCO, NOB, NATO, Arab Liga, Európai Parlament, Interpol, Hágai Nemzetközi Bíróság stb.) egyik hivatalos nyelve, munkanyelve vagy úgynevezett „hídnyelve” (*langue pivot*), a Vatikán pedig a latin mellett a diplomáciai kapcsolatok nyelveként használja. Amióta De Gaulle tábornok 1966-ban életre hívta a francia nyelv legfelső tanácsának (*Haut Comité de la langue française*) intézményét, a hivatalos francia politika állandó törekvése a francia nyelv nemzetközi kisugárzásának megtartása és növelése a különféle világi és vallási szervezetek hathatós segítségével (pl. *Alliance*

française, Organisation internationale de la Francophonie, TV5, Œuvres catholiques). A francia ma az angol mellett az egyetlen nyelv, amely minden földrészen, mintegy ötven országban jelen van, különböző mértékben és minőségben. Mintegy 100–120 millió tényleges frankofónról beszélhetünk, akik rendszeresen és természetes módon (anyanyelvi szinten) használják a franciát, míg azok száma, akik többé-kevésbé rendszeresen és többé-kevésbé szokásosan érintkeznek ezen a nyelven, 200 és 300 millió közöttire tehető. Terjedése manapság leginkább az afrikai földrészen figyelhető meg. E számok tükrében a világ nyelvi rangsorában a kilencedik helyen áll. Ha a francia nyelv által közvetített gazdasági erőt nézzük, akkor pedig az ötödik helyet foglalja el. Jegyezzük meg azt is, hogy a francia kormány az utóbbi években közel kétfélmilli eurót fordított arra, hogy a 27 tagállamúra bővült EU-ban az új tagállamok tisztségviselői – így például a magyarok is – az angol mellett a franciát is tárgyalóképes szinten elsajátítsák. Ha már a számoknál tartunk, érdemes megemlíteni, hogy François Grin, a genfi egyetem közgazdász professzorának 2005-ben írt 127 oldalas jelentése évi 17 milliárd euróra teszi az Egyesült Királyság abból fakadó költségvetési nyereségét, hogy nincs szükségük fordítási költségek tervezésére, mivel az európai intézmények döntő többségében az angol nyelvet használják. Ez pedig a demokratikus és hatékony nyelvi érintkezés valós nehézségeit veti fel: „Ha minden nyelvet [...] egyformának tekintünk, akkor demokratikusan járunk el, de figyelmen kívül hagyjuk a gazdaságosság és a hatékonyság elvét. Az egy vagy néhány munkanyelvre való korlátozás viszont lehet gazdaságos és hatékony, de nem lehet demokratikus, mivel privilégiumot biztosítana a kiválasztott nyelveknek, és ez konfliktusok keletkezésének forrása lehet, ami végeredményben megnehezítheti az integráció folyamatát is” (Bańcerowski 2006: 4–5).

A FRANCIA MINT ÁLLAMNYELV DIADALA A NYELVJÁRÁSOK, A REGIONÁLIS NYELVEK FÖLÖTT Minden nyelv életében működnek elkülönítő és egységesítő erők, amelyek hol nyelvjárást hoznak létre, hol a kiegyenlítődség irányában hatnak. A francia nyelv történetében – különösen az V–XII. század folyamán – erősebben hatottak az elkülönítő erők (ilyen volt Gallia területének a rómaiak által szakaszosan véghezvitt romanizálása; a keletről érkező barbár germán törzsekkel való érintkezés; a hűbéri széttagoltság; a természeti akadályokból adódó érintkezési nehézségek), ezért a nyelvjárást sokszínűsége volt a jellemző a középkori Franciaországra, amelyben a latin eredetű nyelvek (katalán, korzikai olasz) és nyelvjárást (oïl, oc, frankoprovenszál) mellett – főleg az ország határvidékeire szorulva – germán (elzászi, flamand), kelta (breton) nyelvek, sőt a baszk is megtalálhatók. Nem kevesebb, mint tíz nyelv vagy nyelvjárástípus élt és él még ma is – természetesen jelentősen háttérbe szorulva az egységes nemzeti nyelv mögött – Franciaország területén. Talán nem túlzás azt állítani, hogy nincs még egy olyan ország Európában, amely nyelvileg ilyen változatos képet mutatna.

Párizs földrajzi, gazdasági, katonai, vallási és oktatási szempontból is kiemelt szerephez jutásával, I. Ferenc, majd pe-

dig a Napkirály és az általa létrehozott Francia Akadémia áldásos tevékenységének köszönhetően a XVIII. században a francia egyre inkább elterjedt a városokban, de vidéken az emberek túlnyomó többsége továbbra is a saját nyelvjárást beszélte. 1789 után ez a helyzet jelentősen megnehezítette a forradalmi eszmék terjesztését. Ezért a kezdeti, túlzottan szabad nyelvi politika helyett – 1790 és 1793 között például az alkotmányozó nemzetgyűlés határozatait rendszeresen lefordították a regionális nyelvekre – a Konvent tagjai (pl. Barère, Grégoire apát) mindent elkövettek annak érdekében, hogy a régi, hűbéri rendszer tagoltságát és az emberek közötti egyenlőtlenséget jelképező tájnyelveket megsemmisítsék, és helyükbe az „egy és oszthatatlan köztársaságban” mindenütt a francia nyelv lépjen. A cél az volt, hogy az ország minden községében létrejöjjön egy általános iskola, amelyben az oktatás franciául folyik. Ehhez előbb elkezdtek a tanítóképzők (*écoles normales*) felállításának a megszervezését. A középiskolai tanárok képzésére pedig 1794-ben létrehozták a francia oktatási rendszer máig is egyik legkiválóbb elit intézményét, az *École Normale Supérieure de la rue d'Ulm* tanárképzőt. A fenti intézkedések hatására a forradalmat követő időszakban, majd Napóleon alatt is folyamatosan nőtt a franciául tudók száma. Eleinte csak a kétnyelvűség kezdett terjedni, majd később egyre inkább háttérbe szorultak a nyelvjárást. Hozzájárult ehhez a folyamathoz a városok, az ipar, a közlekedés és az tájékoztatás rohamos fejlődése is. A nyelvjárástok visszaszorulásában – Renan szavaival élve: „múzeumba zárásában” – igen fontos szerepe volt a köztársasági és világi baloldal alapító atyja, Jules Ferry által 1880 és 1886 között bevezetett ingyenes, kötelező és világi iskolarendszer megjelenése, amelynek középpontjában természetesen a francia nyelv oktatása állt. A végső, mondhatni talán döntő csapást azonban az első világháború mérte a nyelvjárástokra. Az újoncokat a háború elején területi alapon szervezett ezredkebe sorozták be, így azok maguk között a nyelvjárástukat használták. Az első időszak szörnyű veszteségei után azonban a vezérkar újra-szervezte a hadsereget, és ennek során az egyes egységekben Franciaország különböző területeiről származó katonák kerültek egymás mellé, akik csak az iskolában elsajátított francia nyelven tudtak egymással beszélni. Néhány évi katonáskodás után hazatérve már otthon is franciául beszéltek inkább, így a gyerekeknek egyre kevesebb alkalmuk volt nyelvjárástuk használatára.

A XX. század folyamán az írott, majd később az elektronikus sajtó terjedése további döntő egységesítő tényezőként jelentkezett. Az írott nyelvet illetően Franciaország lakossága mára már teljesen, a szóbeliséget tekintve pedig nagyrészt egységes. Egyes földrajzi területeken – életkortól és nemtől függően változó mértékben – a térségi és a tájnyelvek többnyire a köznyelv mellett másodlagosan, sokszor már csak a megértés szintjén, elsősorban a családon belüli érintkezésben fordulnak még elő. A nyelvjárástoknak a szókészletre és a kiejtésre gyakorolt nyelvi hatásai természetesen a mai napig kimutathatók a beszélt francia nyelvben.

A francia közoktatásban az 1951-ben megszavazott Deixonne-féle törvény nyomán korlátozott lehetőség nyílt – heti egy órában – a térségi nyelvek és kultúrák választható oktatására. Az 1975-ben életbe lépett Haby-féle törvény tovább bővítette a kereteket.² Pompidou elnök azonban még 1976-ban is azt mondta, hogy „az Európában meghatározó szerepre hivatott Franciaországban nincs helye a regionális nyelveknek”, és noha azóta a hivatalos nyelvpolitika – legalábbis a nyilatkozatok szintjén – rugalmasabbá vált, a térségi nyelvek oktatása, a térségi rádiók és televíziók térségi nyelvű műsorai máig sokkal inkább a túrt, mint a támogatott osztályba tartoznak. Franciaország Szlovákia mellett hosszú éveken át nem hagyta jóvá a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Chartáját, amelyet végül 1999. május 7-én írt alá. Mivel ez az aláírás Franciaország esetében – beleértve a tengerentúli megyéket és egyéb területeket is – a Bernard Cerquiglini (2003) által készített jelentés szerint 75, a francia kulturális örökség részét képező nyelv vagy regionális nyelv létezésének elismerését és azok védelmét jelentette volna (szemben a francia alkotmány 2. cikke által még ma is kizárólagosan elismert francia nyelvvel), a kérdéssel roppant éles viták folytak az országházban és az újságok hasábjain is. A Francia Alkotmánybíróság 1999-ben alkotmányellenesnek nyilvánította a Chartát. Mi volt ennek az oka? A Charta szellemében és többször szövetszerűen is a térségi nyelvek rendszeres használatát irányozza elő az oktatásban, az igazságszolgáltatásban, a közigazgatásban vagy akár az országházban. Ez pedig homlokegyenest ellenkezik az „egy nemzet egy nyelv” jelmondatban testet öltő hivatalos francia nyelvpolitikával, amelyet I. Ferenc és az őt követő uralkodók, királyok, császárok és köztársasági elnökök folytattak megszakítás nélkül több mint négyszáz éven át. Nagy nyomás nehezedett tehát a francia kormányra. A hegyek éveken át vajúdtak, majd a nevelésnek mondható megegyezéses egér végül 2008 júliusában született meg. Továbbra is érvényben van az V. Köztársaság alkotmánya 2. cikkének első mondata, amely – ellentétben a magyar alkotmánnyal – rendelkezik az állam nyelvéről amikor kimondja, hogy „A Köztársaság nyelve a francia”.³ Ám nem ennél a cikknél, amint az elvárható volna, hanem jóval hátrébb, a területi közösségekről szóló rész 75-1 cikkénél egészítették ki az alkotmányt a következő rövid mondattal: „A regionális nyelvek Franciaország örökségének részét képezik.”⁴ Azt, hogy a franciák számára mennyire fontos és kényes kérdéssel van szó, jól mutatja Max Gallónak, a Francia Akadémia tagjának az Alkotmánybíróság döntését néhány nappal megelőző kijelentése: „A regionális nyelvek veszélyt jelentenek a francia nyelv számára.”⁵

NORMANDIÁTÓL NORMANDIÁIG: AZ ANGOL NYELVI ELÉGÍTÉL ÉS ANNAK KÖVETKEZMÉNYEI Az előzőekben igyekeztem felvázolni azt a több évszázados történelmi folyamatot, amelynek során a francia nyelv folyamatos belső és külső harcban, roppant tudatos nemzeti nyelvpolitika segítségével elismert, Kiss Jenő professzor úr szavaival élve, „magas teljesítőképességű”, „versenyképes” nyelvvé vált a „globális nyelvi piacon” (Kiss 2009: 68–69).

A Normandiából útra kelt Hódító Vilmos nyelvi gyarmatosítása után 878 évvel, vagyis a szövetségesek 1944-es normandiai partraszállását követően azonban a francia nyelv nemzetközi helyzete megrendült. A jaltai konferencia a leereszkedő vasfüggönnyel Európát politikailag és gazdaságilag is kettévágta. A keleti tömb országaiban a Szovjetunió által kierőszakolt kommunista diktatúra, az örök nehézségekkel küzdő szocialista típusú gazdaság lett az uralkodó, míg a demokratikus Nyugat-Európában, így Franciaországban is az Egyesült Államok által mozgatott több milliárd dolláros Marshall-terv hatalmas gazdasági fellendülést hozott. 1960 és 1980 között például a franciaországi amerikai befektetések 250%-kal nőttek. Az *american way of life* ideológiája jegyében terjedő nyelvi és kulturális „szolgalelkűség”, az úgynevezett „cocakolonizáció” azzal járt, hogy az élet minden területén tömegesen jelentek meg angol–amerikai termékek és az azokat megnevező szavak (Coca-Cola, autók, háztartási cikkek, szupermarketek, rockzene, film stb.).

A múlt század hatvanas éveiben a *français* 'francia' és az *anglais* 'angol' vagy *américain* 'amerikai' szavak összeolvasztásából alkotott *franglais*, *francricain* műszó azoknak az angol–amerikai eredetű új szavaknak (neologizmusoknak) a negatív hangulatú összefoglaló neve lett Franciaországban, amelyek az 1950-es évektől kezdve nagy számban kerültek be a francia nyelvbe. Például: *job* 'munka, állás', *sexy* 'szexis', *week-end* 'hétvége', *hold-up* 'rablás', *speakerine* 'tv-bemondónő' stb. Azóta tágabb értelemben az angol szavakkal teleltűzött szövegezést, beszédet is ezzel a névvel illetik, amely éppúgy előfordul a hirdetésekben, a sajtóban, mint a mindennapi nyelvhasználat bármelyik szintjén.

Franciaországban a *franglais*, *francricain* elleni harc a szó keletkezésével szinte egy időben azonnal elkezdődött, és szorosan összekapcsolódott a Charles de Gaulle elnök által hivatalosan is meghirdetett Amerika-ellenes politikával, amelynek elsődleges célja az Egyesült Államok politikai és kulturális befolyásának a csökkentése volt. Erre az időszakra tehető az első francia atombomba felrobbantása (1960), Nagy-Britannia közös piaci csatlakozásának francia vétőja

2 „Un enseignement des langues et des cultures régionales peut être dispensé tout au long de la scolarité.” (A regionális nyelvek és kultúrák oktatása a teljes iskolakötelezettség alatt lehetséges.)

3 Art. 2 – „La langue de la République est le français.”

4 Art. 75-1 – „Les langues régionales appartiennent au patrimoine de la France.”

5 „Les langues régionales sont une menace pour la langue française.”

(1963) és Franciaország kilépése a NATO katonai szervezetéből (1966). Az angloamerikanizmusok ellen meghirdetett nyelvvédő mozgalom élharcosa René Étiemble francia író, irodalmár volt, aki 1964-ben megjelent *Parlez-vous français?* című könyvével szenvedélyes vitákat váltott ki. Ezek során kristályosodott ki az a hivatalos francia nyelvpolitika, amely akkor elsőrendű feladatának tekintette olyan szervezetek létrehozását, amelyeknek célja a francia nyelv védelme, fejlesztése és terjesztése. Ilyen volt például az 1966-ban megalakult és közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó „A francia nyelv védelmének és terjesztésének legfelső bizottsága” nevű intézmény,⁶ vagy később az a szintén közvetlenül a miniszterelnök alá tartozó szerv,⁷ amely – egyfajta nyelvi minisztériumként – a francia nyelvvel és a franciaországi nyelvekkel foglalkozik. Ez utóbbinak egykori vezetője, aki ma a Frankofón Egyetemek Szövetségének (*Association des Universités Francophones*) rektora, egyik budapesti előadásán elmesélte például, hogy a francia kormány hivatalos minőségben kiküldte őt a naganói téli olimpiára, hogy ellenőrizze, valóban használják-e a francia nyelvet a hivatalos alkalmakkor vagy a tájékoztatósi pontokon az olimpiai charta előírásának megfelelően. Maga a francia nyelv a kötőelem annak a mára már fajsúlyos politikai szervezetté fejlődött frankofónia intézményének⁸ is, amelyet a volt szenegáli költő és államelnök Léopold Sedar Senghor, valamint de Gaulle hozott létre az 1960-as évek közepén a régi francia gyarmatok és az anyaország politikai, gazdasági, kulturális és oktatási kapcsolatainak fenntartása és fejlesztése érdekében. Mindez például nem mondható el a hasonló jellegű *Commonwealth*ről, amelynek 1932-es alapszabályában az „angol nyelv” kifejezés nem is szerepel.

Szintén ennek a tudatos nemzeti nyelvpolitikának köszönhető, hogy már 1971 óta minden francia minisztériumban működik egy úgynevezett nevezéktani bizottság (*commission de terminologie*). Ezeknek a feladata a szakterület nevezéktani hiányosságainak – értsd: az angol szakkifejezések – a feltérképezése és francia szakszavakkal való helyettesítése. Az így összeállított szójegyzékeket a Francia Akadémia ellenőrzése után miniszteri rendeletek formájában a *Magyar Közlönyhöz* hasonló *Journal Officiel de la République française* adja közre rendszeresen 1973 óta. A szakkifejezések jegyzékében foglalt francia szakszavak használata kötelező érvényű az államtól függő intézményekben, például a közigazgatás, az oktatás és a kutatás terén. 1973 és 1991 között több mint 3100 új szakszó született így módon Franciaországban.

Az egyébként minden nyelvben igen erős angol befolyással bíró számítástechnikai szakkifejezések területén például fegyelmre méltóan sikerült szinte a teljes informatikai alap-

szókészletet franciásítani és azt el is terjeszteni (pl.: hard disk → *disque dur* 'merevlemez', computer → *ordinateur*, *bécane* 'számítógép', hardware → *matériel* 'hardver', software → *logiciel* 'program', to save → *sauvegarder* '(le)menteni (pl. szöveget)', @, at → *arobase* 'kukac', Web → *toile* 'internet, háló', SMS → *texto* 'SMS', e-mail → *courriel* 'e-mail, drótposta'). Fontos szerepet játszott és játszik ebben Kanadának az angol nyelv satujában található francia nyelvű területe, Québec és az ott működő anyanyelvi iroda,⁹ az új francia megfelelők terjesztésében pedig a *La Banque des Mots* (Szóbank) című nyelvészeti folyóirat vagy a legtekintélyesebb francia egy nyelvű értelmező szótárak. A *Petit Robert* 2010-es világhálón megjelenő kiadása például a 963 anglicizmusként feltüntetett szó mellett rendre megadja a már elfogadott hivatalos francia megfelelőket is: aquaplaning → *aquaplanage*, blog → *bloc-notes*, reality show → *télévérité*, tie-break → *jeu décisif*, sponsoring → *parrainage*. Jegyezzük meg, hogy a több mint hatvanezer címszót tartalmazó szótár szóanyagához képest elenyésző számú, ám ugyanakkor a mindennapi életben rendkívül fontos és gyakori anglicizmusról van szó.

A hímnem-nőnem kettősségében szerveződő francia nyelv egészen a legutóbbi időig rendkívül hűbéri jelleget mutatott a nőnemű foglalkozásneveket illetően. Számos esetben nem volt egy-egy foglalkozás megnevezésére nőnemű alak, vagy ha volt, az többnyire csak az adott foglalkozást űző férfi feleségét jelölte. A francia befogadókészségét és -képességét mutatja, hogy a francia nyelvvel foglalkozó kutatóintézetek munkájának eredményeképpen az ezredfordulóra közel 25 000 foglalkozásnév nem egyszer újszerű nőnemű alakját (pl. *écrivaine*, *professeure*, *académicienne*) sikerült megalkotni és közkinccsé tenni (Cerquiglini 1999). Mint oly sokszor, az amerikai angol által erősen befolyásolt québeci francia nyelv ebben a megújító folyamatban is megtermékenyítő szerepet játszik, és számos ott már elismert és használt alakot adott tovább az anyaországi franciának.

De ne feledkezzünk meg az elmúlt évtizedek francia nyelvtörvényeiről sem, amelyek szintén fontos szerepet játszottak abban, hogy a francia sikeresen vegye fel a harcot az angollal. Noha nem sok eredménnyel, de már az 1975-ös Bas-Lauriol-féle nyelvtörvény is kötelezővé tette a francia nyelv használatát a magánéleten kívül, vagyis a kereskedelmi megnevezésekben, a használati utasításokban, a munkaszerződésekben, a közintézmények felirataiban, a rádiós és televíziós műsorok felvezetőiben, hogy csak néhány példát idézzünk, és tiltotta a külföldi (tehát nem csupán angol) szavak használatát abban az esetben, amikor azoknak létezett elfogadott francia megfelelője. A legutolsó, a Bas-Lauriol-féle törvényt felülíró és a köznyelv által az akkori kulturális miniszterrel elnevezett Toubon-féle

6 Haut Comité pour la Défense et l'Expansion de la langue française.

7 Délégation générale à la langue française et aux langues de France.

8 Organisation internationale de la Francophonie.

9 Office québécois de la langue française (http://www.granddictionnaire.com/btml/fra/r_motclef/index1024_1.asp).

nyelvtörvény¹⁰ 1994-ben lépett életbe, és lényegében az 1975-ös törvény folyamánának tekinthető. Bevezetését széles körű társadalmi vita és egyeztetés előzte meg. A korabeli felmérések szerint pártállástól függetlenül a franciák 97%-a nyilatkozott úgy, hogy kötődik a nyelvhez, 70%-a büszke annak nemzetközi elterjedtségére, 93%-a egyetért a törvénnyel, 78%-a előnyben részesíti a nyelvi sokszínűséget Európában az angol általános használatával szemben. A törvényt az országház nagy többséggel megszavazta, de az Alkotmánybíróság egyes, talán valóban kissé túlzó kitételeit a kifejezés szabadsága nevében alkotmányellenesnek minősítette (például azt a cikket, amely a tudományos kutatási pályázatok anyagi támogatását az eredmények francia nyelvű közléséhez kötötte). A Toubon-féle, amúgy nagyon megengedő nyelvtörvény igen fontos lépés volt Franciaországban: hangsúlyozta azt a demokratikus alapelveket, hogy minden francia polgárnak joga van arra, hogy saját nyelvén jusson ismeretekhez, és tovább erősítette vagy felébresztette a franciákban az anyanyelvi öntudatot, a nyelvhez való kötődést. A versenyterületet, a fogyasztóvédelmet, a hirdetések és a tömegtájékoztatást felügyelő különböző hivatalos szervek¹¹ részéről évi mintegy 1000 ellenőrzés történik. A törvény ugyan lehetővé tette az előírások be nem tartásából fakadó kihágások pénzbüntetését, valójában azonban erre nem túl gyakran került sor. Az egyik ilyen ismert eset az volt, amikor az orvosi képzést berendezéseket gyártó General Electric Medical Systems francia leányvállalatát 2006-ban 570 000 euróra büntette a versailles-i fellebbviteli bíróság, mert 58 biztonsági és módszertani ismertetőt az elsőfokú bíróság döntése ellenére nem fordított le franciára.¹² Ez a súlyos ítélet talán azért is születhetett meg, mert a törvénynek van egy kevésbé ismert kiegészítése, amelyet a francia Szenátus 2005-ben egyhangúlag elfogadott, és amely a vállalatvezetőkre, a vállalatok működésére vonatkozólag további szigorításokat írt elő (például, hogy minden vállalatvezető köteles írásos tájékoztatót átadni a munkavállalóknak a francia nyelvű vállalatban belüli használatáról, vagy hogy a vállalati tanácsulások napirendjének, valamint az üléseken meghozott határozatokról szóló jegyzőkönyveknek a nyelve kötelezően a francia kell, hogy legyen).

Franciaországban a nyelvművelés nemcsak a politika, a nyelvtörvények vagy a tudomány szintjén történik. A szép számmal rendelkezésre álló egynyelvű szótárak használatára való iskolai nevelés megalapozza, hogy a francia nyelvvel való foglalkozás természetes módon beépüljön a franciák mindennapi életébe. Ezt mutatják többek között a népszerű televíziós nyelvi műsorok, vetélkedők (pl. *Merci professeur*, *Championnat d'orthographe*, *Des chiffres et des lettres*), vagy a legkisebb faluban is maguktól létrejövő és működő nyelvi klubok.

A francia nyelv franciaországi védelmével kapcsolatosan még egy érdekes mozzanat érdemel említést. Elismert francia

kultúrsemélyiségek, akadémikusok (Angelo Rinaldi), írók, nyelvészek (Claude Duneton) részvételével 1999 óta működik Franciaországban „Az angol talpnyalás akadémiaja” (*L'Académie de la Carpette anglaise*), amely egyfajta „citromdíjként” minden évben kiosztja a „polgári méltatlanság” díjat (*indignité civique*). A díjat a francia értelmiségi vezetőknek az a tagja kapja, aki a zsűri szerint azzal tűnik ki, hogy Franciaországban vagy az európai intézményekben a francia nyelv rovására túlzottan elősegítette az angol nyelv és kultúra terjedését. Az első „díjazott” Louis Schweitzer (1999), a Renault elnök-vezérigazgatója volt, aki a vállalat párizsi központjában a vezetői értekezletek írásos összefoglalóinak nyelveként kötelezővé tette az angol-amerikai. A „díjazottak” között van még 2004-ből Jean-Claude Trichet, az Európai Központi Bank elnöke, aki hivatalba lépésekor kijelentette: „*I am not a Frenchman*”, vagy 2007-ből Christine Lagarde, francia gazdasági miniszter, aki kollégáival gyakran beszél angolul, emiatt meg is kapta a szójátékon alapuló *Christine The Guard* gúnynevet.

Franciaországban évszázadok óta komoly hagyományai vannak a nyelv tisztaságára való törekvéseknek – de különösen a XVII. század óta, amikor Malherbe és Vaugelas munkássága nyomán kialakult, a mi *nyelvművelés* szavunkkal és fogalmunkkal rokonítható *bon usage* ’helyes nyelvhasználat’ fogalma. A jobb- és baloldali megosztottságtól függetlenül a hivatalos állami politikával valamilyen módon mindig összefüggő purizmus a francia nyelvet általában a „világosság” (*clarté*), „tisztaság” (*pureté*), „logikusság” (*logique*), „kiegyensúlyozottság” (*équilibre*), „elegancia” (*élégance*), „szépség” (*beauté*) szavakkal szokta jellemezni. Fő célkitűzése a francia nyelv mindenáron való védelme az idegen behatások ellen, ha kell, kívülről jövő beavatkozások, szabályozások árán is. A purizmus elveit hirdető és minden nyelvi újítással kapcsolatban kételkedő nyelvészek és nyelvpolitikusok túlzottan hagyományos nyelvszemlélete nem veszi azonban figyelembe, hogy minden nyelv folyamatos fejlődésben van, és ez a fejlődés nem függetleníthető a világban zajló egyéb társadalmi, gazdasági, kulturális folyamatoktól.

A XX. század harmincas éveitől erősödő formális nyelvészeti áramlathoz tartozó nyelvészek ezzel szemben sokkal elnézőbb magatartást tanúsítottak az angol nyelvi hatással kapcsolatban, tagadták annak kizárólagosan negatív hatását, hivatkozva arra, hogy a szóképzésben például kifejezetten előnyös, megtermékenyítő befolyása is volt a francia nyelvre (vö. *walkman* → *baladeur* ’sétálómagnó’, *surfboard* → *planche à voile* ’szörf, szélsikló’, *pacemaker* → *stimulateur cardiaque* ’pacemaker, ütemszabályzó’, *poster* → *affiche* ’poszter’, *joint venture* → *coentreprise* ’vegyes vállalat’). A mai nyelvészek megítélése szerint (Hagège 1987; Cerquiglini 2002; Rey 2007) a világangol igazából nem fenyegeti a franciaországi standardizált franciát, egyrészt a kultúra- és tudományirányítás támogatása, a kiépített

10 Loi n° 94-665 du 4 août 1994 relative à l'emploi de la langue française.

11 Direction générale de la concurrence, de la consommation et de la répression des fraudes, Bureau de Vérification de la Publicité, Conseil supérieur de l'audiovisuel.

12 http://www.novethic.fr/novethic/entreprise/gouvernance/570_000_euros_amende_pour_refus_traduction/99187.jsp.

nyelvpolitikai ellenőrzés, másrészt a nyelvhasználók többségének anyanyelv iránti elkötelezettsége, önazonosság- és öntudata, a tudatos szakfoglalom-fejlesztés és az új fogalmak nyelvi megjelenítésének gazdagsága miatt. A „küzelem” súlypontját át kell tehát helyezni a nemzetközi szintérre, össze kell kötni a francia nyelv ápolásával és minél szélesebb körben történő terjesztésével. A francia csak így maradhat hosszú távon sikeres versenytársa az angolnak a nyelvek piacán. Az ismert francia szótáríró, Alain Rey nemrég megjelent könyvében (Rey 2007) pedig a puristákkal vitázva úgy gondolja, hogy a nyelvi globalizáció tényezői – túllépve a kétség kívül uralkodó angol-amerikai befolyáson – ma sokkal szélesebb skálán mozognak, és ez a francia nyelv gazdagodását is jelentheti. Ez pedig megakadályozhatja, hogy az angol által nyelvilag is egységesülő világunkban a tudományos gondolkodás túlzottan egysíkúvá váljon. Ahogy Michelberger Pál fogalmazott: „A nemzeti nyelvek eltérő logikája a problémák tudományos megközelítését többdimenzióssá (térbelivé) teszi, hiszen a nyelvi logika visszatükröződik a tudományos gondolkodás logikájában is. A sok nyelven épülő, építkező tudomány teljesebb rálátást biztosít a társadalomnak a problémákra” (Michelberger 1999: 24).

Az anyanyelv és a világangol kapcsolatát illetően a mai francia értelmiségi elit válasza alapvetően megfelelnek azoknak az elvárásoknak, amelyeket Kiss Jenő így fogalmazott meg: „A [súlyos kihívásokra adott] választ az új (társadalmi, gazdasági, nyelvhasználati stb.) körülményeket figyelembe vevő, racionális, végiggondolt, higgadt mérlegelésen alapuló, megőrizve újító és újítva megőrző alkalmazkodás jelenti” (Kiss 2009: 72–73). A francia példa számunkra annál is inkább követendő kell, hogy legyen, mivel – amint azt láttuk – pusztán sajnálkozás és önsajnálás helyett anyagilag, nyelv- és kultúrpolitikaiak is sokat tesznek azért, hogy nyelvük – a mindennapi és a szaknyelvi használatban is – a szükséges nyitottsággal, alkalmazkodással úgy fejlődjön, gazdagodjon, korszerűsödjék, hogy egy nap akár a világangol való verseny társaként jelenhessen meg azok számára, akik a világot, annak sokszínűségét nem csupán a technokraták és multinacionális vállalatvezetők végsőkig leegyszerűsített, kerékbe tört, egysíkú szingapúri angol szemüvegén keresztül szeretnék látni és látatni (Hagège 1996: 117; Wismann 2004). És egy olyan nyelvnek, amely magára a globalizálódott *globalizáció* szóra is külön francia szót – *mondialisation* – hozott létre, minden esélye megvan ennek megvalósítására.

Amint láttuk, a történelem folyamán a francia nyelv ellenlábasa a belső térségi nyelvek, valamint főleg az angol voltak. Manapság azonban egy egészen más jellegű, összetettebb küzelem is kezd körvonalaódni. Franciaországban 1975 és 2000 között nyolcmillióra duzzadt a külföldiek száma. Ez olyan, mintha az ország bekebelezte volna Ausztria teljes lakosságát, és ez természetesen felvetette a külföldiek azonosulásának, beépülésének, keveredésének (*métissage*) kérdését. A három szó itt nem egymás szinonimája, mert mindegyik fontos és hangsúlyos ideológiai-politikai töltettel bír. Ennek a hatalmas néptömegnek a túlnyomó többsége (mintegy 6 millió fő) észak-afrikai muzulmán arab, akik közül sokan már Franciaország-

ban születtek, de akik „a gyökerekhez való hűség” nevében ennek ellenére sem akarnak beilleszkedni a többségi társadalomba (lásd a csador vagy a burka körüli vitákat). Pedig mind a Mitterrand-, mind a Chirac-korszak alapvetően szabadelvű, posztmodern „meszticideológiája” mindent elkövetett annak érdekében, hogy a nemzeti azonosságtudatok eltűnjenek a nagy egyetemességben, sokszínűségben. A nagyvárosok külső negyedeiben élő, papíron francia állampolgárnak számító, de a francia társadalom, kultúra múltja, jelene és jövője iránt közömbös fiatalok (az úgynevezett *Beurs*-ök vagy az államigazgatás politikailag korrekt nyelvén a „bevándorlókból lett franciák” [*Français issus de l’immigration*]) mára már a kívülálló többség számára érthetetlen nyelvet beszélnek (*langue des quartiers/cités; céfran*). A francia Bevándorlás-, Integrálódás-, Nemzetiazonosság-ügyi és Szolidaritásfejlesztési Minisztérium (*Ministère de l’Immigration, de l’Intégration, de l’Identité nationale et du Développement solidaire*) által 2009 decemberében felvetett „Mit jelent franciának lenni?” (*Qu’est-ce qu’être français?*) körkérdésre adott válaszok szerint azonban a franciák többsége meg akarja őrizni kulturális emlékezetét, nemzeti önazonosságát, és nem akar lemondani valamiféle keverék „multinyelv” érdekében a francia nyelvről sem. A nemzetek, kultúrák, vallások, nyelvek modern harcában egy csata most lezárulni látszik. De vajon – Jean Giraudoux színdarabjának címére gondolva (*La guerre de Troie n’aura pas lieu*) – tényleg nem lesz Trójában háború, és ha mégis igen, ki nyeri meg?

IRODALOM

- Bañcerowski Janusz 2006. A nyelvi kérdés az Európai Unióban. *Magyar Nyelv* 52: 1–9.
- Bárczi Géza 1938. A magyar nyelv francia jövevényszavai. A *magyar nyelvtudomány kézikönyve*. I. kötet, 12. füzet, Budapest, 1–46.
- Bárdosi Vilmos – Karakai Imre 2008. *A francia nyelv lexikona*. Corvina Kiadó, Budapest.
- Cerquiglini, Bernard et al. 1999. *Femme, j’écris ton nom. Guide d’aide à la féminisation des noms de métiers, grades, fonctions*. CNRS–INALF – La Documentation Française, Paris. – <http://www.dgfl.culture.gouv.fr/resources/feminisation.pdf>.
- Cerquiglini, Bernard 2002. Faut-il défendre la langue française? *Revue d’Études Françaises* 7: 25–39.
- Cerquiglini, Bernard 2003. *Les Langues de France*. PUF, Paris.
- Étiemble, René 1964. *Parlez-vous français?* Gallimard, Paris.
- Hagège, Claude (1987): *Le français et les siècles*. Odile Jacob, Paris.
- Hagège, Claude 1996. *Le français, histoire d’un combat*. Éditions Michel Hagège, Paris.
- Kiss Jenő 2009. A tudományos nyelvek, az anyanyelv és az értelmiségi elit. *Magyar Tudomány* 1: 67–74.
- Mackenzie, Fraser 1939. *Les relations de l’Angleterre et de la France d’après le vocabulaire*. Droz, Paris.
- Michelberger Pál 1999. Nemzeti nyelv a tudományban: múlt-jelen-jövő. Glatz Ferenc (szerk.): *A magyar nyelv az informatika korában*. (Magyarország az ezredfordulón. Stratégiai kutatások a Magyar Tudományos Akadémián. VII. A nemzeti kultúra az informatika korában. A magyar nyelv jelene és jövője). Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 19–27.
- Rey, Alain 2007. *L’Amour du français. Contre les puristes et autres censeurs de la langue*. Denoël, Paris.
- Wismann, Heinz – Judet de la Combe, Pierre 2004. *L’avenir des langues: repenser les humanités*. Édition du Cerf, Paris.

Hámori József

Az anyanyelv szerepe a magyarság jövőjében – az agykutató szemével

Mit jelent az anyanyelv? A meghatározás szerint: anyanyelvnek azt a nyelvet nevezzük, amelyet az ember gyermekkorban a szüleitől vagy a környezetétől megtanul, és azt mindennapi élete során természetes módon, külön fordítás nélkül képes használni, illetve gondolatait ezen a nyelven képes a legkönnyebben kifejezni. A magyar anyanyelv lehet (a) édesanyanyelv, azaz az édesanya nyelve és (b) édes anyanyelv, ahol a jelző az érzelmi hátteret is felvillantja. – Mi jellemző a magyar anyanyelvre, amely megkülönbözteti elsősorban az indoeurópai nyelvektől?

Miért van az, hogy amikor a magyar kultúráról beszélünk, akkor elsősorban éppen a magyar nyelvre, az anyanyelvre gondolunk? Én azt hiszem, hogy azért, mert ez a nyelv egészen nagyszerű abból a szempontból, hogy befogadó nyelv. Ezt soha nem szabad elfelejteni. Az idők során, ahogy jöttünk Ázsiából errefelé, és ahogy letelepedtünk itt, a környezetünkől is átvettünk szavakat. Sok szláv és török eredetű szó van a magyarban. Továbbá nagyon sok a latin eredetű szó is. A középkorban a latin volt az európai közös nyelv. Valószínű, hogy ha Mátyás királlyal társalogtunk volna, egy idő után latinul is folytathattuk volna. Az akkori latin nyelv egyébként nem sokban különbözött a ma is használatos egyházi latin-tól. A latin mellett német hatások is „érték” a magyar nyelvet – különösen a XIX. században. A magyar nyelv tehát befogadó nyelv. Talán azt is lehet mondani, jó értelemben, hogy a magábfoglalás (asszimiláció) nyelve. Ez alatt azt értem, hogy a XVIII. században összesen volt másfél millió ember ebben a nagy Kárpát-medencében, aki magyarul beszélt. Másfél millió. A XVIII. század folyamán éppen ezért külföldön az a vélemény terjedt el, hogy a magyar nyelv kihalóban van. Ennek a legismertebb megfogalmazása Herder (1744–1803) híres jóslata: „Ott élnek a magyarok, szlávok, németek, oláhok és más népek között a lakosság gyenge kisebbségéül, és pár század múlva talán nyelvüket is alig lehet majd megtalálni” (in: Kosztolányi 1931: 47). Ám Herder rövidesen visszavonta nyilatkozatát. Elismeri, „kiváló írók akadtak Magyarországon II. József alatt” (i. h.). Belátja, hogy nagy kincs a magyar nyelv. „Van e népnek kedvesebb valamije, mint nyelve? Bence él egész gondolatvilága, múltja, története, hite, életalapja, egész szíve, lelke” (i. h.).

A XVIII–XIX. században nagy számban települtek be a németek – svábok, szászok és így tovább. Nem az erdélyi szászok-

ra gondolok, ők jóval korábban letelepedtek már Erdélyben. Nagyon sok szlovák, szerb, zsidó is betelepült az akkori Magyarország területére. Olyan mértékben egyesültek a XVIII. század második felétől kezdve egészen a XIX. század végéig, hogy ma, mintegy 13 millió ember beszél magyarul a Kárpát-medencében. Tudni kell, hogy a 13 milliónak nagy része természetesen genetikailag mindenestre nem magyar. Nyelvében magyar, következésképpen kultúrájában is magyar. Mi tette lehetővé azt, hogy a másfél millió magyarul beszélő nem tűnt el, hanem megmaradt, sőt sokasodott? Ezt a nyelv, ez az egészen sajátos felépítésű, nyelvtani rendszerű nyelv tette lehetővé, ahogy ezt nyelvészeink is állítják. A magyar olyan nem indoeurópai nyelv, amelynek az egyik legjobban kutattott rendszerszerű nyelvtani leírása van. Ez nagy előnyt jelent. Az indoeurópaiól gyökeresen eltérő nyelvszerkezet és nyelvi gondolkodás ráirányította a figyelmet a magyarra, amely elsősorban a mondatát tekintve más típusú. A nyelvi rendszer (grammatika) egyébként nagyon fontos része a nyelvnek általában is. A magyar nyelv pedig egészen sajátos ilyen szempontból: szinte megváltoztathatatlan az az alapszerkezet, az az alap nyelvtani rendszer, amelyre ráakódtak a befogadott, a sokszor magyarosított szavak. Tulajdonképpen a szavak befogadására nagyon is alkalmas nyelv, amely ezzel élt is. Vagyis anyanyelvünk sajátosságai segítettek abban, hogy a magyar kultúra általában is fennmaradhasson, változásokkal a mai napig.

A másik sajátossága nyelvünknek a részben képi gondolkodás. Ez általában a nyelv történeti gyökeréig vezet vissza. Még a sumérekénél alakult ki a körülbelül 500–600 logogramból álló írott nyelv. Ez az írott nyelv, és ez nagyon fontos, képi nyelv volt. Tehát képekkel fejezte ki azt, amit mondani akart. Ez miért lényeges? Azért, mert az emberek a vizualitást tekintve elsősorban jobb féltekések, a beszélt nyelvet tekintve pedig bal féltekések. Tehát ezt a kettőt hozta össze akkoriban még a logogramos írás; vagyis a képi megjelenítést és ugyanakkor a beszélt nyelvet. Beszéltek is, amikor írott nyelven közöltek valamit, hiszen használták a logogramokat. Ezt a szakaszt követte a nagy változás: Babilon. Babilonban elvesztettünk valamit azzal, hogy kialakult az akkád beszélt és írott nyelv. Az írott jelek, mint a nyelv elemi egységei, már tükrözték azt fonológiaiilag, amit éppen mondtak. A képiség kezdett kiszorulni az írott nyelvből, és elvontabbá vált. 3400 éve volt a második nagy áttörés: a föníciaiak 22 elemi írásjeggyel (gra-

fémával) mássalhangzós (konzonáns) írást találtak ki. Tulajdonképpen ez már az írás alfabetikus formája, amely már teljesen elvont, nincs semmiféle képiség benne. A mai ábécé alapját pedig a görögök, helyesebben a hellének, 2800 éve dolgozták ki. Tulajdonképpen az összes európai írott nyelv erre a görög ábécére vezethető vissza. Vagyis, és ez nagyon fontos, az írott ábécével, a betűkből összerakott fogalmakkal, tárgyakkal már nem képekben, hanem csak a bal féltekénben gondolkotunk. Ez az áttevődés a bal féltekére egyben jelentős veszteséget is jelentett. Ennek következményeként az esetek jelentős részében már nem megfogható fogalmakban, tárgyakkban gondolkodnak az euroatlanti népek.

A magyar nyelv viszont egészen máig megőrzött valamit a jobb féltekés, képi gondolkodásból is. Ezt elsősorban a magyar népdalban, illetve a magyar költészetben lehet kimutatni, mint ahogy azt kiváló műfordítónk, Dedinszki Erika (Hollandiában) bizonyította be. Úgy tűnik, hogy ez a képi gondolkodásmód (Balassitól egészen a mai napig) a magyar költészet és így a magyar nyelv rendkívüli értéke.

Erre utalt a nemrég elhunyt nagy tudós, Teller Ede is, amikor azt fejtegette egyik írásában, hogy a magyar költészet, kiemelkedően Ady Endre költészete hogyan termékenyítette meg fizikai kutatómunkáját. Másik híres fizikusunk Balázs Nándor (Einstein, Schrödinger és Dirac munkatársa) részletesebben is elemezte a magyar nyelv és a természettudományok kapcsolatát Csíkszeredában, az ottani Márton Áron gimnáziumban elmondott beszédében. „Sokat foglalkoztatott a kérdés, mi lehetett az oka, hogy annak idején oly sok kiváló magyar tudós dolgozott szinte egy időben külföldön, de idehaza is. S akkor rájöttem valamire. Nézzük csak, van-e valami közös ezekben a nagyságokban, Neumannban, Wiegnerben, Pólyában, Fejérben, Rieszben...? Igen, a nyelv, az anyanyelv, mely mindannyiunk ifjúkorának éltető tudatformáló rendszere volt, sajátosan magyar stílusúvá alakította gondolkodásunkat, talán ebben rejti a probléma gyökere. Azt kezdtem vizsgálni, van-e a magyar nyelvnek a többitől eltérő, különös sajátossága, ami megjelenik az emberek, tudósaink gondolkodásmódjában. A magyar fizikusok a tudományos problémák megoldásakor rendszerint konkrét, egyedi esetekből indulnak ki, azokat igyekeznek minél jobban általánosítani. Az ügyesen megfogalmazott egyszerű alapkérdés gyakran

rejt a lényegét, s utat nyit az absztrakció felé. A magyarok erős konkrétumérzésének a gyökereit én a nyelvben, annak szerkezetében kerestem. Úgy érzem, rájöttem a dolog nyitjára. A magyar nyelv sajátos vonása a konkrét hasonlatokra, *képekre építő kifejezésmód*. A konkrétumot nem annyira főneveink, hanem igéink adják meg, s a magyar nyelv hihetetlenül gazdag az igék módosulásaiban is, hogy egy példát említsek: csöppen, csöpög, csöpörög... S majdnem minden kifejezés egy konkrét kép alkalmazása. Tűrhetően beszélek négy vagy öt nyelvet, de egyikben sem figyelhető meg a képszerű gondolkodásnak ennyi leleménye, ilyen gazdagsága. Nem járok tehát messze az igazságtól, amikor azt mondom, hogy a szellem és a nyelv összefonódásának vagyunk itt a tanúi. *S a konkrétumokból kiinduló gondolkodásmód ezért vert gyökeret a lelkületünkben.*”

Illyés Gyula (1975) véleménye a magyar nyelvről hasonlóképpen fontos, amikor jellemezzük nyelvünket: „A magyar nyelv természeténél fogva az egyszerűséget és a világosságot kívánja. Nem minden nyelv ilyen. Ebből az következik, hogy a jó magyar írás és beszéd tanítását voltaképpen a helyes gondolkodás tanításával kell kezdeni. Ki gondolkodik helyesen? Aki az igazat keresi. Az írás és a beszéd módja mindenkit leleplez.”

Végezetül idézem másik nagy költőnk, Kosztolányi Dezső (Kosztolányi 1927) kitarukozását a magyar nyelvről: „A tény, hogy anyanyelvem magyar és magyarul beszélek, gondolkodom, írok, életem legnagyobb eseménye, melyhez nincs fogható. Nem külsőséges valami, mint a kabátom, még olyan sem, mint a testem. Fontosabb annál is, hogy magas vagyok-e vagy alacsony, erős-e vagy gyöngye. Mélyen bennem van, a vérem csöppjeiben, idegeim dúcában, metafizikai rejtélyként. Ebben az egyedülvaló életben csak így nyilatkozhatom meg igazán. Naponta sokszor gondolok erre. Épp annyiszor, mint arra, hogy születtem, élek és meghalok.”

IRODALOM

Illyés Gyula 1975. Anyanyelvünk. Gondolat Kiadó, Budapest.

Kosztolányi Dezső szerk 1931. Mit mondanak nyelvünkről a külföldiek? Pesti Hírlap Nyelvőre, Budapest, Franklin Társulat.

Kosztolányi Dezső 1927. Ábécé a nyelvről és a lélekről. Új Idők, 1927. december 18.

IDŐREND – a nyelvi gondolkodás biológiai változásainak meghatározó állomásai

sumér nyelv	képjeles írás (logogramok*) képi gondolkodás (jobb és bal agyféltekés gondolkodás)	Kr. e. III. évezred végétől
akkád nyelv	az írott jelek már tükrözték a beszédet, hangjelölő írás, a képi írás kezd kiszorulni (bal félteke túlsúlya)	Kr. e. II. évezredtől (Babilon)
föníciai nyelv	az írásrendszer elemi egységeivel (graféma**) kialakított mássalhangzós írás (elvont, bal agyféltekés gondolkodás)	Kr. e. 1600-tól
ógörög nyelv	a valódi ábécét a hellének dolgozták ki; a képi gondolkodás a tárgyról megszűnt; az összes európai írott nyelv erre épül (teljesen bal féltekés gondolkodás)	Kr. e. 800-tól

A magyar nyelv megőrzött valamit a jobb féltekés látásmódból, és azt egyezteteti a bal féltekés beszélt nyelvvel (részben képi gondolkodás).

* A logogram (logograph) szót vagy kifejezést jelentő (képi) jel, pl. az ókorban; ** a graféma az írásrendszer legkisebb, elemi egysége.

Kapronczay Katalin

Id. Csapody István (1856–1912) nyelvészeti tevékenysége

A XIX. századi nagy orvos egyéniségek csaknem valamennyien hozzájárultak szakterületük nyelvének magyarrá tételéhez. Néhányan olyan értő módon művelték a nyelvészetet, hogy az utókor a magyar nyelvtörténet jelei között tartja számon őket. A Csapody szemészdinasztia legkorábban élt tagja, idősebb Csapody István is méltán nyerte el kortársai elismerését, természetesen kimagasló szemészeti munkássága mellett.

A Sopron megyei Horpácson született a család kilencedik gyermekeként. A soproni gimnázium elvégzése után a pesti egyetem orvosi karán folytatta tanulmányait, 1880-ban kapta meg orvosdoktori oklevelét. Ifjú orvosként a nagy tekintélyű Schulek-klinikára került, ahol hamarosan tanársegéd (1880 és 1894 között) és a professzor közvetlen munkatársa lett. 1887-ben megszerezte az isko-

laorvosi és egészségügyi tanári képesítését is. 1890-től a szemészet magántanára, 1895-től az egyetem nyilvános rendkívüli tanára lett. 1891-től pedig a bölcsészettudományi karon az iskola-egészségtan megbízott előadója. Ebben az időben már a budapesti poliklinika szemész főorvosa, a Ferenc József Kereskedelmi Kórház szemorvosa és a MÁV szemészeti tanácsadója. Szülőhelye megbecsüléseként Sopron megye tiszteletbeli tisztii főorvosává választották.

Rendkívül sokoldalú érdeklődése és cselekvő tevékenysége a nyelvészeti, a matematikai, a csillagászati és a növénytan kutatások területére is kiterjedt. Rajz tehetségét a szemészeti dolgozataihoz és feljegyzéseihez mellékelt anatómiai ábrák őrzik.

A ideghártya-leválással, a szivárványhártya glaukómás sorvadásával, a szimpátiás szemgyulladás okaival kapcsolatos kutatásaiban kiváló eredményeket ért el. Nevéhez fűződik az úgynevezett Csapody-féle kanál megalkotása, amelyet a jégárpa műtétjénél ma is használnak. Gyakorlati munkájában a színérzés vizsgálatával, a szaruhártya érhalózatával, a látóhártya leválásával, a szem különféle sérüléseivel, a szem-

fenéki elváltozások értágító kezelésével foglalkozott, és ért el sikereket. Új látásélességi mértékegységet kívánt bevezetni *katoptria* elnevezéssel, a látás élességének jelölését párhuzamba állítva a fénytörés mérésének jelölésével, a dioptriával.

Egészségnevelőként kapcsolódott a Fodor József által megindított *Egészség* című folyóirathoz, amelyet 1890 és 1899 között szerkesztőként irányított. Az egészségügyi felvilágosítással kapcsolatos elgondolásait nemcsak a lap tartalmi alakításában valósította meg, de sok írásával gazdagította is.

Fodor József hamarosan felismerte Csapody egészségnevelői értékeit, amelyeket a folyóirat szerkesztésén túl is szeretett volna kiaknázni, ezért igyekezett őt mind jobban bevonni az Országos Közegészségügyi Egyesületbe. Fodor javaslatára 1890 és 1899 között az egyesület főtárgya, majd másodelnöke lett. Csapody 1882-től tagja volt a Budapesti Királyi Orvosegyesületnek, amely a szakmai továbbképzés, a tudományos eszmecsere fontos szervezete volt. Nem véletlen, hogy a Királyi Magyar Természettudományi Társulatba is belépett, az élettani szakosztály egyik alapítója, majd választmányi tag lett. A Természettudományi Társulat létrejöttének és működésének egyik legfontosabb célkitűzése ugyanis a tudományok színvonalas népszerűsítése, az orvoslásban az egészségnevelés volt. Csapody a Természettudományi Társulat által az avatatlan nagyközönség részére szervezett előadás-sorozatokban is szívesen részt vett, továbbá népszerűsítő közleményeket írt a társulat lapjában, a *Természettudományi Közönyben*. Egészségnevelőként, népszerű felvilágosító munkák szerzőjeként fontos eszköze volt a nyelv, és itt is hasznosítani tudta nyelvművelői tehetségét.

Munkásságának igen fontos területe a nyelvészeti, a nyelvművelői, a nyelvújítói tevékenység. Számos idegen nyelv ismeretében birtokában értő módon kapcsolódott be mindenekelőtt az orvosi nyelv magyar nevezéktanának az alakításába. Elsődlegesen a szemészetet gazdagította új kifejezésekkel. Szóalkotásai közé tartoztak a következők: *áthajló redő*, *fehér hályog*, *felemás fénytörés*, *félcsíptető* (a monokli helyett), *félszeműség*, *kétszabású fénytörés* (astigmia), *közellátóság*, *közlető* (szimpátiás), *szemgyulladás*, *lencsehíjas szem*, *pillák beférkőzése* (inversio ciliorum), *pillák ferdülése* (trichiasis), *szárnyas hályog*

(pterygium), szemhunytató izom, színnemlátás, szűnyoglás, többsorú pillák (distichiasis), szemtágulás, nyitvamaradás (lagophthalmus), törpeszem (microphthalmus), vendégszem stb. 1899-ben írta meg az *Útmutató a szemészetben* című művét, amely az első magyar nyelvű szemészeti tankönyv.

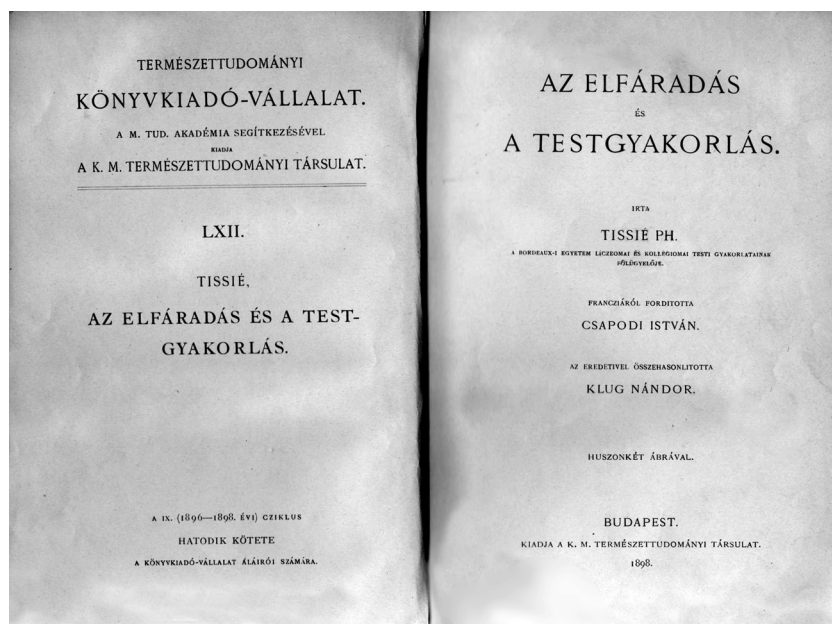
Szerteágazó nyelvészeti tevékenységének háttérében mindig érezhető hivatásának, a szemorvoslásnak a hatása. A *Magyar Nyelv* és a *Magyar Nyelvőr* című folyóiratot nem csupán érdeklődéssel forgatta már gimnazista kora óta: szakírói munkássága több évtizede során mintegy 200 nyelvészeti témájú közleményt jelentetett meg a lapok hasábjain. A *Magyar Nyelv Szó és szólásmagyarázatok*, valamint *Levélszékényünk* rovataiban általában féloldalmi terjedelemben olvashatjuk fejtegetéseit a szavak eredetéről, természetesen számos orvoslással kapcsolatos kifejezést is magyarázott (pl. az *elfajzás* vagy a *hagymáz* kifejezést).

Munkatársa volt a *Nyelvtörténeti Szótárnak* és az *Akadémiai Nagyszótárnak*. Manninger Vilmos és Bakay Lajos 1907-ben jelentette meg Budapesten az *Onomatologia medica, orvosi neves könyv* című munkát, amelynek elkészítésébe bevonták Csapodyt is. Manninger nyilatkozata szerint: „Csapody segítségével nélkül meg sem jelenhetett volna, az egészet átdolgozta, a szemészeti kifejezések általában Csapody szavainak, tőle jóváhagyottaknak tekinthetők” (Csapody 1957: 120). Az ő tanácsaival, segítségével adták ki Jendrassik Ernő *Nyelvészeti tanácsadó. Orvostudományi írók használatára* (kiadja a Magyar Orvosi Könyvkiadó Társulat) című művét is (Gyoma, Kner, 1908). Megbízást kapott a *Botanika szótár* szerkesztőitől, hogy alkossa meg a színskálában lévő színek magyar neveit. A feladat nagy és sokrétű volt, alapos előtanulmányokat igényelt. Csapody lelkiismeretessége a növénytanra és a közkézen forgó, legismertebb többnyelvű botanikai szótár feldolgozására terjedt ki (Saccardo, Pier Andrea: *Chromotaxia, seu nomenclator colorum polyglottus addidis speciminibus coloratis. Patavii*, 1894). „Tulajdonképpen az lett a főladatom, hogy az abban összefoglalt latin, görög, olasz, francia, angol, német nevekhez odaillő magyar nevet találjak, melyek egyrészt Saccardo-t pótolják ki hetedik nyelvül a miénkkel, másrészt a botanikai szótárba fölvéve egységessé tennék az elnevezések használatát” – fogalmazta meg Csapody (1898: 636). A sziszifuszinak tűnő munka gyakorlati menetéről a *Természettudományi Közlöny* hasábjain (1898: 636–343) számolt be. Felhasználta a szemészeti kóris-mezésben alkalmazott Holmgren-féle színérzékvizsgálat tapasztalatait, vagyis a 246-féle színárnyalatú pamutmotringot kör alakú táblára helyezte fel, és így alakította ki a fokozatos

átmeneteket mutató teljes színskálát. Ezután már „egyszerű” volt a feladat, a helyes magyar nevek megtalálása. „A színek magyar neveit a népies és az irodalmi magyar nyelvből szedtem össze: alkalmazásukban pedig a színlátás szemorvosi vizsgálatában gyakorolt színérzékem vezérelt. E közben szigorúan ragaszkodtam a helyes magyarság követelményeihez” – írta (i. m. 638). A munka lenyűgöző, elég, ha példaként csak a piros és a vörös gyűjtőszíneket nézzük, amelyekben belül húsz árnyalat magyar nevet hozta létre.

1906-ban átnézte Simonyi Zsigmond *Középkolai műszótár*ának egészségügyi és orvosi műszavait.

A Természettudományi Társulat könyvkiadójánál jelent meg 1898-ban Philipp Tissie *Az elfáradás és a testgyakorlás* című könyvének magyar fordítása, amely a sportolás élettani, egészségügyi hatásai mellett annak káros következményeit is taglalja. A könyv magyar nyelvű kiadása több szempontból is újdonság, ugyanakkor a fordítás „testreszabott” feladat volt Csapody számára is. Korábban már több írásában foglalkozott a természetjárás, a sportolás egészségtanával, és a szöveg magyar nyelvű fordításakor rá várt a szakterület magyar szak-kifejezéseinek létrehozása is. Maga a *testgyakorlás* kifejezés is Csapody alkotása. A sort folytatva – Csapody magyarázata

szerint, aki zömmel a francia szavakat adta meg a szótárszerű felsorolásban: a *versenyezés*, *versengés*, *versenyfutás*, *verseny-társ*, továbbá a *futtatás*, *futtató*, *elfáradás* vagy *fáradtság*, *izom-ernyedés* (a *zsongtalanság* helyett), a *feszülékenység* (a verőerek tonicitása), *teljes erejű érverés* és *ereje fogyott érverés*, *farzsába* (ischias), *ideg-gócok*, *hangejtető izmok* (muscles phonétiques), *önként tett mozgás* – *téteztett mozgás* (aktív és passzív mozgás), *keltett mozgás* (reflex mozgás), *sugallás* (suggestion), *önsugallás* (autosuggestion), *igézés* (hypnotisme), *igézet* (hipnó-

zis), *igézetbe ejt* (hipnotizál), *visszahatás* (reaktion), *csüggedt* (deprimált) stb. (Tissié 1898: VI–IX). A tárgyhoz tartoznak a tréfás *vasparipás lovag* (kerékpározó), illetve a *lábító*, amely nem más, mint a pedál. Ugyanennek a könyvnek az előszavában – mivel idegen nyelvből fordított szövegről van szó – az idegen személynevek magyar nyelvi közegben való használatáról elmélkedik: „...a személynevek írása módjára nézve az a véleményem, hogy minden embernek, a ki az irodalomban, művészetben vagy a tudományban nevet szerzett, olyan tulajdona még a keresztneve is, hogy nem szabad lefordítani, de ha magyar szövegbe belekerül, alkalmazkodnia kell a magyar szórendhez, tehát Tissié Philipp, de nem Tissié Fülöp, valamint hogy Arany János se legyen Jean Arany, hanem János Arany a francziában” (i. m. IX). Ne feledjük, ez a *Verne Gyula*, *Tolsztoj Leó*, *Shakespeare Vilmos* stb. magyarított nevek korszaka a könyvkiadásban, a közbeszédben.

A *Budapesti Hírlap* számára harminc évig dolgozott, egészségügyi, művelődéstörténeti tárgyú, szépirodalmi ihletésű tárcákat írt, nyelvhelyességi kérdésekben fogalmazta meg a véleményét. Heltai Jenő erről így nyilatkozott: „a Budapesti Hírlapnál nagy tekintélye volt, félték tőle, mert a magyar nyelvben nem alkudott” (Csapody 1957: 121). Simonyi Zsigmond ugyanerről ezt mondta: „Közhasznú működésének másik tere a Budapesti Hírlap volt, hol elmemozdító cikkei állandóan éber figyelemmel kísérték a nyelvművelés, nyelvfejlődés minden mozzanatát. Cikkei értékes okmányok irodalmi és köznyelvünk legújabb fejlődésében” (1912: 406).

Nyelvészeti jártasságát és biztosságát annak köszönhetette, hogy évtizedekig gyűjtött, elemzett, ezért értékelték tevékenységét még a hivatásos nyelvészek is szakszerűnek, és nem csupán alkalmi műkedvelőskedésnek. A magyar orvosi szakkifejezéseken kívül gyűjtötte a tájszavakat, foglalkozott a hangzóilleszkedéssel, a gyermekek sajátos nyelvvel. A Szarvas Gábor-féle

új ortológus táborhoz tartozott, amelynek jellemzője, hogy „nem akar önkénykedni a nyelven, hanem meg akarja ismerni természetét, sajátosságait” (Csapody 1957: 120).

Szarvas Gábor úgy jellemezte már 28 éves korában, mint „egyedüli colléga, ki ügyünket – az orvosi nyelv ügyét – meglátogatja” (i. h.). Tóth Béla – a *Magyar ritkaságok*, *A magyar anekdotakincs* stb. szerzője – egyik Csapodyhoz írott levelében olvassuk: „Csodállak, mint a magyar orvostudomány nemzeti reformátorát [...] és háládatosan ismerem el: mennyit tanultam tőled magyarság dolgában én, a belletrista is” (i. h.).

Csapody tervezte, hogy elkészíti a magyar orvosi nyelv szótárát. Még klinikusi éveit kezdte el az anyaggyűjtést, elsődlegesen régi magyar nyelvű orvosi műveket dolgozott fel. Több ezer címszó anyaga maradt meg kéziratban, amelyet nem sikerült befejeznie és közreadnia. Idősebb Csapody István nyelvészeti munkásságát halála után Szily Kálmán a Nyelvtudományi Társaság ülésén ekképpen értékelte: „Az orvosi műnyelv művelése körül maradandó érdemeket szerzett magának” (1913: 46).

IRODALOM

Csapody István 1898. A színek magyar nevei. *Természettudományi Közlemény* XXX/352. Budapest.

Csapody István 1957. Id. Csapody István dr. (1856–1912). *Az Országos Orvostörténeti Könyvtár Közleményei* 5. Budapest.

Simonyi Zsigmond 1912. Csapody István (1856–1912). *Magyar Nyelvőr* 40: 406.

Szily Kálmán 1913. Megemlékezés. Csapody István (1856. dec. 25. – 1912. aug. 17.). *Magyar Nyelv* IX: 46.

Tissié, Philipp 1898. *Az elfáradás és a testgyakorlás*. Franciából fordította Csapody István. Az eredetivel összehasonlította Klug Nándor. Budapest, Természettudományi Társulat.

„Egy kincse van minden embernek: az anyanyelv.” (Jókai Mór)

„A magyar az, akinek a nyelve és esze is magyarul forog.” (Illyés Gyula)

„Tudósaink kötelessége, hogy tudományos szavainkat fémjelezzék, s abban a harcban, melyet vállaltunk, az élen vezérkedjenek.” (Kosztolányi Dezső)

Magyar László András

Az európai nemzeti orvosi nyelvek történetéhez¹

Az ókori görögök és rómaiak orvosi nyelve – néhány latin nyelvű orvosi szöveg ellenére – mindvégig a görög maradt. A Kr. e. V. és a Kr. u. XI. század között Európában valamennyi tudományosnak nevezhető orvosi szöveg (a Corpus Hippocraticum szerzői, Galénosz, Szóránosz, Ruphosz, Eraszisztratosz, Oreibasiosz, Aitiosz Amidénosz, Paulosz Aigineta és mások életműve) görög nyelven született.² Csupán az V. századi Észak-Afrikában alakult ki egyfajta latin orvosi irodalom – Vindicianus, Cassius Felix, Theodorus Priscianus, Caelius Aurelianus munkássága nyomán –, ám ez a gót, bizánci és vandál hódítások miatt a VI. századra elenyészett. Ezt az antik, görög nyelvű tudományos örökséget vették tehát át, és fejlesztették tovább a VII–XIV. század közt a bizánci, illetve az arabul író orvosok.

A hanyatlás, majd a lassú építkezés századai (VI–XI. század) után a latin kultúrájú Nyugat-Európába az antik orvosi örökség két úton jutott vissza: a bizánci politikai, majd a XI. századtól csupán kulturális befolyás alatt álló Itálián, illetve az arab szövegeket a XII. századtól nagy mennyiségben latinra fordító hispániai és itáliai fordítóiskolákon (Toledo, Sevilla, Salerno, Montecassino stb.) keresztül. Az orvoslás és az orvosi tanítás európai nyelve voltaképpen csak ettől az időtől, vagyis a XII–XIII. századtól, lett az egyetemeken oktatott, írott latin,³ amely ezt a szerepét – országonként változó módon – nagyjából a XVIII. század végéig sikerrel tartotta meg.⁴

A nemzeti nyelveknek az orvosi nyelvre gyakorolt hatása érdekes módon először (vulgáris) latin nyelvű orvosi munkán figyelhető meg. Az V. században, a mai Marseille környékén, romanogall környezetben élt Marcellus Empiricus *De medicamentis* című gyógymód-gyűjteményében a vulgáris latin szavak mellett számos gall vagy romance szóalak is felbukkan.⁵ Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a vulgáris latin olasszá (volgarévé) alakulásának ekkor még csak a kezdetén járunk, hiszen a volgare csak fél évezreddel később alakul ki elkülöníthető formában. Furcsa módon tehát azt kell mon-

danunk, hogy az első nemzeti (nem görög) nyelvű orvosi művek éppen latinul íródtak.

A latinnak mint orvosi tudományos nyelvnek a kialakulását az egyetemek létrejöttéig, vagyis a XIII. századig nehezítette az a tényező is, amelyre Gerhard Baader hívja föl a figyelmünket: tudniillik, hogy a középkori oktatás alapja a hét szabad művészet volt, ám ezek közt a medicina nem szerepelt.⁶ Vagyis az – ekkoriban egyébként kizárólag latin nyelvű – oktatás, amely mindig is a szaknyelvek kialakulásának a feltétele volt, nemhogy a nemzeti, de még a latin orvosi szaknyelv megszületését sem segíthette elő.

A tudományos orvoslás mellett azonban az ókor óta folyamatosan léteztek a gyógyításnak egyéb területei is – itt elsősorban a kolostori és a népi gyógyászatra, a sebészetre, a szülészetre, valamint az egészségügyi ismeretterjesztő irodalomra gondolok –, amelyek nem kötődtek egyértelműen az iskolákhoz, majd az egyetemekhez, így a tudományos nyelvhez. (Ennek oka részben a művek céljaiban, részben íróik képzettségében rejlik.) Ebben a körben kereshetjük hát az európai nemzeti orvosi nyelvek kezdetét.

Ami a Benedek-rend megalapítása (529) után kivirágzó kolostori medicinát illeti – részint népi gyógyászati forrásai, részint az átlagos szerzetesség gyenge latintudásának következtében –, az első időktől fogva erősen kötődött a nemzeti nyelvekhez. A kora középkor két jellegzetes orvosi kéziratípusa (a simplex gyógyanyagokat feldolgozó herbáriumok és az összetett gyógyszereket összegyűjtő antidotáriumok vagy más néven receptáriumok) általában, gyakorlati okokból, vagyis avégett, hogy a gyógyszerrel előállító személynek gyakorlati útmutatót nyújtsanak, kétnyelvű görög–latin, illetve nemzeti nyelvű szómagyarzatokat (hermeneumata) tartalmaztak. Fölhasználták ugyanakkor a késő ókori–középkori vademecumirodalmat is (Medicina Plinii, Physica Plinii,

1 Ezúton szeretnék köszönetet mondani a cikk megírásához nagy segítséget nyújtó Dörnyei Sándornak, Robert Offnernek, František Šimonnak és Simon Katalinnak.

2 Celsus *De medicinája*, az ókor legszínvonalasabb latin nyelvű orvosi műve, egy enciklopédia részét képezte, ráadásul Celsus maga nem is volt orvos.

3 Az írásbeliség alapvető feltétele annak, hogy egy szaknyelv rögzüljön, és szaknyelvnak lehessen nevezni.

4 A latin is csak ebben az időben, a XI–XIII. század közt válik az elit és a tudomány nyelvévé, hiszen korábban kétségkívül beszélt, élő nyelv volt – bár arról, hogy milyen társadalmi rétegek használták, és hogy mit tekinthetünk még latinnak, máig vita folyik (Baader 1982: 419–425, 445–446).

5 Baader i. m. 431–433.

6 Baader 1974: 92–94.

Aurelius–Aesculapius stb.), amely általában görög vagy latin nyelven próbálta a gyakorlat számára hozzáférhetővé tenni a hosszú és elméleti fejtegetésekkel teli tudományos művek anyagát, sokszor csillagjósági és mágikus anyagot, érvágó naptárakat is a szövegébe építve.⁷

A Lorsch gyógyszerkönyv néven ismert VIII. század végi gyógyszerészeti kézirat – gyakorlatilag az első német orvosi nyelvemlék – ékes példája ennek az irodalomnak. A gyógyszerkönyv nyelve még a görög és a latin, ám a magyarázatok célszerűségéből már nemzeti (alemann) nyelvűek. Ugyanez a kétnyelvűség jellemző Hildegardis von Bingen (1098–1179) orvosi tárgyú munkáira is: a szerző *Causae et Curae* című élettani, kórtani és gyógykezelési munkájában⁸ még csak azokat a szavakat írja németül, amelyeket latinul nem ismer, gyógyanyag-gyűjteményében azonban már következetesen használja a német szakkifejezéseket is.⁹

A népi gyógyászat nyelve magától értetődően mindig is a nemzeti nyelv volt, ám ez a nyelv írott formában csak nyomokban maradt fenn. Noha a nemzeti nyelvű recepteskönyvek, népi gyógyászati szövegek rengeteg ókori eredetű formulát tartalmaztak – a tudományos és a népi gyógyászati vagy házi orvoslási irodalom közt ekkor még nem húzódtott olyan egyértelmű határ, mint például a XIX. században vagy ma – a célközönség műveltsége meghatározta a nyelvet.

Az európai orvostudomány nyelve tehát a XII–XIII. századtól lett csupán egyértelműen a latin. (Ehhez a folyamathoz a bizánci hatalom XI. század végétől kezdődő hanyatlása is természetesen hozzájárult.) Az arab és a görög orvosi munkákat eleinte kizárólag latinra fordították – a fordítások során alakult ki a latin orvosi nevezéktan alapja –, ám a sikeresnek bizonyuló latin orvosi könyveket is legfeljebb héberre vagy arabra ültették át, nem pedig a nemzeti nyelvekre. A XIII. század azonban ebben a tekintetben fordulatot hozott, hiszen lassanként megjelentek az eredetileg latinul írott orvosi-gyógyszerészeti-sebészeti művek első nemzeti, elsősorban katalán, toszkán, szicíliai, okcitan és francia fordításai is. Talán az első ebben a sorban Theodorico Borgognoni (XIII. század első fele) *Cyrgiája* volt, amelynek katalán változata is ismert. Ugyanebből a korból való Giordano Ruffo állatorvostana, amelynek előbb szicíliai, toszkán, majd sokkal később német és francia fordítása is született. (Lehetséges az is, hogy a mű előbb született szicíliai nyelvjárásban, csak azután fordították latinra.) Bizonyosan latin eredetijéből fordították viszont franciára Guilelmus de Saliceto *Cyrgiáját* és Lanfranchi *Chirurgia parváját* – ezt később, a XV. században spanyolra, angolra és németre is átültették. Az első valóban orvosi – vagyis nem sebészeti vagy

állatorvosi – mű azonban, amely latin eredetije mellett olaszul és franciául is olvasható volt, Aldobrandino da Siena (XIII. század vége) *Regimen corporis*. Ezt a fordítást tartják egyébként számon az első összefüggő francia nyelvű tudományos munkaként is. Az olasz (volgare) nyelvű orvosi egyetemi oktatást Taddeo Alderotti (1223–1303) vezette be Bolognában az 1260-as években. (Alderotti olaszra fordította Arisztotelész *Ethikáját*, megteremtve ezzel az olasz tudományos nyelvet.) Megjegyzésre érdemes, hogy az első nemzeti nyelven írt európai orvostan nem olasz vagy katalán, hanem welsh, azaz kelta nyelvű volt, ez a *Meddygon Myddvai* (Middway orvosai) című gyűjtemény, amely a XIII. század közepén születhetett.¹⁰

Külön említést érdemel a sebészet. A sebészek a XIX. századig nem részesültek kötelező orvosi képzésben, többségük még latinul sem tudott. A sebészeti munkák ezért a legkorábbi időktől gyakran nemzeti nyelven születtek, vagy latinból hamar nemzeti nyelvekre fordították azokat. Még a XVI. század legnagyobb sebésze, Ambroise Paré sem tudott latinul: ő is anyanyelvén írta korszakalkotó műveit. A nemzeti sebészeti – és szülészeti, balneológiai, fogászati – szaknyelvek kialakulása tehát valószínűleg jóval korábban ment végbe, mint az orvosié.

Az 1347–48-ban Európára törő pestis a kultúra minden területén óriási változásokat eredményezett, az orvostudományra azonban különösen megrázóan hatott. Egyebek közt megteremtette a pestistraktátus XVIII. századig népszerű műfaját is, amely a nemzeti nyelvű orvosi irodalmaknak jelentős ösztönzést adott. A sort Gentile da Foligno 1348-es, Dionisio da Colle és Tommaso Garbo 1349-es írása nyitotta meg, de szinte ugyanekkor született Michele Savonarola „volgare”, azaz toszkán nyelvű traktátusa is. A pestisirodalom természetesen nemcsak Itáliában, hanem más országokban is virágzott ekkoriban.¹¹ A pestistraktátusok egyik nagy újdonsága az volt, hogy szerzőik gyakorlati okokból a nagyközönséghez kívántak szólni bennük: éppen ezért gyakran – és ez a kor orvosi irodalmában szokatlan – nemzeti nyelven írták azokat. A nemzeti nyelvű orvosi irodalmak megszületésében a kétségtelenül „demokratikus” pestis is fontos szerepet játszott. (Ahogy 150 évvel később a szifilisz is fellendítette a nemzeti nyelvű orvosi irodalmakat.)

A nemzeti orvosi nyelvek formálódását azonban kétségkívül leginkább a könyvnyomtatás elterjedése segítette elő. A XVI. századtól – az anyagi nyereség reményében – sorra jelentek meg azok a nemzeti, német, olasz, francia, angol, spanyol, holland-flamand nyelvű könyvek, amelyek az orvosi vagy orvosi vonatkozású ismereteket a polgárság körében is igyekeztek terjeszteni.¹² Ezek a munkák részben kalendáriumok,

7 Stoll 1992: 17–18.

8 Hildegard von Bingen 2004.

9 Hildegard von Bingen 1983–1984.

10 Sartori 1931/1962: 521.

11 A Sudhoffs Archiv – 17 (1925) 266–272 és másutt – kb. 300, XIV–XV. századi pestistraktátust sorol föl, amelyek nagy része nemzeti nyelvű.

praktikák,¹³ részben herbáriumok, orvosi tanácsadók, „orvosló könyvek”, fűrdőismertető és recepteskönyvek, részben sebészeti, szülészeti és állatorvosló könyvek, részben pedig a *magia naturalis*¹⁴ körébe sorolható művek voltak. Ám akadt köztük ókori orvosi szerző – Celsus, Dioszkuridész stb. – alapján készült fordítás is. A Paracelsushoz hasonló törekvések azonban – vagyis a tudományos orvosi nyelv szándékos „nemzetiesítése” – elszigeteltek maradtak.¹⁵

A nemzeti orvosi nyelvek kialakulását a XVI. században a könyvnyomtatás elterjedése mellett még négy tényező segítette elő: 1. A reformáció, amely alapvető Róma- és így latin-ellenessége mellett a nemzeti nyelvű bibliafordításokkal és a gazdag hitvitázó irodalommal is nagymértékben hozzájárult a nemzeti tudományos nyelvek kialakulásához. 2. A nemzeti irodalmak kibontakozása (Tasso, Shakespeare, Ronsard, Rabelais, Montaigne kora ez). 3. A jómódú, a könyvpiacot eltartó polgári olvasóközönség – és soraik közt az olvasni tudó nők – számának jelentős gyarapodása. 4. A földrajzi felfedezésekkel párhuzamos tudományos forradalom, amely sok olyan dolgot és fogalmat emelt az európai látókörébe, amelyeknek egyszerűen nem létezett sem görög, sem latin megfelelője.

Mindennek eredményeképpen, bár a XVI–XVII. században az orvosegyetemeken még mindenütt ragaszkodtak a latin használatához, a tudományos irodalom egy része már – különösen a katolicizmus latin hagyományaitól szándékosan eltávolodó protestáns Angliában, Németalföldön, Svájcban, Észak-Németországban, de mindenekelőtt az I. Ferenc óta lassan nemzetállammá fejlődő és sokáig szintén protestáns befolyás alatt álló Franciaországban¹⁶ – nemzeti nyelveken született, és jelent meg nyomtatásban. A szerzők – például Gianbattista Porta, Antoine Mizauld vagy Francis Bacon – gyakran maguk fordították le munkáikat az anyanyelvükre. A XVIII. században azután Franciaországban, Angliában és a német nyelvterületen az orvosi munkák zöme immár nemzeti nyelven jelent meg: csupán az egyetemi oktatás, a doktori értekezések, a gyógyszerkönyvek nyelve maradt – általában de nem kizárólag – a latin. Meg kell azonban jegyeznünk, hogy mind az angol, mind pedig a francia orvosi nyelv alapján latin–görög eredetű szakkifejezéseket használt, az a fajta szándékos „nemzetiesítés”, vagyis a szakszavak lefordítása, nemzeti nyelvű szavakkal való

helyettesítése, amely a németre vagy később német mintára a magyarra vagy a finnre volt jellemző, Angliában vagy Franciaországban, illetve Itáliában teljesen ismeretlen volt. A nemzeti orvosi nyelvek kialakulását természetesen elősegítette az a tény is, hogy az orvoslás – tudományos háttere ellenére – végeredményben gyakorlati mesterség, amelynek eljárásait, szabályait mindig is indokolt volt minél érthetőbben megfogalmazni.

A nemzeti orvosi nyelvek kialakulásának és virágzásának legfontosabb feltétele azonban az orvosi oktatás nemzeti nyelvűvé válása volt. Erre viszont azonban sokkal lassabban került sor, mint gondolnánk, és ennek nem csupán a szakkifejezések latin–görög eredete, az orvosi karok hagyománytisztelete, hanem az is az oka, hogy az egyetemek részben külföldi hallgatók oktatásából tartották fenn magukat, ezért tantárgyaikat nemzetközi nyelven kellett tartaniuk. Emellett azt is hangsúlyoznunk kell, hogy az orvosi oktatáson belül is különbséget kell tenni az oktatás tényleges nyelve, illetve az értekezések, a vizsgák, a szakviták, továbbá az egyetemek igazgatásának nyelve között. Hiszen amíg az oktatásban az angol vagy a francia, de még a német is viszonylag korán, a XVII. század végétől használatos volt,¹⁷ addig a disputák, a vizsgák, az értekezések nyelve még igen sokáig – sok helyütt egészen az 1870-es évekig – kizárólag a latin maradt.¹⁸ Arra is felhívnam a figyelmet, hogy a bölcsészkarokon általában korábban, már a XVII. század második felétől, a jogi, a teológiai és az orvosi karokon viszont mindenütt később, többnyire csak a XIX. század második felében szorult végleg háttérbe a latin.

A nemzettudatban élen járó Franciaországban csak a forradalom és az egyetemek újjáalakulása után vált a francia hivatalos orvosegyetemi oktatási nyelvvé. Angliában szintén ekkoriban lett egyeduralkodó az angol, bár „Oxbridge”-ben az orvosdoktori vizsgán a jelöltnék még az 1860-as években is Galénosz- és Hippokratész-szövegeket kellett görög eredetiből fordítani. Az Osztrák Birodalomban II. József 1783-ban váltatta fel a latin nyelvű oktatást a német nyelvűvel az Örökös Tartományok egyetemein, ám csak uralkodása időtartamára, halála után ugyanis a latin oktatás, egyetemenként változó módon ugyan, de részben helyreállt. Berlinben, Halléban vagy Jenában pedig csak az 1850-es évektől lett a német – lassanként – az orvosi oktatás nyelve.¹⁹

12 Ennek az irodalomnak Magyarországon jellegzetes képviselője volt Lencsés György (*Ars Medica*), német földön pedig legfontosabb alakja talán Walter Hermann Ryff (Rivius) volt (lásd Rákóczi 1983).

13 A praktika a kalendáriumnak az a része, amely egészségügyi tanácsokat, érvágó naptárakat, recepteket tartalmaz.

14 A *magia naturalis* jellegzetes reneszánsz műfaj, amely orvosi-gyógyszerészeti munkák mellett a korabeli természettudományos, fizikai, kémiai, állattani, botanikai irodalmat is felölelte (lásd Magyar 2005).

15 Paracelsus Charles Webster szerint vallásfilozófiai okokból, átfogó kulturális reformprogramjának megfelelően írta orvosi műveit is németül (lásd Webster 2008). Bár az is lehetséges, hogy Paracelsus egyszerűen csak nem tudott megfelelő szinten latinul.

16 Marečková–Šimon–Červený 2002: 581; Sournia–Manuila 1958: 3093–3107.

17 Német földön a boszorkányüldözők híres ellenfele, Christian Thomasius tartott először egyetemi kurzust németül, 1687-ben, ám csak a bölcsészkaron (lásd Bendiner 1887).

18 Zulassung deutscher Dissertationen und Disputationen bei den Promotionen (der medizinischen und philosophischen Fakultäten) an der Universitäten. Centralblatt für gesamten Unterrichts-Verwaltung in Preussen. 1867: 268–269, 530–531.

19 Johann Lucas Schönlein (1793–1864) a berlini klinikán 1840-ben kezdte – nagy botrányt okozva – előadásait németül tartani (Ebstein 1920: 105–106). Érdekes adalék viszont, hogy már a 30-as években egyesek az orvosi latin visszaszorulását panaszolták (lásd Wegeler 1835).

A pesti egyetemen ugyan a sebészeket és a bábákat már az 1770-es évektől magyarul és németül tanították,²⁰ ám az orvosi oktatás nyelve gyakorlatilag 1844-ig elsősorban a latin maradt.²¹ Az 1844-es törvényt a Budapesti Híradó című konzervatív-félhivatalos lap 1844-es 30. számában az orvos-egyetemre vonatkozóan is értelmezte. Eszerint az addig magyarul és németül oktatott sebészetet, szülészetet, állatgyógytant, törvényszéki orvostudományt, orvostörténetet, egészségtant, gyermek- és nőgyógyászatot, ápolástant és a „hirtelen veszedelmekről való tanítmányt”, vagyis valószínűleg a traumatológiát ezután kizárólag magyar nyelven lehetett előadni. Az addig latinul előadott „bevezetés és encyclopaedia”, az ásvány-, föld-, növény- és állattan, az orvosi rendészet teljesen magyar nyelvűvé vált, míg a vegytant, az élettant, a kórtant, a gyógyszeriant, illetve az orvosi speciális és általános gyógytant továbbra is latin nyelven tanították. A vizsgák és az értekezések nyelvéről a lap nem szól.²² Az első magyar nyelvű orvosdoktori értekezés – Flór Ferencnek a kisedápolásról szóló kétnyelvű munkája – csak 1833-ban jelent meg Pesten. Ám latin nyelven írt orvosdoktori értekezéseket hazánkban még 1848-ban is kiadtak.²³

Mindennek eredményeképpen a latin nyelvű orvosi munkák, részben az erősödő nemzettudat és az egyetemi nyelvi reformok, részben pedig az orvosi latintudás halványodásának a hatására az 1870-es évekre már szinte teljesen eltűntek a színről.²⁴ Mára orvosegyetemünk a legkezdetlegesebb latin-oktatásnak is a pusztá létéért kell küzdenie. (Orvosegyetemi görögoktatásra pedig még csak gondolni sem lehet.²⁵) A nemzeti nyelvű orvosi irodalom fő ellenfele manapság azonban immár nem a háttérbe szorított latin és görög, hanem a mindent elsősorban amerikai angol, amely nem csupán az orvostudomány uralkodó nemzetközi nyelvűvé vált, hanem a nemzeti orvosi nyelvekbe is – szókincsével, fordulataival, sajátos szóalakjaival és mondatszerkezetével – egyre inkább beszüremkedik.

IRODALOM

Baader, Gerhard 1974. Die Entwicklung der medizinischen Fachsprache im Mittelalter. In: Keil, Gundolf – Assion, Peter (Hrsg.): *Fachprosa-forschung*. Acht Vorträge zur mittelalterlichen Artesliteratur. Berlin, E. Schmidt, 92–94.

Baader, Gerhard 1982. Entwicklung der medizinischen Fachsprache in der Antike und im frühen Mittelalter. In: Baader, G. – Keil, G. (Hrsg.):

Medizin im mittelalterlichen Abendland. Darmstadt, Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 419–446.

Bendiner, M. 1887. Ein allgemeines deutsches Universitätsjubiläum. Zum zweihundertjährigen Gedächtnistage der ersten Vorlesung in deutscher Sprache. *Münchener Allgemeine Zeitung* 269.

Blaskovich, Eduardus 1848. *Dissertatio inauguralis de orthopaedia operativa*. Pestini, Beimel.

Ebstein, E. 1920. *Ärzte-Briefe aus vier Jahrhunderten*. Berlin, Soringer.

Hildegard von Bingen 1983–1984. *Heilmittel* 1–6. Lieferung. Übers. Marie-Louise Portmann. Basel, Basler Hildegard-Gesellschaft.

Hildegard von Bingen 2004. *Okok és gyógymódok*. Fordította, bevezette, a jegyzeteket írta Magyar László András. Budapest, Kairosz.

Janson Joannes Nepomuk 1848. *Dissertatio inauguralis medica de hydrophobia*. Pestini, Beimel.

Keszler Borbála 2009. A magyar orvosi nyelv története. In: Bősze Péter (szerk.): *A magyar orvosi nyelv története*. Medicina, Budapest, 87–118.

Linzbauer, Xaverius Franciscus 1982. *Codex sanitario-medicinalis Hungariae*. Buda, Universitas, 1860. Tom. III., Sectio II.

Magyar László András 2005. *Magia naturalis*. Kairosz, Budapest.

Marečková, Elena – Šimon, František – Červený, Ladislav 2002. Latin as the language of medical terminology: some remarks on its role and prospects. *Swiss Medical Weekly* 132: 581.

Rákóczi, Katalin 1983. *Walter Hermann Ryffs Populärwissenschaftliche Tätigkeiten*. (Diss.) Budapest.

Sarton, George 1931/1962. *Introduction to the history of science*. Washington-Baltimore, Carnegie Institution – Williams and Wilkins.

Schoepf August 1844. Jegyzet. *Magyar Orvos-Sebész s Természettudományi Évkönyvek*. Buda, M. K. Egyetem, 99–100.

Sournia, J. C. – Manuila, A. 1958. Geschichte der medizinischen Sprache. In: Sournia, J. C. – Poulet, J. – Martiny, M. (Hrsg.): *Illustrierte Geschichte der Medizin*. Salzburg, VIII: 3093–3107.

Stoll Ulrich 1992. *Das „Lorscher Arzneibuch“*. Ein medizinisches Kompendium des 8en Jahrhunderts, *Codex Bambergensis Medicinalis* 1. Text, Übersetzung und Fachglossar. Sudhoffs Archiv, Beiheft 28. Stuttgart, Steiner Verl.

Szabó Franciscus 1848. *Dissertatio inauguralis medica sistens propylaea anatomico-pathologica*. Pestini, Landerer.

Webster, Charles 2008. *Paracelsus. Medicine, magic and mission at the end of time*. New Haven and London, Yale University Press.

Wegeler, Gerhard 1835. *De linguae latinae usu a medicis temere neglecto*. Confluentiae, Baedeker.

Zulassung deutscher Dissertationen und Disputationen bei den Promotionen (der medizinischen und philosophischen Fakultäten) an der Universitäten. *Centralblatt für gesamten Unterrichts-Verwaltung in Preussen*. 1867: 268–269, 530–531.

20 Sőt a bábákat 1815 decemberétől „szlávul”, vagyis valószínűleg szlovákul is (Linzbauer 1982: 471–472).

21 Az 1844. november 17-i II. törvény cikk 9.§-a csak az iskolai oktatás magyar nyelvről rendelkezett, az egyes egyetemekéről nem. Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a XIX. század első felében a pesti orvosegyetem tanárainak – és hallgatóinak – jó része egyáltalán nem tudott magyarul. Ez később is gond maradt, hiszen a kiváló Ján Czermaknak, a gégetükör feltalálójának éppen ezért kellett távoznia Pestről.

22 Schoepf August jegyzete (1844: 99–100). Schoepf – magyar nyelvű cikkében – arra is felhívja a figyelmet, hogy a magyar nyelvű oktatás a „cseh, morva és lengyel zsidó” sebészhallgatók – és az egyetem büdzséje – számára nagy csapás, de a magyaroknak nagy előnyt jelent. Kijelenti azt is, hogy bár a távlati cél a teljes magyar nyelvű oktatás, a latin nyelvet „mellékesen fel óhajtának tartani az orvosi karban”, különösen az orvostörténet tanítása kapcsán.

23 Blaskovich 1848; Janson 1848; Szabó 1848. 1848 után Magyarországon megszűnt a disszertálási kötelezettség. Az oktatás nyelve azonban még jó egy évtizeden át, legalábbis részben, a német maradt. A magyar orvosi nyelv általános történetéről lásd Keszler 2009: 87–118.

24 Jellemző módon a Semmelweis Orvostörténeti Könyvtárban az 1830-as évekből még 735, míg az 1860-asakból már csak 4 latin nyelvű orvosi munka található.

25 Szontagh Pál a Budapesti Szemle 1890/62. kötetének 160. számában a következő epigrammát közölte Új tanterv címmel: „Még ma csak anti-görög, holnap már anti-latin léssz / Üldözd a tudományt, s több leszesz: anti-magyar!” Sajnos már a holnapnál tartunk.

Szabó T. Attila

Váradi Lencsés György (1530–1593)

Egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica című könyvének tartalomjegyzéke és mutatói mint a XVI. századi magyar orvosi nyelv kincsestára¹

ELŐJÁRÓBAN Az itt következő anyag célja, hogy tudatosítsa a *Magyar Orvosi Nyelv* olvasóiban, hogy a szaknyelv, amelyet a magyar orvosok használnak, legalább félezer éves. Ezt a célt a Váradi Lencsés György (1530–1593) szerkesztésében ránk maradt, hat könyvből álló nyomdai kézirat helyreállításához írott bevezető néhány részletével, a helyreállított és mai helyesíráshoz közelített kézirat tartalomjegyzékének, valamint magyar és latin mutatóinak (1. és 2. sz. mellékletek) közlésével kívánja elérni.

Megjegyzendő, hogy Lencsés György orvosi munkájának vélhetőleg eredeti címét is csak a mutatók őrizték meg, mivel a nyomdai kézirat címlapja a századok alatt elkallódott, ezért magát a munkát a különböző szerzők különböző címeken (*XVI. századi orvosi könyv, Ars Medica*) emlegették az elmúlt száz évben.

Aki a szerzőről, a mű keletkezéstörténetéről, értékeiről többet is meg szeretne tudni, annak Varjas Lajos, id. Szabó T. Attila, Spielmann József és munkatársai, H. Péter Mária, ifj. Szabó T. Attila, illetve az ezekben a munkákban hivatkozott irodalom segíthet.

AJÁNLÁS (A HELYREÁLLÍTOTT KÉZIRATHOZ) Minden népet a hagyományba, az írásba, a könyvbe vetett hit tartott meg ezer esztendőig a történelem folyamán. Kis népeknek a nagy hit az egyetlen, hatásos fegyvere. Olyan fegyver ez, amellyel támadni alig, de védekezni annál hatásosabban lehet.

Ez a régi könyv is jövőnkbe vetett hitet erősít. Az *Egész orvosságról való könyv* a magyar nyelvű természettudományos irodalom alapköve. Alapfala is lehetett volna, ha a maga idejében kinyomtatják. Így kéziratosan nehezebben hatott, de a hatása még így is csodálatos. Megőrzött számunkra egy hadak által szétrombolt, időben elsüllyedt világot: a XVI. századi magyar tudományos gondolkodást. Az elmúlt évszázadok során bú-

vópatakként formálta tovább azt az ismeretrendszert, amely végül a jelenkori tudomány napfényes és viharos tájaira vezetett. Még abban is van némi része talán, hogy a nagyvilág jobban figyel orvosaink, gyógyszerkutatóink – a magyar biológusok – munkájára.

Tudván azt, hogy csak a múlt ismeretében sejthető meg a jövő, egy biztosabb múltba és egy boldogabb jövőbe vetett töretlen hittel ajánljuk ezt a könyvet az egymás életére, egészségére, jó közérzetére vigyázó, igaz embereknek.

FATALIBELLI, AZAZA KÖNYVEK SORSA Nagyváradi Váradi Lencsés György 1570 és 1593 között Gyulafehérváron készült *Egész orvosságról való könyvét* megírásának idején, az ezeröttszázados évek végén, Erdély nagy romlásában már ki nem nyomtathatták, de a kézirat szerencsére nem pusztult el.

1610 és 1612 között a munkát egy tanult orvos, feltehetőleg Patai Máté, Nagyváradon újra lemásolta, majd 1757-ben Rhédei Zsigmondné báró Wesselényi Kata asszony Erdőszentgyörgyön istenes szándékból Z. J. S. által *Ars Medica* címmel újjólag lemásoltatta.

1940 és 1943 között Varjas Béla a marosvásárhelyi Teleki Tékában hiányosan fennmaradt eredeti Lencsés-féle kézirat alapján betűről betűre lemásolta, és *XVI. századi magyar orvosi könyv* címmel betűhíven, de hiányosan Kolozsvárott az Erdélyi Tudományos Intézet kiadásában egy – jórészt világháborús bombák áldozatává váló – könyvvé nyomatta.

A jelenben pedig 1975 és 1993 között Lencsés György halálának 400. évfordulójára készülve, a különböző fennmaradt kéziratok alapján az egész munkát újjáépítette, a 2000. esztendő magyar helyesírásához közelítve író- és számítógéppel többször újjólag leíratta, mutatókkal, magyarázatokkal és képekkel kibővítvé Kolozsvárott, Budapesten és Szombathelyen

¹ Mutatvány a mű Lencsés György halálának 400. évfordulójára, 1993-ban készült digitális rekonstrukciójából a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóirat számára.

sokak segítségével lehetőségei és tehetsége szerint újjáteremtette, elektronikus adatbázissá szervezte, és *Lencsés György egész orvosságról való könyve, azaz Ars Medica Electronica* címmel kiadta 2003-ban a biológus Szabó T. Attila.

AZ ÚJ KIADÁS ELŐSZAVA Lencsés Györgynek az orvosságról való könyvét először Melius Juhász Péter *Herbarium*ának az emlékkiadása kapcsán, az 1970-es évek elején olvastam figyelmesebben. Akkor kizárólag a munka növénytani vonatkozásai érdekelték. A feleségemmel, Sz. Tóth Magdával közösen elkészített növénymutató több mint 1100 Lencsés-féle növényneve, valamint a munkából előkerült tízezernyi orvosbotanikai utalás azonban meggyőzött arról, hogy kiaknázatlan tudománytörténeti aranybányában dolgoztunk. Ehhez a bányához 1943-ban, a legnehezebb háborús években, Varjas Béla nyitott először tárnát, amikor az eredeti, de hiányos kézirat alapján elkészítette a XVI. századi magyar orvosi könyv betűhív kiadását. Ezt a kiadást azonban a háború miatt már nem terjesztették, és példányainak javarésze megsemmisült.

1987-ben életünk úgy alakult, hogy Kolozsvárról családostól Budapestre, majd Szombathelyre költöztünk. Ez az áttelepülés, az ügyintézés (állás- és vagyonesztés) jellegéből fakadóan – szerencsénkre – némi szabadidővel is járt. Ezt igyekeztünk kihasználni akkor, amikor elővettük a jó évtizede elkészült és időközben is sokszor haszonnal forgatott növénynévmutatót, és ennek mintájára feldolgoztuk azt a hallatlanul gazdag és érdekes ismeretanyagot, amely Lencsés György gyűjtésében a félezer esztendővel ezelőtti európai tudományos gondolkodás egyik első hiteles magyar nyelvű emlékeként és bizonyosságként maradt ránk.

A munka során fokozatosan körvonalazódott a jelen kiadás terve és célkitűzése: a korai magyar félig hivatásos, félig műkedvelő természettudós, diplomata, politikus Lencsés György személyiségének és munkásságának a bemutatása és ezen keresztül a XVI. századi európai, magyar, illetőleg erdélyi természettudomány emlékeinek, értékeinek a beépítése a magyar és az egyetemes tudománytörténetbe. Ennek érdekében – mikrofilmekről – el kellett végezni az eddig kiadatlan kéziratanyag szövegének az összevetését a nyomtatásban már kiadott részekkel és – egy tudományos igényű, de lényegében népszerűsítő célzatú kiadás érdekében – úgy kellett átírni a teljes szöveget, hogy az 1500-as évek magyar szaknyelve és helyesírása közelebb kerüljön a 2000. év küszöbén megszokott nyelvhasználathoz és írásmódhoz.

Az egykor feltehetőleg kiadásra előkészített, de előttünk egyelőre ismeretlen okokból kiadatlanul maradt töredékes kézirat kiegészítése és mai nyomdai előkészítése volt tehát a feladat. Egy újszerű, szokatlan könyvújjaépítési (rekonstrukciós) munkát kellett elvégezni: a tudománytörténeti üzenetre figyelve, a lehető legkisebb formai változtatásokkal kellett újraserkeszteni 400 esztendő múltán egy kéziratot annak érdekében, hogy jól kezelhető, megbízható, de egyben hatásos,

szemléletformáló kiadványt kapjon kézhez a mindenkori olvasó és felhasználó.

A mostani kiadásnak nincs tehát filológiai, nyelvészeti jellege és célja, bár szójegyzékeink úgy is felfoghatók, mint az *Erdélyi magyar szótörténeti tár* kiegészítése korai, a XVI. századi erdélyi nyelvben használatos szakszavakkal. Ezek a szavak annak idején részben éppen azért maradtak ki a Tárból, mivel szakmai és nyelvjárási sajátosságai miatt önálló feldolgozást igényeltek volna; az orvosi gyógyszerészeti szakszavak hatalmas mennyisége felborította volna a Tár egyensúlyát. Ezt az érvet a Tár természettudományi szakértőjeként sajnálattal bár, de el kellett fogadnom.

Az eredeti kézirat korszerű újraserkesztéséhez Lencsés Györgynek saját kezével írott és utólag szintén saját kezűleg bővített példánya – valamint ennek a Varjas Béla által filológiailag pontos kiadása – szolgált alapul. Az 1970-es években a Varjas-féle kiadás receptjeit megszámoztuk – ezt a némi- leg következtelen számozást használjuk, kiegészítve, a jelen kiadás botanikai mutatójában. A kiegészítésekre azért volt szükség, mert 1973 óta a hiányos eredeti kéziratnak további két másolata került elő. És bár ezek is hiányosak, a három példányból – szerencsére – majdnem a teljes eredeti újjaserkeszthető volt. Feltételezhető viszont, hogy éppen az első, a fejről szóló rész első lapjai kallódtak el, vagy maradtak valamilyen okból megíratlanok.

A jelen kiadás célja lényegesen eltér a Varjas-féle kiadás (1943) céljától. Ez nem nyelvészeti, hanem természettudományos, tudománytörténeti jellegű: a XVI. századi orvosi és gyógyszerészeti gyakorlatot, növény- és állatismeretet, az akkori magyar természettudományos gondolkodást kívánja bemutatni. A természettudományok művelőinek, orvosoknak, biológusoknak és természetesen az érdeklődő nagyközönségnek a (tudomány)történeti tudatába szeretné beemelni ezt a jobb sorsra érdemes nagy munkát. Ennek a célnak szolgálatába alakítottuk szerkesztési, átírási szempontjainkat is.

Az *Ars Medica* eddigi méltatói, így Varjas Béla, id. Szabó T. Attila, Kovács József, Spielmann József, Sz. Benda Mária, L. Szini Karola egyöntetűen kiemelik, hogy kódexünk a magyar természettudományos irodalomnak egészen a XVIII. századig egyedülálló, társtalan alkotása. A mai tudományos gondolkodás számára talán Lencsés szakírói hivatástudata a legidősebb: a nyelvek értelmetlen keveredését lehetőség szerint mellőző nyelvhasználat – a világos magyar és az ettől jól elkülönülő nemzetközi, latin–görög fogalomkezelés. Lencsés tudatosan és sikeresen törekszik arra, hogy megtalálja és helyesen alkalmazza az idegen nevek és fogalmak magyar megfelelőit, meghatározza az egyezéseket és a különbségeket. A mainál több vonatkozásban nehezebb szaknyelvi helyzetben bámulatra méltó nyelvérzéssel fogalmaz, és teremt bizonyára maga is új szakszavakat a magyar nyelvben addig még nem létező fogalmak megnevezésére. Alapos összehasonlító

vizsgálatok hiányában egyéni hozzájárulásának a mértékét nem lehet még számszerűen értékelni. Mivel azonban a szövege lényegében ma is érthető, fel lehet tételezni, hogy

1. vagy Lencsés válogatott biztos kézzel az éppen csak kialakuló magyar tudományos szaknyelvből, megőrizvén számunkra a maradandó értékek első nyomait,
2. vagy maga is alkotott szakszavakat, és éppen ennek a munkának volt jelentős hatása a magyar szaknyelv további fejlődésére.

Természetesen mindkét feltevés – részben és egyidejűleg is – helytálló lehet.

Kiadásunkat a különböző korokból fenmaradt, eltérő helyesírású kéziratok alapján állítottuk össze. Az átírásakor, egységesítésekor a legfontosabb szempont az volt, hogy a bő négy-száz esztendő üzenet a 2000. év küszöbén minél érthetőbb legyen. Ennek megfelelően az egyes ragok és határozószók régies és következtelen, megértést zavaró használatát a mai kor nyelvészokásához közelítettük, némiképpen követve így a XVII. és a XVIII. századi másolók gyakorlatát.

Lencsés sajátosan ingadozó helyesírása különösen a hosszú magánhangzók esetében jelentett gondot, mivel ő a hosszú hangokat változó módon, meglehetősen következtelenül jelölte. Ebből az átírás során elkerülhetetlenül önkényes értelmezések is adódtak. Csak példaként szeretném jelezni az eredeti szöveg néhány gyakori következtelenségét: *zeokfw*, *zeokfw*, *zekfw*, *zokfw* vagy *ferdo*, *fordo*, *fwrdo*. A *szekfű-székfű* szópár esetében az értelmezés más-más növényfajra is vonatkozhat, és ezt szövegösszefüggés alapján lehetett csak (feltételesen) értelmezni.

Ebben a kiadásban, kitűzött célunknak megfelelően (bár némileg vitatható módon) – az író tájnyelvi sajátosságai, különösen pedig következtetes *ö*-zése csak azokban a szavakban bukkann fel, ahol az erdélyi köznyelvben ma is megszokott az *ö*-ző változat.

A kisbetűk és a nagybetűk következtelen használata, az egybeírások és a különírások következtelenségeinek a megtartása különösen zavaró lett volna. Ezekben a kérdésekben a Melius Péter *Herbarium*ának emlékkiadása kapcsán kidolgozott elveket követtük, a növénynevek egybeírásának, illetve különírásának a kérdésében a Priszter Szaniszló-féle magyar–latin növénytan szógyűjtemény volt az irányadó. A Lencsés-féle latin–görög növénynevek esetében a magyarban máig meghonosodott neveket kis kezdőbetűvel, a többiket naggyal írtuk.

Különböző korokban a másolók mindig az adott idő helyesírású szokásaihoz alkalmazkodva írták át Lencsés szövegét. Ezek a változtatások a kéziratváltozatok között hasonmásai alapján a szakember számára nyomon követhetők. A váradi másolat (AMC) betűhív formában eddig nem közölt részleteit fűgglékben adjuk közre.

A szöveg régies hangulatának a jelzésére régi formájában maradt néhány egyértelmű viszonyzó (pl. *penig*, *öszve*, *mia*), átírtuk viszont azokat a szavakat, amelyeknek régies formája esetenként zavarhatná a gyors megértést (pl. *vadnak* helyett *vannakot* írtunk). Az elavult, különleges szavakat a kötet végén lévő szójegyzék magyarázza majd.

Mondatok újratagolására vagy a szórendnek az értelmezést segítő megváltoztatására csak a legkritikább, nagyon indokolt esetekben került sor; néhai Heltai Gáspár „nyomdai szerkesztőként” bizonyára sokkal többet javított volna a szövegen, ha Lencsés kéziratát kiadás előtt ki nem veszi a kezéből a halál. Nem lehetetlen, hogy az *Ars Medica* éppen ezért maradt kéziratban, mert Lencsés György és Heltai Gáspár nem tudott megegyezni a kiadás nyelvi, technikai és gazdasági részletkérdéseiben.

AZ ÁTÍRÁSI KULCS Forrásunk alapszövegének eredeti kéziratában, valamint a különböző másolatokban és bejegyzésekben a magyar hangokat különböző írásjelek jelölik. Az eltelet közel fél évezred alatt a magyar helyesírás bizonyíthatóan sokat változott, és feltehetőleg változott nemcsak a nyelvjárási, de az irodalmi kiejtés, a hangképzés is.

Mivel a jelen forrásrekonstrukciónk nem nyelvészeti, hanem természettudományi szempontokat követ, és a kiadás nem helyesírás, hanem fogalmi feltárást tűzött ki célul, az alapszöveget a 2000. év magyar helyesírásához közelítettük. Ennek során a fő szempont a minél egyértelműbb, a gépi feldolgozás számára is hasznosítható fogalmi elhatárolás volt. Ennek az elvnek esetenként áldozatul estek a szövegnek nemcsak az archaizáló, de a nyelvjárási sajátosságokból adódó következtelenségei, mai jelentéseket zavaró formái, helyesírás, ejtési változatai is. Igaz a kétértelműségeket, a félremagyarázási, félreértelmezési lehetőségeket, buktatókat így sem sikerült teljesen elkerülni, de sikerült jócskán csökkenteni a gyakorlatlanságból fakadó félreolvasások veszélyét.

Az itt közreadott tartalomjegyzékben a mai magyar ábécé betűivel jelölt hangokat az egykori író, illetve a másolók, jegyzetelők az 1. táblázatban található betűjelekkel jelölték.

Váradi Lencsés György hat könyvből álló orvosi monográfiája, *Az egész orvosságról való könyv, azaz Ars Medica* következtelenségekben bemutatott tartalomjegyzéke különösen a magyar orvosi önismeret és általában a magyar nemzeti tudat szerves tartozéka (kellene, hogy legyen).

Önálló közlését itt, a *Magyar Orvosi Nyelv* című folyóiratban főként a következő érvek indokolják: 1. terjedelme; 2. szerkezete; 3. tartalmi gazdagsága; 4. nyelvi öntudata. Ebben a közlésben nem hivatkozom a kérdés eddigi szakirodalmára; akiket további részletek is érdekelnének, azokat a kérdésben nemrég megjelent tanulmányok irodalomjegyzéke segítheti a további tájékozódásban. Aki a rekonstruált kéziratból készített adatbázist kívánja használni, annak a könyvtárakban,

1. táblázat. Az alapszövegünk betűjeleinek megfelelő XVI. századi betűjelek

a = a	ny = ny, ni (Megj.: [n + i] is)
á = aa	o = o
b = b	ó = o
c = c, ch, chi, chy, ci, cy, cz, czy	ö = o/e, eo, ew
cs = ch, chi, c, ci, cy, chy, cz, czy (Megj.: [cs + i]-nek is olvasva)	ő = o/e, eo, ew
d = d	p = p
e = e	q = q
é = ee, e	r = r
f = f	s = ... , s, sz, zs, z
g = g, gh, gi, gy (Megj.: [g + i])	sz = ſ, s, sz, z
gy = gi, gy, gh, g	t = t
h = h, (vagy jelöletlen)	ty = ty, ti (Megj.: [t+i] is)
i = i, j, y	u = u, v, w
j = j, i, y	ú = u, v, w
k = k, c	ü = v, w
l = l	ű = v, w
ly = ly, li (Megj.: [l + i] is)	x = x
m = m	y = y, i, j
n = n	z = z
	zs = z, s

például az Országos Széchényi Könyvtárban vagy a szombathelyi Savaria Egyetemi Központ könyvtárában hozzáférhető *Ars Medica Electronica* címen 2000-ben kiadott CD-ROM ajánlható (Péter H. M. 2008; Szabó T. A. 2000, 2008).²

A tartalomjegyzék egyébként önmagát magyarázza – a kötetek elrendezése, a köteteken belül a fejezetek, alfejezetek, témacímek, betegségeknek, receptek, kezelési módok szerkezeti rendje kiforrott szaktudásra, született szakírói tehetségre vall. Olyan szakterületek elkülönülésének első jelei is felfedezhetők ebben a tartalomjegyzékben, mint a pediatria (gyermekgyógyászat), gynekologia (nőgyógyászat), a geriatria (időskorúak gyógyítása) vagy éppen – ha csak csírájában is – az onkológia. Például a *Gyermekcsékek* belső cím alatt külön felhívja Lencsés a figyelmet a gyermekgyógyászati vonatkozásokra, az *Étele, itala* cím alatt pedig a megfelelő táplálkozásra intő, dietetikai tanácsok sorakoznak.

Gyakran, de korántsem minden esetben a magyar betegségek mellett a latin betegségeknek is feltűnnek, néha – mint például a *Rák (Cancer)* esetében – egészen a maihoz hasonló

értelemben (annak ellenére, hogy a mai betegségeknek orvosi tartalma-értelme gyökeresen különböző az egykoriakétól).

Az itt közölt tartalomjegyzék a három ismert (hiányos) kézirat összevetése nyomán készült „rekonstrukció” eredménye. A használt kéziratok közül az egyik magának a szerzőnek a „nyomdai példánya” volt, amelyet 1577 táján juttatott el Lencsés – kétségtelenül a kiadás szándékával – Heltai Gáspárné nyomdájába, Kolozsvárra.

Ami a jelen közlés technikai részleteit illeti: az egyes szavakon belül szógletes zárójelbe tett betűk a kéziratban olvashatatlan részek értelemszerű kiegészítései. A szógletes zárójelbe tett teljes szavak a jelen közlés szerkesztő-szerzőjének „ésszerű” kiegészítései. Minden egyéb Lencsés György saját munkája.

És még egy megjegyzés a tartalomjegyzék érdekességeiről. Az itt közölt anyag szakmai részleteiben is érdekes – különösen akkor, ha a címek mögötti tartalomra, a diagnózisokra, a kauzális leírásokra, kezelési módokra, receptekre stb. gondolunk. Érdekes racionális szemléletben is, hiszen jóformán teljesen hiányzanak a címek közül a misztikus, babonás utalások (amelyek egyébként az alapszövegben is ritkák, de ott előfordulnak). Különösen érdekes nyelvileg, közérthetőségében. De igazán összességében, folyamatosan olvasva lenyűgöző ez a helyzetjelentés a magyar orvostudomány, a magyar orvosi nyelv immár lassan fél évezreddel korábbi állapotáról.

A szülőknek a gyermekeket nem volt elég világra segíteni: életben is kellett őket tartani. A katonáknak a csatákat nem volt elég megnyerni: a sebesülteket meg is kellett gyógyítani. Egészség kellett a szerelemhez, a születéshez, a szépséghez is. Ennek az elemi igénynek a fél évezredes magyar tükre ez a tartalomjegyzék. És ezért (is) része a magyar orvosi önismertetnek és általában a magyar nemzeti tudatnak.

EGÉSZ ORVOSSÁGRÓL VALÓ KÖNYV, AZAZ ARS MEDICA TARTALOMJEGYZÉKE Tartalmában követi az eredeti, Lencsés György által az 1570-es években összeállított tartalomjegyzéket, de helyesírását 1993-ban a mai helyesíráshoz közelítettük.

2 • Péter H. Mihály 2008. Az *Ars medica* gyógyszerkincse a gyomorbántalmak orvoslására. In: Spielmann Mihály (szerk.): *A gyógyítás múltjából. Spielmann József-émlékkönyv*. Mentor Kiadó, Marosvásárhely, 162–176. <http://www.mentorkiado.ro, office@mentorkiado.ro>.
 • Szabó T. Attila, 2000. *Ars Medica Electronica*. BioTár Electronic, Gramma 3.1., Szombathely., CD-ROM.
 • Szabó T. Attila 2008. *Spielmann József és az „Egész orvosságról való könyv, azaz Ars medica”*. In: Spielmann (szerk.): 227–247.
 • Varjas Béla 1943. *XVI. századi magyar orvosi könyv*. Bevezetéssel ellátva közléstesi Varjas Béla. Erdélyi Tudományos Intézet. Kolozsvár. (A csonka „nyomdai kézirat” alapján készült filológiai feldolgozás pdf-je.) <http://mek.oszk.hu/01100/01159/01159.pdf>.

Phlegmon, Parulis
Gyermekcséknél foga húsa nyavalyájáról

Az nyelvéről

Nyelvnek dagadásáról
Gyermekcséknél
Nyelv alatt való dagadásról
Batrachus, Ranula
Nyelvnek gutájáról
Paralysis
Szava az kinek megvesz
Ha ki hirtelen megnémul
Ha ki nem szólhat
Nyelvnek száradásáról

Állnak kapcájáról

[S]eljségről és rebegésről

Az torokról

[Torok dagadásáról]

Torok előtt való húsoknak dagadásáról
Tonsillarum tumor, Amigdalax tumor, Anthyades, Paristhmia
Nyelvcsapnak megnyitására
Hion, Columelle longitudo
Nyelvcsapnak dagadásáról és tüzesedéséről
Tumor cum inflammatione
Torokgyikről
Squinantia, Angina, Synanche
Négyféle torokfájás
Fattyú torokfájás
Torokdagadásról
Parasinanche
Gyermekcséknél
Toroknak és az lélegzetvevő csőnek repedezett voltáról
Torokban ha valami tömejk (vagy akad)
Torokban levő nátháról
Branchus, Raucedo
Fulladásról
Strangulatio

Éjjeli hortyogásról

Álmából való szólásról

Nyaknak fájásáról

[Tüdőről, derékről, szívről és mellről]

Az tüdőről

Tüdőnek megszorulásáról
Obstructio
Hurutról (Horutról)
Tussis
Gyermekcséknél

[Fulladozás és lebegés]

Nehezen lehésről és fulladozásról
Asthma, Anhelositas, Suspiriositas
[Lefekvő elfulladás]
Orthopnaea
[Öreg fulladozás]
Hypopeia grando
[Lebegés]
Sphyma

Gyermekcséknél

[Tüdő tüzesülése, kelevénye]

Tüdőnek tüzesüléséről
Peripneumonia
Tüzesülestől
Vértől és sárga sártól
Tüdőnek kelevényéről
Vomica

Tüdőnek sebesüléséről: aszúkórságról

Tabes, Phtisis

Az derékről

Oldalhártyán való tüzes kelevényről
Pleuritis

Gennyetséges pökésről

Empyema, Suppuratio

Vérnek pökéséről

Mellnek nyavalyáiról

Oldalnak fájásáról
Háta fájásáról gyermeknek

Az szívről

Szívfogásról
Syncopis, Affect[io] cordis
[Gyomortól való elájulás]
Syncopis ventriculi
Igen megüresülestől
Veritéktől ha leszen
Fájdalomtól
Elmének megbántásától
Ha nedvességtől
Vékony nedvesség
Tüzesülestől
Gyomornak rágásától
Fürdőtől
Szívnek reszketéséről, dobogásáról és nyilallásáról
Tremor, Palpitatio, Punctio
Gyermekcséknél

Az csöcsről

Csőcsnek dagadásáról
Tumor
Csőcsnek tüzesüléséről
Inflammatio
Csőcsnek kifakasztásáról
Csőcsnek bimbójának meghasadozásáról
Csőcsben tejnek megaluvásáról és megkövezéséről
Csőcsben tejnek megkevesítéséről
Sparganosis
Csőcsben tejnek megsokasításáról

[Gyomor, máj, lép, belek]

Az gyomorról

Gyomornak bántásiról

Gyomornak tüzesüléséről
Inflammatio
Gyomornak ételt utalásáról
Anorexia, Inappetentia
Gyomornak meghőléséről
Vénembernek való
Gyomornak emésztéséről

Giliszta mia ha nem emészthetne

Gyomornak szertelen nagy éhségéről
Addephagia, Bulimos, Fames magna

Gyomornak szomezhozásáról [szomjúhozásáról]

Gyomornak nyereségéről
Apepsia, Cruditatis

Gyomornak bőfögéséről
Pneumatosi, Ructus

Gyomornak csuklásáról
Ligmos, Singultus
Gyermekcséknél

Gyomornak émelygéséről, okadásáról
Nausea, Vomitus

Gyermekcséknél

Gyomornak vérokadásról

Gyomorban okadásnak indításáról

Gyomornak rágásról

Gyomorban ha súly vagyion

Gyomornak felfuvalkodásáról

Empieumatosi [Pneumatosi]

Gyomorban vérnek megaluvásáról

Gyomornak csorgásáról

Gyomornak sárbántásáról

Cholera

Gyomornak fájásáról

Gyomornak szája fájásáról

Cardiaca

Csömörről

Tekerő csömörről

Tormina

Hideg csömörről

Az májról

[Megszorulás, dagadás, kelevény]

Májnak megszorulásáról

Oppilatio, Obstructio, Astrictio

Májnak kemény dagadásáról

Schirrhus

Májnak tüzesüléséről

Hepatis inflammatio

[Kelevény]

Abscessus

[Megfakadás]

Pus

[Kelevénytől lett seb]

Ulcus

Ha gennyetséget hány és okádik

[Hidegülés, keményedés, fájás]

Májnak hidegüléséről

Májnak keményedéséről

Májnak fájásáról

Holimos, Ictoris dolor

Az epéről

Az lépről

[Fájás, rekedés, keményülés]

Lépnek fájásáról

Dolor

Lépnek szorulásáról: rekedésről

Obstructio

Lépnek keményüléséről

Raszt

Lépnek tüzesüléséről

Inflammatio

Az fekete sárról

Atra bilis

Bél között való hártýáról és gyomor alatt való kövér húsról

Mesenterium, Pancreas

[Sárról]

Sárnak az bőr alá kiomlásáról

Ictericia, Aurigo, Arquatas

Fekete sárról

Atra bilis

Az oldalcsontok alatt való húsos hártýákról

Hypocondria, Affectio

Testnek elszáradásáról

Marasmus

Testnek gonosz állapotjáról

Cachexia, Malus habit

Vizkórságról

[Vizkórság]

Hydrops, Aqua intencus

[Bőr között való vízbetegség]

Anasarcha

[Hasról]

[Megtelt has]

Ascites

[Szárazkórság]

Timpanias

Az belekről

[Az megrekedés]

Obstructio

[Az megszorítás]

Coarctacio, Astrictio

[Az megtüzesülés]

Inflamatio

[Kelevény]

Abscessus

[Kelevénynek rothadástól lett megsebesülése]

Ulcus

Hasnak nem mehetéséről, kit colicanak [kólikának] szoktak híni

Colica

Üvegszívón nyáltól lett colica

[E]rős csipkedő [n]edvességtől

[I]ett colica

Vesék fájása mia lett colica

Okai az másféle fájalmaknak

[Széknek ... késedelmes menése]

Dejectio ta[r]da

Gyermekcséknél

[Öregembernek]

Hasnak rágásáról

Ileus, Tors[io], Volvulus

Ha az kristely oda berekedne

Gyermekcséknél

Hasnak fájásáról

Gyermekcséknél

Hasnak menésiről különb-különbképpen

[Megemésztdött hasmenés]

Coliaca

[Emésztetlen hasmenés]
Lienteria
 Nyersséggel való hasnak menéséről
Lienteria. [Intestinorum liquor
 Hasnak híg menéséről, fosásról
Diarrhoea, Alui profluvium
 Nyáltól
 Sárga sártó[1]
 Az fekete sártó[1]
 Olvadástól
 Gyermekcséknek
Hasnak vérrel való menéséről
 [Vérhas]
Dysenteria, Tormen
 Háromféle vérhas
 Másféle vérfolyások
 Erőtleneségről
 Gyermekcséknek
 Hasnak nyálas menéséről
Tenesmon, Tensio
 Gyermekcséknek
Beleknek megsebesüléséről
Gilisztákról az belekben
 [Az giliszták]
Lumbrici
 [Gömbölyő giliszta]
Teretes
 [Széles giliszta]
Lati
 [Apróféle giliszta]
Ascarides

Az alférről
 Alfélnek megtüzesüléséről
Inflamatio
 Alfélben levő gennyetségről
 Alfélnek likának megdagadásáról
 Alfél ha meghólyagzik
 Alfélnek megtörődéséről
 Alfélnek likának hasadozásáról
Ragades
 Alfélnek megvarosodásáról
Ulcus
 Alfélnek likában termett csomókról
Condiloma
 Sülyről
Ficus, Sicon, Marisca
 Ha az főben vagon az süly
 Gyermekcséknek
 [Apró fakadékok]
Sicoses
 Alfélből való eleven vérfolyásról
Hemorrhoides
 Kétféle ez vérfolyás
 Alfélnek remesének kifordulásáról
Longanonis, Paralysis ani.
 Tüzesülésről

Az vesékről
 Tüzesülés
[Inflamatio]
 Gennyetség
Abscessus
 Seb

Ulcus
 Vesének fájásáról
Nephritis, Renum dolor
 Veséknek megrekedéséről
Obstructio
 Fövénnyről és kőről az vesékben
Arena, Calculus
 Fövény
[Arena]
 Kő
[Calculus]
 Gyermekcséknek
Kőnek megakadásáról
Az szeméremtesthez való csövekről
Férfiúnak való
Asszonyállatnak való
Vesékben hogy fővény ne teremjen

[Köldök és hashártya]
 [Bél körül való hártya]
 Bél körül való hártjának megszakadásáról
Peritonium siphae
 Gyermekcséknek

Az köldökről
 [Köldök dagadása]
Umbilicorum tumor
 Gyermekcséknek hasa dagadásáról
Tumor ventris
 Vékonyfájásról
Lumbi dolor

Sérvesről

[Hólyagról és vizeletről]
Az hólyagról és abban levő kőről
 Hólyagnak tüzesüléséről
Inflamatio vesicae
 Hólyagnak megsebesüléséről

A vizeletről
 Vizeletnek emésztetlen kimenéséről
Diab[et]es transitus
 Vizeletnek meg nem tartóztathatásáról
Dyammes, Scurria
 Vizelet nem mehetéséről
Ischuria, Suppressio
 Vizeletnek csöpögve való menéséről
Stranguria, Stillicidium
 Vizeletnek nehezen menéséről
Dissuria, Angustia, Difficultas
 Gyermekcséknek
 Vérnek vizeléséről
Mictio cruenta
 [Gennyetséges vizelet]
Mictio purulenta
 [Zavaros vizelet]
Mictio turbida
 [Taknyos vizelet]
Mictio mucosa
 Vizeletnek forróságáról
Ardor

Az szeméremtestről

Szeméremtestnek meredéséről
 [Kévénsággal való meredés]
Satiriasis
 [Kévénság nélkül való meredés]
Priapismus
 Nemzőmagnak akaratja ellen való elmenéséről
Gonorrhoea
 Nemzésre való elégtelenségről
Impotentia
 Szeméremtestnek megkötetéséről
Maleficiatum
 Szeméremtestnek viszketéséről
Pruritus
 Szeméremtestnek szömölcséjéről
Thymus
 Szeméremtestnek megveszéséről

Az szeméremtestnek tökiről
 [Szeméremtest megtüzesüléséről]
Inflamatio
 Gyermekcséknek
 [Monyoknak felfuvalkodásáról]
 Golyóbisoknak viszketéséről

[Tökösségről]
 Tökösségről
Hernia, Auptura, Ramex
 [Bélnak leszállása]
Inguinalis
 [Vizes tökösség]
Aquosus
 [Húsos tökösség]
Carnosus
 Gyermeknek

Az asszonyállatnak madrájáról
 Madrának tüzesüléséről
Inflamatio
 [Madrának gennyetsége]
Abscessus
 Madrának sebesüléséről
Ulcus
 [Madrának dagadásáról]
 Madrának fenéjéről
Cancer
 Madrának kemény dagadásáról
Schirru[s]
 Madrának fuvalkodásáról
Inflatio
 [Szél az szeméremtestből]
Ventositas
 Madrának üszögéről
Mola
 Madrának vízibetegségéről
Hidrops
Madrának fájásáról
 Madrának szorulásáról
Phimosis uteri
 Madrából való vérfolyásról
Haemorrhoidis uteri
 Madrának hidegségéről
 Madrának hévségéről

[Folyásokról]
[Havivér folyásról]
 Havivér folyásnak megrekedéséről
Suppressio

Havivér folyásnak természet kívül való menéséről
Profluvium
 Fejér gennyetséges folyásról
Fluor muliebris
 Nemzőmagnak akarat ellen elmenéséről
Gonorrhoea
[Madra leszállásáról, leeséséről]
 Madrának megfulladásáról
Strangulatus, Suffocatio
 [Madra torokszorításáról]
Furor uteri[bus]
 Havivér folyástól
 Nemzőmagnak
 Madrának leszállásáról és leeséséről is
Descensus, Prolapsus
 Leszállás
 Leesés
 Madra ha megdagad
 Madrának öszvevonódásáról
Colvulsio

[Meddőségéről, fogantatásról, gyermekvesztéséről]
[Az meddőségéről]
Sterilitas
 Mitől meddők az férfiak
[Sterilitas viri]
 Miért meddők az asszonyállatok
[Sterilitas mulieris]
 Hogy ne fogadhasson az asszonyállat
 Hogy megnehézkedüljön az asszonyállat
[Fecundatio]

Három dolog az nehézküléshez
 Közösülésnek előtte
 Az közösülés korán
 Ha azt akarod, hogy fiú vagy leány legyen

Fogantatásnak jeleiről
 Férfiú-e vagy leány fogantatott
 Gyermekvesztéséről
[Abortus]
 Hogy gyermeket ne veszítsen az asszonyállat
Abortus

[Terhességéről, szülésről]
Ha gyomrában ételnek kévénsága megveszne
 Ha valamit kívánna enni
Pica, Citta

Az szülésről
 [Tápláló lélek]
Anima nutritiva
 [Érző lélek]
Anima sensitiva
 [Okos lélek]
Anima rationale

Nehezen szülésről
Hogy könnyen szülhessen az asszonyállat
Holt gyermeknek anyja méhéből kihozásáról

Gyermektartónak kihozásáról
Madrának tisztulásáról az születés után

Szülés után való fájdalomról
Hasa sömörgözéséről
Sebesülésről
Hervadásról
Hasa dagadásáról
Főfájásról
Széknek megállásáról
Havivérfolyása ha megállana az születés után
Ha az szüléskor kevés vére folyana ki és elkekedne
Ha vérfolyása fölöttébb menne az születés után
Szeméremtette asszonyállatnak hogy öszveszoruljon
Asszonyállatnak szeméremtette viszketéséről
Pruritus

[Férfiúi magról]
Férfiúi magot megszaporitásról
Férfiúi magot ezek apasztják

Az ízekről
[Az ízekben való fájdalomról vagy köszvényről]
Arthritis, Arteris, Articularis
[Fájdalmak az ízekben]
Articularis
[Vállban való íznek fájása]
Humeralis
Köszvénynek különbségiről
[Nedves]
Cachexia
[Kézbeli és lábbeli könnyő köszvény]
Csomós köszvény
[Lábon vagy kézen levő köszvény]
Podagra, Chiragra, Ischias
Térdben való köszvényről
Csipőben való köszvényről
Ischias, Sciatica
Ízekben levő csomókról
Tophi, Nodi
Ízek ha nem mozoghatnak
Csipőiről gyermekcsének

[Kézről, lábról, körömről inakról...]

[Kézről]
Kéznek megcsüggedéséről
Kéznek reszketéséről
Tremor

Gyermeknek ha valami tagja elaszna
Kéznek avagy lábnek is megaluvásáról
Kéznek avagy lábnek megszorodásáról
Kéznek avagy lábnek is dagadásáról
[Lábról]
Combnak dagadásáról

Combközi tüzesüléséről
Térdnek dagadásáról
Térd alatt való hajlásnak dagadásáról
Lábnak dagadásáról
Ha úton járásban az láb megdagad és fáj
Lábnak hideg megvételéről
Túros szárról
Lábnak tüzesüléséről sarutörés mia ki leszen
Lábnak hasadozásáról
Vakkörömről
[Körömről]
Ha inog az köröm
Ha megtörött az köröm
Körömmégregről
[Inakról]
Inaknak fájásáról
Inaknak megnyúlásáról
Inaknak összevonódásáról
Inaknak temérdeküléséről
Beteges testnek meghüléséről
Betegnek megdagadásáról
Hosszú betegségéről
Betegről az ki nyállal rakva
Gyermekcsének betegeskedéséről

[Esésről, ütésről, száradásról]
Magas helyről alásérésről
Húsnak megtörődéséről
Testet mikor vér folyja el
Ütésről az testen

[Elszáradásról]
Tagnak elszáradásáról
Minden testnek elszáradásáról
Bélpoklosságról
[Lepra]

Francuról
[Az nedvességek minemősége]
Qualitas in humore
Első féle francu
Második féle francu
Harmadik féle francu
Negyedik féle francu

[Sárga sár, fekete sár, nyál]
Sárga sárnak megindításáról
Nyálnak megindításáról
Fekete sárnak indításáról
Hasnak meglágyításáról és elindításáról
Hogy bort ne ihassék ember
Lapockacsontnak fájásáról
Gutta
Testnek nagy viszketéséről
Pruritus
Testnek megösztvörítéséről

Táblája ez könyvnek első részének

TESTNEK ÉKESÍTÉSÉRE VALÓ
ORVOSSÁGOK

Második része [az Egész orvosságról való könyvnek]
[Ars Medica * Cosmetica]

Emberi testnek ékesítésére való orvosságok
[Hajról, szőrről]
Főnek kopaszgáról
Alopecia, Ophi[...]sis, Calvities
Hogy meg ne kopaszulj
Haj- avagy szőrnevelésről
Égés mia lett kopaszgáról
Hajelhullásról betegség mia
Defluvium
Szőr hogy elhulljon
Hajnak ékesítéséről
Hajnak végének hasadozásáról
Fodor hajnak csinálásáról
Vörös haj csinálásáról
Fekete haj csinálásáról
Szakállnak feketítéséről
Hogy az haj meg ne öszüljön
Hogy az haj fehérré változzék

[Korpa, var, kosz]
Korpás főről
Pytiasis, Porrigo, Furfur
Főben való apró fakadékokról
Varas és koszos főről
Achor, Tinea

Tőz hajról [?]
Kis gyermekse feje tetején lévő varacsákáról
Oltvarról
Safati

[Tetőről]
Főben lévő tetőről és serkeről
Phtiasis, Pediculatio
Gyermekcsének
Lapos tetőről

[Szemről és orcáról]
Kék szem változásáról
Haj hogy aranyzínő legyen
Orca hogy fényes legyen
Gyermekcsének
Orca hogy feje legyen
Orca hogy piros legyen
Orcában való vérnek megaluvásáról
Orcának rút színéről
Orca sömörgéséről
Orca megfeketüléséről
Orcának dagadásáról
Orcáról fakadékhelyeknek elvesztéséről
Orcának korpázásáról
Orcát hogy a nap meg ne égethessen
Orcán való szeplőről
Phacos, Lentigo
Orcán lévő fakadékokról
Ulcera
[Öregféle feje szepplő]
Leuce

[Ritka darabos szepplő]
Alphos
[Fekete apró szepplő]
[Melas]
[Öreg szabású fakadék]
Pustula, Varus, Ionth[os]
[Orca bőrének megrútulása]
Morphea
Gyermekcsének
[Himlőhely, égés, sebhely]
Himlőnek helyéről
Égésnek helyéről
Sebnek helyéről
Sömörrel
Impetigo
Orcának szép szint adásról
Ajaknak repedezéséről
Gyermekcsének

[Csöcsről]
Csöcs hogy meg ne nagyuljon és alá ne nyuljon
Csöcsnek megkeményítéséről
Kéznek fejrítéséről

Szömölcsokról
[Apró szömölcs]
Verruca
[Kemény szömölcs]
Acrocorden
[Sokasággal termő szömölcs]
Thymus
[Mély gyökerő szömölcső]
Myrmecia
[Megtöréstől termett szömölcső]
Clavus
Tenyérenk és talpnak föltöréséről, repedezéséről
Tenyérben való vaktetűről

Himlőről
[Magashimlő, széles himlő, halálos himlő]
Exanthema, Papula, Morbilli, Variolae
Hogy az szembe ne szökjék az himlő
Hogy az orr meg ne rútljon az himlőtől
Hogy az tudőre ne ragadjon az himlő
Hogy az himlő mind kiüt aztán és megérik
Hogy meg kezd aszni az himlő és kergesedni
Testen levő jegyekről
Naevus

Rühről
[Scabies]
Viszketegről

[Izzadásról]
Hónalja mikor szagos
Izzadásnak indításáról
Izzadásnak megállatásáról

Holt húst és rothadást így tisztíts ki
 Agyvelő hártájának sebéről
 Seb mia az ki nem szólhat
 Sebnek tüzzességéről
 Sebben való féregről
 Szeméremtestnek sebéről
 Monyak sebéről
 Csontra húsnak neveléséről
 Sebben húst nevelésről
 Vadhúsnak kivetéséről az sebből
 Sebet fön beforsasztani
 Sebre hogy fene ne essék
 Sebeseznek való ital
 Inaknak sebéről
 Inaknak megnyúlásáról
 Inaknak megszáradásáról
 Inaknak megszugorodásáról
 Ízen való sebnek tüzzességéről
 Izvíznek csorgásáról
 Szárazasztó szerszám
 Főnek ütéséről
 Vadhúsról

Csontbéli nyavalyákról

Csontnak töréséről
 Törött csontnak kivételéről
 Magas helyről az kik leesnek
 Szakadásról és romlásról
 Ízeknek kimenéséről
Pararthrima, Dearticulatio, Subluxatio
 Csontnak az izból kieséséről
Exarthrima, Exarticulatio
 [Állkapcának leesése]
Luxatio mandibulae
 [Nyakcsont helyéből kiesése]
Spondilia
 [Felső karcsonnak vállból kiesése]
Aductorium cubitus
 [Az kézfőnek helyéből való kiesése, menyülése]
Iunctura man[us]
 Comb csontnak avagy csipőcsont[nak kiesése]
Ancha...

Táblája ez könyvnek ötödik részének

**MÉRGES ÁLLATOKNAK
 MEGMARÁSÁRÓL ÉS EGYÉB
 MÉRGES DOLGOKNAK
 ÁRTALMAI ELLEN**

[Egész orvosságról való könyv]

Hatodik rész

[Ars Medica * Toxicologia]

Mérges állatokról való orvosságok

[Magától való orvosságok]
Simplex
 [Sok szerszámból csinált orvosságok]
Composita

[Mérgező növényekről]

Sashagymáról
Cholcion, Bulbus solestris

Anakardiáról
[Anacardia]
 Iszalagról
Staphisagria
 Bolondító és halálhozó ebszólőről
Solanum maniacum
 Farkashársról
Aconitum secundum
 Tengerihagymáról
Scilla
 Kakaslábőről
Flammula
 Csalán magváról
Urticae semen
 Kígyófőnek magváról
Dracunculi semen
 Sobrakkborsról
Coriandrum
 Bolhafőről
Pasyllion
 Bűrőkről
Cicuta
 Tiszafáról
Taxus
 Laurusfa nyelv rózsról
Nerium
 Ötödik kakastaréjfőről
Sardonias her[ba]
 Beléndfőről
Hioscyamus
 Natragulafőről
Mandragora
 Máknak kifacsart tejéről
Opium
 Méregfőről
Napellus
 Fekete tövislapuról
Chamaeleon niger, Ixia
 Étetésről
Intoxicatio
 Görög fejérről
Cerussa
 Gombákról
Fungi
 Halálos gomba

[Emberi és állati mérgek]

Bikavérről
Sanguis tau[ri]
 Havivéréről asszonyállatnak
Mulierum men[s]truis
 Macskának agya velejéről
Felis cerebrum
 Szarvas farkáról
Cauda cervi
 Lónak veritékéről
Sudor equi
 Hódnak hólyagáról
Castore[um]
 Oltóval elegyített tejről
Lacto coagulum

[Ásványi mérgek]

Ezüsttájtékről
Argenti spuma
 Vasporról

Ferri
 Mágneskőről
[Magnetum]
 Réznek pattogozó héjáról
Squama aeris
 Eleven kénesőről
Argentum viv[um]
 Cinobriom ellen
 Mézsről és aranyszín festékről
Calx. Auripigment[um], Sandaracha
 [Rosica és réznek rozsdája]
Arsenicum aerugo
 Mézsről és aranyszín festékről
 [Rosica és réznek rozsdája]

[Növényi mérgekről - ismét]

Fejér hunyorról
Veratum album
 Szamáruborkáról
Elaterium
 Fekete gombáról
Agaricum nig[rum]
 Disznókenyérrel
Cyclaminus
 Fekete hunyorról
Veratum nig[rum]
 Euforbiumról
Euphorbium
 Turpetumról
Turpetum
 Ebtejről
Thytmalus
 Földi tökről
Bryonia
 Olaszitokról
Colochyndtidis
 Scammoniaról
Scammonia
 Sár főmagról és csodafáról
Lathyrus, Ricinus

[Mérges állatok marásáról]

Dühös ebről
Canis rabiosus
 [Egyéb állatok marásáról]
 Darázs- és méhmarásról
Vespa, Apis
 Póknak marásáról
Phalangium
 Papmacskájáról
Scolopendr[a]
 Skorpió marásáról
Scorpio
 Pókegerről
Mus araneus
 Tengerirépa, skorpió és sárkányhalakról
Pastinaca marina, Scorpio et Draco

[Mérges kígyókról]

Viperakígyóról
Vipera
 Kemény farkú kígyóról
Ammodites

Rothasztó kígyóról
Seps
 Nyíl módra repülő kígyóról
Acontia, vel Iaculus
 Vak kígyóról és kétfejű kígyóról
Caecilia, Amphisbaena
 Cserfa tövében lakó kígyóról
Dryinus, vel Chelydrus
 Vérindító kígyóról
Haemorrhons
 Szomjúsághozó kígyóról
Dipsas vel Situla
 Vízben lakó kígyóról
Hydrus Natrix
 [Földi és vízi kígyók]
Chersydrus
 Csepegetett kígyóról
Cenchrus
 Szarvaskígyóról
Cerastes
 Áspiskígyóról
Chelidonia
 [Pökő kígyóról]
Pytas (?Pytaw)
 [Déli kígyóról]
Chorsana
 Basiliscus kígyóról
Basiliscus, Regulus
 Akármiféle kígyónak harapásáról
Serpentium mors(us)
 Kígyó avagy béka ha emberbe búvik

[Egyéb mérges állatokról]

Menyét harapásáról
Mustella
 Ebmarásról ki nem dühös
 Csillagos tarkagylkról
Stellio
 Szalamandra gyíkról
Salamandra
 Krokodilus harapásáról
Crocodilus
 Tollas-avagy csirkebékáról
Rubeta
 Nadályról
Hirudo
 Körisféregről
Cantarides
 Fenyőfa hernyójáról és baromfőzö-
 bogárról
Pinorum eruca. Buprestis
 Négylábú állatnak marásáról
 Minden mérge ellen
 Mérgező állatok eltávolításáról
 Gyomorban lévő aludt vérről
 Hideg víznek bántásáról

[Elveszett receptek]

[Hideg húsnak bántásáról]
 [Bornak bántásáról]
 [Nicotea]
 [Tabacum]
 [Szentkeresztfőnek hasznái]
 [Rózsa]

Táblája ez könyvnek hatodik részének

EGÉSZ ORVOSSÁGRÓL VALÓ
KÖNYV, AZAZ ARS MEDICA
Az alapszöveg eredeti, Lencsés
György által az 1570-es években
összeállított és 1993-ban a mai
helyesírásához közelített eredeti latin
és magyar mutatói

Index generalis totius libri de
ARTE MEDICA

A

Abortus	374
Abscessus	566
Aconitia	672
Aconitum secundum	640
Achor	450
Acroordon	48
Addephagia	184
Adeni	541
Adenum tumor	551
Adjutorium	619
Aegilops	84
Aerugo	657
Affectus cordis	167
Agaricum nigrum	657, 658
Alintisar	70
Alcola	113
Alvi profluvium	251
Alopecia	449
Alphos	541
Amaurosis	65
Albugo tenuis	72
Amigdalorum tumor	129
Ambustum	571
Ammoditers	671
Amphisbaena	673
Anoia, amentia	32
Anthzades	132
Angina	132
Anhelositas	145
Anorexia	182
Anasarcha	231
Angustia	308
Anthrax	545
Antha	521
Anacardia	638
Apoplexia [?]	49
Apotosis	91
Aphthae	113
Apepsia	185
Aposthema	566
Apis	665
Aspis	677
Ardor	4, 312
Argustus	224
Aqus intercus [?]	231
Arena	285
Arthritis, artesis, articularis	390
Ardens febris	506
Argenti spuma	653
Argentum vivum	655
Arsenicum	657
Asthma	145
Astrictio	205
Ascites	232

Ascarides	263
Aspis	677
Atra bilis	221
Aurigo	224
Auripigmentum	656
B	
Basiliscus	678
Batrachus	127
Branchus	137
Bryonia	660
Bulbus sylvestris	638
Bulimos	184
Buprestis	688
C	
Cataphora somnolenta	34
Cataphora non somnolenta	35
Caros	35
Catoche, catalepsis	36
Canina convulsio	55
Catarrhus	61
Cataracta	68
Caries	123
Cardiaca	200
Cachexia	230
Calculus	285
Cancer matricis	333
Calvites	449
Causon	506
Carbunculus	545
Carcinoma	554
Cancer	554
Caries ossium	564
Cauda cervi	651
Castoreum	652
Calx	656
Canis rabiosus	661
Caecilia	673
Cantharides	686
Cephalalgia	2
Cephalea	16
Cerussa	648
Cenchrus	676
Cerastes	676
Cholera	196
Chelys	547
Chamaeleon niger	647
Chelidrus	673
Chersydrus	675
Chelidonia	677
Chersaea	677
Cinicus spasmus	55
Citta	377
Cicuta	643
Cinobrium	656
Clavus	480
Coma	34
Congelatio	36
Comitialis morbus	42
Comphosis	96
Coriza	109
Columelle longitudo	131
Coarctatio	238
Colica	230
Condyloma	271

Contagiosa febris	524
Concretio nervi	551
Contusio	579
Colchicon	638
Coriandrum	642
Colochyntidis	660
Crassa albugo	74
Crithe	80
Cruditas	184
Crocodilus	684
Cubitus	620
Cyclaminus	68, 654, 658
D	
Dalirium	20
Desipiscentia	26
Destillatio	61
Defluvium	91, 454
Dentium dolor	117
Dentatio	121
Depascens ulcus	568
Dearticulatio	616
Distensio nervorum	56
Distorsio	65
Diarrohoea	251
Disenteria	255
Diabes	302
Disuria	308
Difficultas	308
Diaria	498
Diarium plurium dierum	502
Diuturna	522
Diuturnum ulcus	569
Dipsas	674
Draco	669
Dracunculi semen	642
Dryinus	673
Dyscria	96
Dyamnes	304
E	
Ecpiesmos	83
Ecchyoma	565
Elephantiasis	541
Elaterium	657, 658
Empysma	90
Empyema	160
Emphieumatosus	195
Ericausis	4
Epilepsia	42
Ephialtes	48
Epiphora	89
Ephemera	496
Epinctis	547
Erysipelas simplex	557
Erysipelas ultimatum	557
Euphorbium	659
Exitus oculi	83
Exanthema	617
Exarthrima	617
Exarticulatio	617
F	
Fatuitas	32
Fames magna	184
Febris	493

Febris ardens	506
Febris cerebrum	651
Ferri scobs.	654
Ficus	271
Fistula	568, 570
Flammula	641
Fluor muliebris	348
Fractura	579
Furor	30
Furor uterinus	351
Furfur	459
Furunculus	547
Fungi	649
G	
Gangraena	564
Ganglion	551
Glaucoma	65
Glabrities	91
Gonorrhoea	314, 350
Grando	145
Gravedo	109
H	
Habitualis	518
Hemicrania	17
Hemiplexia	51
Haemorrhagia	105
Haemoptosis	163
Haemorrhoides	273
Haemorrhous	674
Haebetudo	65
Hirtulus morbus	42
Hepatis inflammatio	209
Hernia	325
Haemorrhouis uteri	340
Hectica	496, 518
Hectica puerorum	523
Herpes miliaris	561
Herpes exedens	561
Hion	131
Hirudo	685
Hypochisis	68
Hypopion	75
Hordeolum	89
Hypopeja	145
Hypocondrista affectio	228
Hydrops	231
Hyosciamus	645
Hydrus	674
I, J	
Iaculus	672
Ictus oculi	88
Ictericia	224
Ignis persicus	545
Ileus	245
Impotentia	316
Impetigo	475
Insomnia	21, 23
Insania	30
Incubus	48
Inflammatio	83, 90, 92
Inflatio	90
Inappentia	182
Intestinorum livor	250

Intoxicatio	648	Nocturna coecitudo	82	Pupillae diminutio	71	Stranguria	307
Ioathos [?]	472	Nodi	407	Punctio	579	Stillicidium	307
Isuria [?]	[?]	Nicocea	693	Pustula	472	Sterilitas	361
Ischuria	315	Nubecula	72	Pytiriasis	459	Struma	552
Ischias	405	Nyctalopia	82	Q		Straphisagria	638
Junctura manus	621	O		Quartana	515	Subeth	35
Ixia	647	Obfuscatio	66	Quotidiana	508	Suffusio	68
L		Obscuritas	65	R		Sugillatio	75, 565
Lacryma	89	Obstructio	140, 205, 236	Ranula	127	Surditas	96
Lac coagulatum	653	Oculi resolutio	65	Raucedo	137	Suspitositas	145
Lathyrus	660	Odontalgia	117	Ragades	269	Suppuratio	160
Lethargus	37	Odontophia	121	Ramex	325	Suppressio	305, 341
Leucoma	74	Oedema	548	Resolutio nervorum	51	Subluxatio	616
Lentor	121	Ophthalmia	78	Renum dolor	282	Sudor equi	652
Lentigo	470	Oppilatio	205	Regulus	678	Syrismus	98
Leuce	472	Ophiasis	449	Ricinus	660	Synache	132
Lippitudo	81	Opium	646	Ructus	186	Synopsis	162
Lignos	187	Orthophnaea	145	Ruptura	325	Sycoses	273
Lienteria	250	Ozoena	103	Ruptio	379	Synochus	496
Longanosis	277	P		Rubeta	684	Synochus continens	501
Lumbrici	262	Paralysis	51, 65, 127	S		Synochus non putida	502
Lumbi dolor	295	Paraplexia	51, 54	Sacer morbus	42	Synochus putida	504
Luxatio	617	Parotides	101	Sarcoma	104	T	
Lusciositas	89	Parulis	125	Satyriasis	312	Tabes	71, 251
M		Paristhmia	129	Salacitas mulierum (lat.)	389	Taxus	643
Madarosis	91	Palpitatio, punctio	170	Safati	462	Tabacum	693
Mania	30	Pancreas	221	Sacer ignis	557	Tetanus	36
Marcor	34	Paralysis ani	277	Sardonias herba	644	Tenesmon	261
Macula oculi	75	Papula	483	Sandaraca	656	Tensio	261
Marasmus	229	Panus	544	Salamandra	683	Tendo	541
Malus habitus	230	Pararthrima	617	Scotoma	40	Tertiana	511
Marisca	271	Pastinaca marina	669	Scabies	90	Terminthus	547
Mandibula	617	Peripneumonia	148	Schirrus	207, 334, 550	Thymus	329, 480
Mandragora	645	Peritonium	292	Scurria	304	Thytmalus	660
Maleficiatum	318	Pediculatio	462	Sciatica	405	Tinnitus	98
Melancholia	25	Pestilentialis febris	524	Scrophula	551	Tinea	460
Memoria abolita	32	Phrenitis	19	Scilla	640	Tonsillarum tumor	129
Mesenterium	221	Phthisis	71, 151	Scammonia	660	Torsio	245
Melas	472	Phlyctenae	77	Scolopendra	666	Tormen	201, 255
Mictio cruenta	310	Phlegmon oculi	78	Scorpio	666, 669	Tremor	60, 170
Mictio purulenta	311	– auris	92	Sebel	76	Tromos	60
Mictio turbida	ibid.	– dentium	125	Seps	672	Tophi	407
Mictio mucosa	“	– corporis	542	Serpentium morsus	679	Transitus	302
Morosis	32	Phalangosis	90	Sitis magna	184	Tussis	141
Mola	336	Phimosi uteri	339	Singultus	187	Tuberculum	545
Morphea	475	Phtisiasis	459	Sicori [?]	271	Turpetum	660
Morbili	483	Phacos	470	Siphae	292	Tumor cum inflammatione	131
Morbus attonitus	49	Phygetlon	544	Sinus	567, 570	Tympanias	233
Mulierum salacitas	398	Phyma	545	Situla	674	V	
Mulierum menstruus	651	Phagaedena	568	Sopor	34	Varus	472
Mus araneus	668	Phalangium	666	Somnus profundus	35	Variolae	483
Mustela	682	Pica	377	Solanum maniacum [?]	638	Veternus	35
Mydriasis	70	Pinorum eruca	688	Spasmus	57	Vesicae	17
Myopiiasis	89	Pleuritis	154	Sphyma	146	Ventus tumor	295
Myrmecia	480	Pneumatosi	186	Sparganosis	178	Vesicae inflammatio	300
N		Polypus	104	Sphacelus	564	Verruca	480
Napellus	646	Porrigo	459	Spondilia	618	Veratrum album	657
Natrix	675	Pruritus	81	Squama aeris	655	Vespa	665
Nevus	485	Priapismus	313	Stultitia	32	Vertigo	40
Nervorum vigor	56	Psorophthalmia	90	Strabismus	65	Vipera	670
Nephelion	72	Psyllion	642	Sternutatio	111	Ulcus	86, 579
Nephritis	282	Pterigion	76	Strangulatio	138	Ulcera	471
Nerium	644	Ptyas	677			Ulcus inflammatus	573
		Pupillae dilatio	70			Ulnus	579

Urtica semen	641	Bolondító és halált hozó		Égésnek helyéről	475	Foga gyermeknek hogy hamar	
Umbilicorum tumor	294	ebszőlőről	639	Egy galambmonynyi dagadásról	547	keljen	121
Ungula, anguis	76	Bürokról	643	Égésnek sebéről	571	Fognak feketeségéről	121
Undimia	548	Bornak bátásáról	691	Elszárasztó hideglelésről	518	Fognak ingóságáról	122
Vomica	150			Egymódú hideglelésről	510	Fogak ha odvasok és inganak	123
Woleulus [?]	294	C		Eleven kénesőről	655	Foghúsának nyavalyájáról	123
Urticae semen	541	Csalán magváról	641	Emlékezetnek eltávozásáról	32	Foghúsának rothadásáról,	
Ustio	4	Csövekről az szeméremtesthez	291	Ötödik kakastaréjfüről	644	azaz izételről	124
		Cserfa tövében lakó kigyóról	673	Epéről	214	Fognak husán való kelevényről	
		Csipőben való köszvényről	405	Erőtlenéséről	261	azaz inynek megkeleséről	125
Közöségés táblája ez		Csipőiről gyermekcsének	409	Eutésről [ütésről] az testen	422	Fogadása ellen méhiben	
EGÉSZ ORVOSSÁGRÓL VALÓ		Csillagos tarka gyíkról	683	Euphorbiomról	659	az asszonyállatnak	364
KÖNYVNEK		Csirke- vagy tollas békáról	684	Éjjel-nappal nagy alvó		Fogatatásnak jeleiről	369
		Csöcsről	174	betegségekről	34	Földítőkről	660
A		Csöcsnek dagadásáról	174	Ezüsttajtekről	653	Fosásról	250
AGYVELŐRŐL	1	Csöcsnek tüzesüléséről	175			Fövényről és kőről az	
Agyvelőről csorgó vérről	589	Csöcsnek kifakasztásáról	175	F		vesékben	284, 285
Agyvelőhártának sebiről	597	Csöcsnek bimbójának		Farkassebről	561	Folyosóról	561
Ajaknak repedezéséről	477	meghasadozásáról	176	Farkashásról	640	Fodorhajnak csinálásáról	457
Akármitéle kigyónak harapásáról	679	Csöcsben tejnek megaluvásáról és		Fekete sártól lett esztelenségről	26	Franczuról	429
Álomhozó orvosságok	23	megkövesüléséről	177	Fél gutaütésről	51	FÜLRŐL	91
Álomkivánsának betegségről	37	Csöcsben tejnek megkevesítéséről	178	Fekete sárról	221, 227	Fülben való kelevényről	92
Aludt vért az ki száján hány	115	Csöcsben hogy az tej		Fejér gennyedséges folyásról	348	Fülnek hévségből való fájásáról	93
Állnak kapcájáról	128	meg ne aludjék	178	Férfiu-e vagy leány fogantatott	371	Fülnek hidegségtől való fájásáról	94
Álmában való szólásról	139	Csöcsök hogy meg ne teljenek	178	Férfiu magot megsaporításról	389	Fülnek nedvességtől való	
Alfélről	268	Csöcsben tejnek megsokasításáról	178	Férfiu magot megapasztásáról	ibid.	széltől való fájásáról	95
Alfélnek megtüzesüléséről	ibid.	Csöcs hogy meg ne nagyuljon		Fekete sárnak megindításáról	436	Fülnek víztől való fájásáról	95
Alfélben lévő gennyetségről	ibid.	és alá ne nyúljon	479	Fekete hajnak csinálásáról	457	Fülnek csengéséről és zúgásáról	98
Alfélnek likának megdagadásáról	ibid.	Csöcsnek megkeményítéséről	479	Fegyver, avagy egyéb mia lett		Fülben való féregtől	100
Alfél ha meghólyagozik	ibid.	Csoklás	187	sebekről	579	Fülnek rútsága tisztításáról	101
Alfélnek megtörődéséről	ibid.	CSÖMÖRRŐL	201	Fenének ételéről	554	Fül mellett való kelevényről	201
Alfélnek likának hasadozásáról	ibid.	Tekerő/hideg csömörről	201	Feje tetején lévő varacsájáról		Fulladásról	138, 145
Alfélnek megvarasodásáról	270	Combnak dagadásáról	413	kis gyermeknek	462	G	
Alfélnek likában termő csomókról	271	Combközi tüzesülésről	414	Fekete töviseslapuról	647	Gelyvának dagadásáról	552
Alfélből való eleven vérfolyásról	273	Csontra husnak neveléséről	600	Fekete hunyorról	637, 658	Gyermekecsének asszubetegségről	523
Alfélnek remesének kifordulásáról	277	Csontbéli nyavalyákról	607	Fekete gombáról	658	Gyermek hogy alhassék	25
Aranyszinfű festékről	656	Csontnak töréséről	612	Fenyőfa hernyójáról	688	Gyermek ha retteg álmában	25
Aludt vérről	589	Csontnak az izekből kieséséről	617	Fiu vagy leány legyen az kit		Gyermek ha ásit, mikor aluszik	26
Apostolok íre	596	Combnak csonja ha		fogad az asszonyállat ha akarod	369	Gyermek hogy sokat ne sirjon	26
Asszükórságról	154	helyéből kiesik	621	FŐRŐL	1	Gyermekvesztésről	373
Asszonyállatnak madrájáról	229	Csöpögetett kigyóról	676	Főnek ujonnan való fájásáról	2	Gyermeket hogy ne veszítsen	
Asszonyállat hogy ne fogadhasson	364	Crocodilus harapásáról	684	Főnek hévségből való fájásáról	4	az asszony	374
Asszonyállat hogy megnehezüljön	365			Főnek hidegségből való fájása	7	Gyermektartónak kihozásáról	383
Asszonyállat hogy gyermeket ne		D		Főnek szárazságból való fájása	8	Gyermekecsének ha valami tagja	
veszítsen	374	Dagadásokról, kik természet		Főnek nedvességből való fájása	9	elasszna	411
		ellen lesznek	341	Főnek telességből való fájása	10	Gyermekecsének betegeskedéséről	421
B		Dagadásnak kifakasztásáról	553	Főnek sártól való fájásáról	11	Giliszta mia ha nem emészthetne	
Bolhafüről	642	Dagadásokról, kik megfakadván		Főnek nyáltól való fájásáról	12	az ember	184
Baziliskusz-kigyóról	678	sebbé lettenek immár	566	Főnek gyomortól való fájásáról	13	Gilisztákról az belekben	262
Baromúzó-bogárról	688	Darázsmarásról	665	Főnek részegségtől való fájásáról	24	Görcs	57
Békája az nyelvnek	127	Derékről	154	Főnek erős fájásáról	16	Genyedséges pökésről	160
Bélközt való hártjáról	221	Disznókenyérről	658	Főnek fél felől fájása	17	Gyomorról	175
Belekről	236	Dögös és veszedelmes		Főnek hévségtől fél felől való		Gyomornak bántásáról	180
Beleknek megsebesülésiről	262	hideglelésről	524	fájásáról	18	Gyomornak tüzesüléséről	181
Bél körül való hártýáknak		Döghalálnak jelei	525	Főnek hidegségtől fél felől való		Gyomornak ételtulátásáról	182
megszakadásáról	292	Dögtől mint kelljen magát		fájásáról	18	Gyomornak meghűléséről	182
Bélpoklosságról	423	embernek megoldalmazni	532	Főnek sártól való fájásáról	19	Gyomornak emésztéséről	183
Beteges testnek meghűddéséről	420	Dühös busult bolondságról	30	Főben való apró fakadékokról	459	Gyomornak szertelen nagy	
Betegnek megdagadásáról	420	Dühös ebről	661	Főnek kopaszságáról	449	éhségéről	184
Betegről, az ki nyállal rakva	421			Főnek csorgásáról	61	Gyomornak szomjuságáról	184
Betegeskedésiről gyermekecsének	425	E		Főben való tetüről és serkéről	462	Gyomornak nyersességéről	185
Beléndfüről	645	Ebszőlőről, mely megbolondít		Főnek ütéséről	605	Gyomornak bőfögéséről	186
Béka ha emberbe búvik	681	és halált hoz	639	FOGRŐL	116	Gyomornak csoklásáról	187
Bikavérről	650	Ebtejről	660	Fognak bántásáról	116	Gyomornak emélygéséről,	
Boszorkánról	48	Eb marásáról ki nem dühös	683	Fognak fájásáról	117	okadásáról	189
Bort hogy ne ihassék ember	437	Égés mia lett kopaszságról	453				

Gyomornak vérokadásáról	193	Hideglelés	493	Köröm ha vak	417	Menyét harapásáról	682
Gyomorb[an] okadásnak indításáról	194	Hideg víznek bántásáról	690	Köröm ha inog	418	Mérges állatok eltávoztatásáról	690
Gyomornak rágásáról	194	Hideg húsnak és hálnak bántásáról	691	Köröm ha megtörött	418	Minden testnek elszáradásáról	423
Gyomorban ha súly nagyon	194	Hortyogásról	139	Körömméregéről	418	Mindennapi hideglelésről	508
Gyomornak fölvulkodásáról	195	Horutról	141	Kopaszágáról az főnek	449	Mindenféle hideglelésről	522
Gyomorban vérnek megaluvásáról	196	Hólyagról és abban lévő kőről	296	Kopaszágról égés mia	453	Minden méreg ellen	689
Gyomornak csorgásáról	196	Hólyagnak tüzesüléséről	300	Korpás főről	459	Mozgásnak és érzékenységnak elvételének betegségéről	36
Hasnak sárbántásáról	196	Hólyagnak megsebesüléséről	301	Kopjaökletés ellen ír	590	Monyak sebéről	600
Gyomornak fájásáról	198	Holt gyermeknek anyja méhéből kihozásáról	382	Koszos és varas főről	460	N	
Gyomornak szája fájásáról	200	Hosszúbetegségről	421	Könyökcsont	620	Nadályról	685
Gyomor alatt való kövér húsról	221	Hódnak hólyagjáról	652	Kóris-féregről	689	Nátháról	61, 109, 137
Gyomorban lévő aludt vérről	690	I		L		Natragulafőről	645
Golyóbisoknak viszketéséről	325	Inaknak öszvevonódásáról, meredéséről, azaz meredőkről	56, 419	Lábnak megaluvásáról	412	Némulás az kit bánt	128
Gombákról	649	Inaknak fájásáról	419	Lábnak dagadásáról	413, 414	Nehezen lehésről és fulladozásról	145
Gonosz pattogozásokról	547	Inaknak megnyúlásáról	419, 604	Lábnak útonjárásban fájásáról és megdagadásáról	414	Nemzőmagnak akarattja ellen való elmenéséről	319, 350
Genyedséges sebről kelevénynek (kelevénynek)	570	Inaknak temérdeküléséről	420	Lábnak hidegmegvételeléről	415	Nemzésre való elégtelenségről	316
Görögfejjéről	648	Inakon való dagadásról	551	Lágy dagadásról	548	Nehézkülsése felől az asszonyállatnak	365
Gutaütésről	49	Inaknak sebéről	603	Lapostetűről	463	Nehézkés asszonynak ha lábai dagadnak	376
Guta fél felől az kit megüt	51	Inaknak megszáradásáról	604	Laurusfalevelű rózsáról	644	– ha az hasa valami szélnek miatta igen kiterülne	376
Guta egy tagot ha megütött	54	Inaknak megszugoerodásáról	604	Lépről	215	– ha valamit kívánna enni	377
Gyujtokván hideglelésről	506	Inekről [Inyekről]	123	Lépnék fájásáról	217	– ha gyomorban ételnek kivánsága megveszne	377
H		Innek megkeeléséről	125	Lépnék szorulásáról, rekedéséről	217	Negyednapi hideglelésről	515
Hagymázról	19	Izételről	124	Lépnék keményüléséről	218	Négylábú állatnak marásáról	688
Hagymáz három féle	19	Izokról	390	Lépnék tüzesüléséről	220	Nyilallásról	170
Hallásnak megvesztéséről	96	Izekben való csomókról	407	Lápockacsontnak fájásáról	428	Nyillövés ellen ír	590
Hasa fájásáról gyermeknek	197	Izek ha nem mozoghatnak	409	Lónak veritékéről	652	Nyilmódra repülő kigyóról	672
Hasnak nem mehetéséről kit colicanak szoktak hívni	238	Izen való sebnek tüzeségéről	605	M		Nyálnak megindításáról	436
Hasnak rágásáról	245	Izeknek kimenyüléséről	616	Madrájáról az asszonynak	329	NYELVRŐL	126
Hasnak fájásáról	247	Izből csontnak kieséséről	601	Madrának tüzesüléséről	329	Nyelvnek dagadásáról	126
Hasnak menéséről		Izvíznek csorgásáról	605	Madrának sebesüléséről	331	Nyelv alatt való dagadásról	127
különb-különbképpen	249	Izzadásnak indításáról	487	Madrának fenéjéről	333	Nyelvnek gutájáról	127
Hasnak nyersséggel való menéséről	250	Izzadásnak megállatásáról	488	Marának kemény dagadásáról	334	Nyelvnek száradásáról	128
Hasnak híg menéséről	251	Iszalagról	639	Madrának fuvalkodásáról	334	Nyelvcsapnak megnyílásáról	131
Hasnak vérrel való menéséről	255	K		Madrának leszakadásáról és leeséséről	355	Nyelvcsapnak dagadásáról és tüzesüléséről	131
Hasnak nyálas menéséről	261	Kakastaréjfőről	644	Madrának öszvevonódásáról	361	O	
Hasa dagadásáról gyermekének	295	Kakaslábfőről	641	Madrának tisztulásáról szülés után	384	[AMC 705]	
Havi vérfolyásnak megrekedéséről	341	Kéznek megcsüggedéséről	410	Madrának üszögéről	335	Odvas fogak ingásáról	123
Havi vérfolyásnak természet kívül való menéséről	346	Kéznek reszketéséről	411	Madrának megfúladásáról	350	Okadásra, émyelgésről	189
Hasnak meglágyításáról és elindításáról	431	Kéznek megaluvásáról	412	Madrának vízbetegségéről	337	Okadásnak indításáról	194
Haj, avagy szőr neveléséről	451	Kéznek megszugoerodásáról	412	Madrának fájásáról	338	Oldalhártyán való tüzes kelevényről	155
Haj elhullásról betegség mia	454	Kéznek dagadásáról	413	Madrából való vér folyásról	340	Oldalnak fájásáról	165
Hajnak ékesítéséről	456	Kéznek fejrítéséről	480	Madrának hidegségéről	341	Oldalcsontok alatt való húsos hártýákról	228
Hajnak végniek hasadozásáról	457	Kék szem változásáról	463	Madrának hevességéről	341	Oltvarról	462
Hajnak hosszan neveléséről	456	Kemény dagadásról mint az kő	550	Madrának megfúladásáról	350	Olaszokról	660
Hajnak fodorra csinálásáról	457	Kelevénynek gonosz és ártalmas és fájdalmas sebéről	570	Madrának vizbetegségéről	337	ORRŐL	102
Hajnak vörössé csinálásáról	457	Kelevénynek völgyes és ményilikú sebéről	570	Madrának fájásáról	338	Orrnak varaságáról	102
Hajnak feketévé csinálásáról	457	Kelevénynek genyedttségés sebéről	570	Madrának fájásáról	338	Orrnak tüzes fakadásáról	103
Haj hogy meg ne öszüljön	458	Kelevény sebnek megtüzesüléséről	573	Madrának fájásáról	338	Orrban való fekélyről	103
Haj hogy fejjé változzék	458	Kelevény sebnek beforrasztásáról	573	Madrának fájásáról	338	Orrban való rothadt húsról	ib.
Haj hogy aranyzínű legyen	464	Kigyófünek magváról	642	Madrának fájásáról	338	Orrnak való termett húsról	104
Harmadnapi hideglelésről	511	Keményfarkú kigyóról	671	Madrának fájásáról	338	Orrnak véreinek járásáról	105
Havi véreől asszonyállatnak	651	Kétféjű kigyóról	673	Madrának fájásáról	338	Orrnak vére elindításáról	108
Himlőnek helyéről	475	Kigyó vagy béka ha emberbe[n] bívik	681	Madrának fájásáról	338	Orrban csorgó nátháról	109
Himlőről	483	Körságütésről és törésről	42	Madrának fájásáról	338	Orbánról	557
Himlő hogy szembe ne szökjék	484	Kőről és fővényről az vesékben	285	Madrának fájásáról	338	Orca hogy fényes legyen	465
Himlőtől hogy az orr meg ne rútoljon	484	Kőnek megakadásáról	290	Madrának fájásáról	338		
Himlő hogy az tüdőre ne ragadjon	484	Köldökről	294	Madrának fájásáról	338		
Himlő mikor kiüt és megéri	484	Köszvényről	396	Madrának fájásáról	338		

Orca hogy fejr legyen	466	Sebnek való ír	588	V		Szemnek homályosságáról	72
Orca hogy piros legyen	467	Sebnek véreinek megállatásáról	588	Varas és koszos főről	460	Szemnek hályagáról	74
Orcában való vérenek megaluvásáról	467	Seb mia az ki nem szólhat	597	Vápás kelevénysebnek betöltéséről	573	Szemnek makulájáról	75
Orcának rút színéről	468	Sebnek tüzeségéről	597	Vasat és egyéb állatot mint kelljen az sebből kivenni	593	Szemnek való fakadékokról	77
Orca sömörködéséről	468	Sebben való féregről	598	Vadhúsról	605	Szemnek fájásáról	78
Orca megfeketedéséről	469	Sebből vadhúsnak kivestése	601	Vasporról	654	Szemnek vörösségéről	80
Orcának dagadásáról	ib.	Sebet fön beforrasztásról	601	Vérnek pökéséről	163	Szemnek csipáságáról	81
Orcáról fakadékhelyeknek elvesztéséről	459	Sebre hogy fene ne essék	601	Vérhas	255	Szemnek viszketéséről	81
Orcának korpázásáról	470	Sebeseknek való ital	602	Vékonyfájásról	295	Szemnek farkashályogjáról	82
Orcát hogy az nap meg ne égessen	470	Sebéről inaknak	603	Vérindító kígyóról	674	Szemnek látásáról	83
Orcán való szeplőről	470	Scammonióról	660	VESÉKRŐL	278	Szem ha szép, de keveset látni vele	83
Orcán való fakedékokról	471	Scorpió marásról	666	Vesének fájásáról	282	Szemnek tüzeségéről, tüzesüléséről	83
Orcának szép szint adásáról	477	Siketségről és nehezen hallásról	96	Vesének megrekedéséről	284	Szemnek kidüllyedéséről	83
Ó sebnek való víz	594	Sobrakborsóról	642	Vesékben való fővényről és kőről	285	Szemnek kecskehályagjáról	84
P		Serkentő orvosság	24	Vesékben hogy fővény ne teremjen	292	Szemének gyermeknek nyavajjáról	85
Papmacskájáról	666	Serkésről	462	Vizkórságról	231	Szemnek varasságáról	86
Pelypségről és rebegésről	129	Sömörrel	475	Vizeletről	302	Szemnek ütéséről	88
Pattagozásról	547	T		Vizeletnek emésztetlen kimenéséről	302	Szemnek látásnak kettőzéséről	88
Piros orcáról	467	Tagnak elszáradásáról	422	Vizeletnek meg nem tartóztathatásáról	304	Szemben való súlyról	89
Pokolvarról	545	Táskás és fészkes kemény sebről	597	Vizeletnek nem mehetéséről	305	Szemnek éjjel látásáról	89
Póknak marásáról	666	Tollas avagy csirke-békáról	684	Vizeletnek nem csöpögve való menéséről	307	Szemen való csorgásról	89
Pókegerről	668	Testnek elszáradásáról	229	Vizeletnek neheze[n] menéséről	308	Szemnek héjján való árpáról	89
Puskalövés ellen ír	590	Testnek gonosz állapotjáról	210	Vizeletnek vizelléséről	310	Szemnek héjja ha megdagad	90
Puskapornak mérgének kivételéről az sebből	593	Térdnek dagadásáról	414	Vizeletnek forróságáról	312	Szemnek héjja tüzesüléséről	90
Püsszögést elindításról	111	Térd alatt való hajlásnak dagadásáról	414	Vizeletnek forróságáról	312	Szemnek héjja rühéről	90
Kisgyermek hogy ne püsszögjön	ib.	Testet mikor az vér folya el	422	Viszketegről	487	Szemnek héjja szőreiről	90
R		Testnek nagy viszketéséről	438	Vizben-lakó kígyóról	675	Szemnek szőre koppadásáról	91
Reszt [Razt]	218	Testnek megösztvéritéséről	ibid.	Vigyázó álomról	35	Szemöldökszörnek hullásáról	91
Részeg hogy megjózanuljon	25	Tetőrül	462	Vörös haj csinálásról	457	Szemöldökször hogy ki ne keljen	91
Részegség hogy emberen ne fogjon	15	Tenyérnek és talpnak föltöréséről	482	Völgyes seb	567	Szeméremtesthez való csövekről	291
Részegségtől való főfájásról	14	Tenyérben való vaktetüről	482	Vipera kígyóról	670	Szeméremtestről	312
Részegség hogy hamar emberen fogjon	26	Testen lévő jegyekről	485	Ütsétől való dagadásról	565	Szeméremtestnek meredéséről	313
Reszketegőségéről	60	Természetkívvál való hévségről	523	SZ, Z		Szeméremtestnek megköttesér[öl]	318
Rebegésről és pelypségről	129	Természetkívvál való hidegségről	524	SZÁJRÓL	111	Szeméremtestnek viszketéséről	319
Régi hideglelésről	522	Testnek holta létéről, ki megleszen tüzes dagadás mia	564	Szájnak bűdösségéről	112	Szeméremtestnek szömölcsőjéről	319
Régi kelevénynek sebérol	596	Testnek megkéküléséről	565	Szájban való hév fakadozásról	113	Szeméremtest megveszéséről	320
Réznek pattogzó héjjáról	655	Tengerihagymáról	640	Szájnak nyálaskodásáról	115	Szeméremtestnek tókiról	322
Réz rozsdájáról orvosság	657	Tengerirépa	669	Száján az ki aludt vért hány	115	Szeméremtestnek sebéről	599
Rothadó sebről	596	Tiszafáról	643	Szájban való apró fakadékokról	116	Szeméremtestnek az asszonyállatnak hogy öszveszoruljon	387
Romlásról és szakadásról	615	TOROKRÓL	129	Szava azokinek megvesz	128	Szeméremtestnek meredéséről	313
Rózsa	697	Torok előtt való húsoknak dagadásáról	129	Szakállnak feketítéséről	458	Szeméremtestnek az asszonyállatnak	389
Rosica ellen orvosság	657	Torokgyíkról	123	Szakadásról és romlásról	675	Szomjusághozó kígyóról	674
Rothasztó kígyóról	672	Torokba valami tömjék /vagy akad/	137	Szarvas farkáról	651	Ször avagy haj nevelésről	451
Rühről	485	Torokban lévő nátháról	137	Szarvaskígyóról	676	Ször hogy elhulljon	455
S		Toroknak és az léleketzevő csőnek repedezett voltáról	138	Szárvas farkáról	651	Szoroslikú sebről	588
Sandalságról	65	Tökösségről	325, 322	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szülesről	377
Sárgaságról		Törökben lévő nátháról	137	Szavaméremtestnek az asszonyállatnak	389	Szüles után való fájalmakról	384
Sárnak az bőr alá való kiolvasásáról	224	Törökben avagy egyéb helyeken való dagadásról	551	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szüles hogy könnyen legyen	378
Sárga sárnak megindításáról	435	Törött csontnak kivételéről	619	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szüleskor ha kevés vére folya ki és elkekedne	386
Sárga sártól hideglelés	503	TÜDŐRŐL	139	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szüles után havivér-folyása ha megállna	386
Sashagymáról	638	Tüdőnek megszorulásáról	140	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szüles után ha vérfolyása fölöttébb menne	387
Sárfűmagról és csudafáról	660	Tüdőnek tüzesüléséről	148	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szömölcsökről	480
Sárkányhalakról	669	Tüdőnek kelevényéről	150	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Szüntelenvaló avagy tartó hideglelésről	501
Szalamadra gyíkról	683	Tüdőnek sebesüléséről	151	Szavaméremtestnek meredéséről	313	Súlyról	
Sérvesről	295	Tökiről az szeméremtestnek	322	Szavaméremtestnek meredéséről	313		
Sebnek helyéről	476	Türos szarról	415	Szavaméremtestnek meredéséről	313		
Sérvesből való hideglelésről	522	Tüs [?] hajról	462	Szavaméremtestnek meredéséről	313		
Sebnek forrasztásáról	583	Tüzes dagadásról	542	Szavaméremtestnek meredéséről	313		
Sebnek gyógyításáról	585	Tüzes fenerothadásról	568	Szavaméremtestnek meredéséről	313		

Berényi Mihály

Észrevételek

A MOSDÓ MEG A HASZNÁLATI UTASÍTÁSA Lejárt a vezetői engedélyem, irány az okmányiroda! Kezemből az értékes sorszámmal türelmesen üldögélek a meglehetősen szűk váróban. Véletlenül éppen a mosdó ajtajával szemben jutottam székhez. Unatkozó agyam lecsapott az ajtóra szögelt két papírlapra. A felsőn csak ennyi volt: MOSDÓ. Nem érdekes. Hamar kitaláltam, hogy aligha fürdőszoba bejárata ez, inkább az illemhelyé.

Akkor mi lehet a helyiség rendeltetését tükröző felirat alatt? Csak nem a hozzá való használati utasítás? De bizony! Első sorából világosan kiderült, hogy a mosdóbeli műveletekhez külön sorszám kell.

MOSDÓ

AZ ÜGYFÉLFOGADÁS SORSZÁM ALAPJÁN TÖRTÉNIK, AMIT A BIZTONSÁGI ÖRTŐL SZÍVESKEDJENEK KÉRNI.

KÖSZÖNJÜK

Tájékoztatjuk Tisztelt Ügyfeleinket, hogy időpontfoglalásra bármilyen ügýtípusban a Pestszentlőrinci Irodánkban van lehetőség kizárólag kerületi ügyfelek számára az alábbi telefonszámon:

296-1450

Cím: Bp., XVIII. stb.

Elképzeltem, hogy – ha a szükség úgy hozná – miként juthatnék be ebbe a csendes helyiségbe – természetesen az előírtak teljes betartásával. Először is megkeresném a biztonsági őrt, kérnék a mosdóba is sorszámot, aztán várnám, hogy valaki ezt nekem megköszönje. Sok értelmét nem találok ennek a „KÖSZÖNJÜK”-nek, de egy dolog mégis eszembe jut: igazán rendes vagyok, hogy nem valamelyik sarokban szándékozom elvégezni a dolgomat, ezért háálkodom.

Amíg a köszönetre várok, elolvasom a tájékoztató következő részét, amely az illemhelyi műveleteket ügýtípusokra osztja fel. Nyilván van kis ügýtípus és nagy ügýtípus is. Igen ám, de ha valakinek mind a két ügýtípust el kell végeznie? Két külön sorszámot szerezzen? Azok egy időpontban lesznek érvényesek?

Nem törtem a fejem a megoldáson – feladtam. Annak ellenére, hogy a *kizárólag* rám nem vonatkozik, hiszen én ebben a kerületben fogantam, most is itt lakom. Szorult helyzetében az ember messzire már nem tud eljutni, nekem meg telefonfülkét is kellene találnom – végső esetben nem rossz hely! –, és szalonképes öltözékben el kell jutnom a megadott címen található irodába. Ott igazolnám, hogy kerületi lakos vagyok, aztán végre sor kerülne az időpontfoglalásra. Gyalog már aligha érnék vissza időben a mosdóhoz, ezért taxiba vágnám magam. Ha a szerencse velem lenne, látszólag megkönnyebbülten érnék oda.

Azért csak látszólag, mert valaki előttem már végigjárta az időpontfoglalásnak ezt az egyszerűnek kicsit sem mondható útját. „A mosdó foglalt” – közölné a biztonsági őr.

Kis dolog, de valaki áttehetné ezt a tájékoztatót máshová, mondjuk kevésbé félreérthető helyre. Egyúttal érdemes volna a hibás vonatkozó névmást (*amit*) *amelyet* formára cserélni.

HOGYAN LESZ AZ ÁRTALMAS SZERBŐL GYÓGYSZER?

Átlátszó műanyag fiola, benne halványkék folyadék. Fogászati gyógyszerként árusítják. Gyönyörködöm a színében, miközben elolvasom a hatását ismertető mondatot:

Csökkenti a lepedéket, ami az ínygyulladás fő okozója.

Zavarba jövök. Hiszen ez nem gyógyszer, hanem ártalmas folyadék. Azzal, hogy csökkenti a lepedéket, a mondat szerint az ínygyulladás fő okozójává válik. Csakhogy eddig úgy tudtam, hogy a lepedék a főbűnös az ínygyulladás kialakulásában. Akkor most mi a helyzet?

Nem a folyadékkal van baj, hanem a vonatkozó névmásokkal. Hagyta az *amely*, hogy az erőszakos *ami* kitúrja ebből a mondatból:

Csökkenti a lepedéket, amely az ínygyulladás fő okozója.

Ha túl nagy gondot okoz, hogy mikor melyiket használjuk, nem kell egyik sem. Íme:

Csökkenti a lepedéket, az ínygyulladás fő okozóját.

A kulcsmondat egyszerű kijavítása után a folyadék már nem ártalmas, átalakult gyógyszerre. Pedig ki sem nyitottam a fiolát.

GONDATLAN WELLNESS? Furcsa párt alkot ez a két szó. *Gondatlan*: 'felületes, nemtörődöm, hanyag, sekélyes, tessék-lássék'. *Wellness*: 'testi-lelki jólét, vagyis mai szóval: „egészségtudatosan”, rangos szállodákban élhetünk. Ez utóbbiak egyike ezzel az ajánlattal csábítja magához a testi-lelki jólét után áhítozókat: GONDATLAN HÉTKÖZNAPOK.

Nem boldog, derűs, nyugodt napokat ígér, hanem olyanokat, amelyekre az *összecsapott, hányaveti, slendrián* jelző illik. Itt a vendégnek az érkezésekor hebehurgyan lőrétt löknek oda köszöntésül, a szaunában tréningből csak plusz öt fok van, a fürdőmedence véletlenül száraz, bizonyára elfelejtettek ágyneműt cserélni, és még sok mindent. Ki képes ilyen szállodában – ráadásul nem kevés pénzért – napokat eltölteni?

Akinek a *gondatlan* és a *gondtalan* ugyanazt jelenti. Én inkább olyan szállodát keresek, amelynek az ígérete: *GONDATLAN HÉTKÖZNAPOK*.

HIBÁSTÁBLÁK, FELIRATOK AZ EGÉSZSÉGÜGYBEN Ezeket naponta sokan látják. Tömegek. Azt hiszik, ez a helyes, hiszen „hivatalos” helyen van. Mint a FORGALMI REND VÁLTOZÁS. Hihetetlen, hogy évtizedek alatt egyetlen illetékes sem akadt, aki intézkedett volna a hibátlan tábla elkészítése érdekében. Nagy áruházunk tábláján a PULYKAFA-SÍRT sem okozott általános derűtséget a vásárlók között. A tábla alakja a PULYKA-FASÍRT tagolást kívánta volna meg. De maradjunk az egészségügyben.

„Beteg WC”

Mi mindent tudhatunk meg ezekből a feliratokból? Azt, hogy szegény WC nyugós, nyilván valamilyen baja van. Beteg, mint a beteg ló. Talán dugulása van? Esetleg nagyon kiszáradt? Nem, hasmenésre nem gondolnék. Szorulása az lehetne.

Talán még meg is operálják? Nem kívánkozom ide bemenni. Hátha fertőző.

„Nem beteg WC”

Ez a WC is a betegeket óhajtja szolgálni? Csak ellentétben az előzővel, ez nem beteg. Ez akkor egészséges WC. Akkor inkább azt írhatnák az ajtajára, hogy *Egészséges WC*. Nincs dugulása, nincs szorulása, nem fertőz. Mennyire szeretnék ide bejutni. Csakhogy nincs kulcsom hozzá. Állítólag kizárólag az itt dolgozóknak van. De szerencsések. Őket hívják személyzetnek.

„Férfi WC”

A fene sem gondolta volna, hogy a WC-nek neme is van. A nemüket könnyű eldönteni: az a férfi WC, amelyik borotválkozik. A többi másodlagos nemi tulajdonságukat nem is részletezem. Csak megfelelő nemű WC-eket kell egymás mellé (alá?) tenni, és hamarosan megjelenik a tündéri kicsi WC?

„Férfi osztály”

A „Férfi WC” tulajdonságainak ismeretében sok újat tudok kiolvasni ebből a táblából. Ez is biztosan férfi. Ennek heréi is vannak. Vagy inkább *neki* heréi is vannak?

Kik fehetnek itt? Azért, mert az osztály maga férfi, nők is bebújhatnak az ágyakba?

„Kopogással kérem ne zavarjanak”

Ezt a táblát olyan orvos ajtaján láttam, akit nagyon zavart a sok, fölösleges kopogtatás. És ő maga mégis kopogással kéri, hogy ne zavarják. A saját kopogása nem zavarja?

„Vegetáriánus ételrendelés”

Az egyszerű beteg komoly tekintettel tudja nézni ezt a feliratot, de akad olyan, akire annyira rájön a nevetés, hogy belebetegszik: az ételrendelés nem akar húst enni. Lehet finnyás, válogató az ételrendelés? Vegetáriánus is? Aligha.

Igazán nem sok kellene ahhoz, hogy ezek a táblák ne váljanak célponttá. Ha valaki rendet tarthatna a szövegükben, a táblák ilyenek lennének. *Beteg-WC, Személyzeti WC, Férfi-WC, Férfiosztály. Kérem, kopogással ne zavarjanak! Vegetáriánusétel-rendelés.*

Berényi Mihály

A betűk dicsérete

Hetven éve kezdtem ismerkedni velük.
Ők a magán- és a mássalhangzók, betűk.

Megszerettem mindet, mert ha összeálltak,
egyszerű betűim – lám! – szavakká váltak.

Innen a mondathoz eljutni már játék,
a szavak alkotta gyönyörű ajándék.

Elkezdhettem írni! Olvasni úgyszintén.
– Betűk! Kik szeretnek annyira, amint én?

Megmondom, nem titok. Íme az igazság:
hát akik e lapot írják meg olvassák!

Tóth Emil

Miért nem mondjuk magyarul vagy helyesen?

„Ha van saját szavunk, ne tőrjük az idegent.”
gróf Széchenyi István

A korunkban beköszöntött új világ következménye az, hogy új fogalmak tömege áraszt el bennünket. Ezek megnevezései gyorsan mindennapi szókészletünk részévé válnak. Az anyanyelvnek – legyen bármilyen eredetű szó – nem könnyű az idegen szavak helyett elfogadott és helytálló magyar megfelelőt találni, esetleg alkotni. Ahhoz ugyanis hosszabb időre van szükség, és az sem mindig biztos, hogy megállja a helyét az „új szó” a mindennapi beszédben. Veszélyt is jelenthet a túlzottan sok idegen szó használata. Ezért, ha csak tehetjük, használjunk magyar szavakat az idegenek helyett, még akkor is, ha eleinte szokatlanul hangzik.

Nézzünk meg – a teljesség igénye nélkül – néhány olyan területet, ahol az idegen szavak túlzottan elszaporodtak.

A testnevelés, testedzés is tele van idegen szavakkal, jóllehet létezik megfelelő magyar szó is. Csak néhányat emelek ki. A legtöbb a *labdarúgásban* (*football* az angol *football* szóból) van. *Meccs* (*metch* ang.) helyett használható lenne a *mérkőzés* szó. A *football* és a *foci* helyett *labdarúgást*, *focista* helyett pedig *labdarúgót* kellene mondanunk. A *ziccer* pedig fából vaskarika. Ugyanis a *Sitzer* (ejtsd: ziccer, német) maga is 'helyzet, kedvező alkalom' jelentésű. Vagyis kétszer mondani ugyanazt egymás után zavart keltő és felesleges. Ugyancsak zavart keltő kettősség alakult ki a *finis* és a *finálé* szó között is. Az előbbi a latin *finis*, illetve az angol *finish* szóból ered, és 'hajsza, döntő, újabban 'végcél' jelentésű. A *finálé* az olasz *finale* szóból eredeztethető, és 'befejező rész'-t, 'valaminek a vége'-t jelenti a testnevelés és a sport világában.

Miért *hotel* (a francia *hôtel* szóból) a szálloda? Szerencsére Pécssett a felújított Nádor Szálló tetején ott díszleg a *Nádor Szálló* név. Miért *masszázs* (*massage*, francia) szót használunk a *gyúrás* vagy *testápolás* helyett, és miért *kozmetikus* (*cosmeta*, görög–latin) a *testszépitő*? Budapesten láttam *fogmíves* kiírást, és nem *fogtechnikust* (*technikus*, görög–latin), meg is örültem neki. De miért *trauma* (görög–latin) a *baleset*, és miért *traumatológiai* osztály a *baleseti* osztály, amikor az *Országos Ballesi Intézet* elnevezés szerepel a központi intézeten. A *gála* is gyakori a *gálaest*, *gálamérkőzés* megfelelőjeként. Pedig számos magyar szó van, amely helyettesíthetné a spanyol, illetve német eredetű szót: *ünnepi est*, *fogadás*, *díszelőadás*; a *gála*

egyben ünnepi külsőséget, díszruhát és mást is jelent, amely az est fényét emeli.

Az egyik leggyakoribb idegen szó a nyelvünkben a *produkció* (latin eredetű), amely 'alkotás, mutatvány, előadás, szellemi vagy anyagi alkotás' jelentésű. Mégis a színi előadás vagy színházi előadás is *produkció*, a vers szavalása (és nem előadása) is éppen úgy, mint a cirkuszi előadás vagy tulajdonképpen minden, amit csak elképzelni lehet. Ez bizony nem szerencsés.

Hasonló a helyzet az *oké* szóval (az angol *okay* – OK rövidítése), amely talán az előzőnél is gyakoribb. Szinte minden *oké* manapság, ha kell, ha nem. Pedig több magyar szót is használhatunk helyette: *okos*, *helyes*, *rendben van*, *jó*, *el van intézve*.

A vallásos életünk sem mentes a felesleges idegen szavaktól. A három leggyakoribb a *roráté* (latin), amely a *hajnali misével*, az *agapé* (olasz), amely a *szeregetvendégséggel*, a *malaszt* (szláv), amely a *kegyelemmel* helyettesíthető.

Érdekes története van a *mákos- és diósteke*rcsnek. Ezeket manapság *bejgli*nek nevezik, amely a hasonló német szóból ered. Falun még ma is sok helyen mákos- és dióstekecset készítenek. Az történt ugyanis, hogy kiváló nyelvészünk, Lőrincze Lajos egyik amerikai útja éppen a karácsonyi ünnepekre esett. New Yorkban meg is hívták Püskiék a szentesti vacsorára. Tanár úr aztán megkérdezte Püski Sándornét, Iluska nénit: „Hát aztán bejgli lesz-e a vacsorán?” Püski Sándor a következőképpen válaszolt: „Bejgli nem lesz, de mákos- és diósteke az lesz.” Lőrincze tanár úr elszégyellte magát. Mindezt a rádióban hallottam Lőrincze Lajos szájából.

Helytelen a *post festam* kifejezés is, amelyet esemény, illetőleg ünnep után, vagyis megkésve, későn történt értelemben használnak. Helyesen *post festum* vagy *post festa* (többes szám), a latin nyelv szabályainak megfelelően.

Végül álljon itt néhány gyakran előforduló olyan szó, amelynek magyar megfelelőjét és a szó eredetijét (alapszó) is megadjuk (*1. táblázat*).

Ahhoz, hogy minél több magyar szó jelenhessen meg az idegenek helyett, arra van szükség, hogy a nevelők, a tanítók, a tanároknak példát mutassanak, a szülők pedig példaképek

1. táblázat. Gyakran használt idegen szavak magyar megfelelője és eredete

<i>szféra</i>	érdeklődési kör, működési terület, érdekkör	alapszó: <i>sphaera</i> (görög, latin)
<i>spórol</i>	takarékoskodik, gyűjt, félretesz, megtakarít	alapszó: <i>sporen</i> (német)
<i>téma</i>	alapgondolat, alapeszme, beszéd tárgya, valaminek a tartalma	alapszó: <i>thema</i> (görög, latin)
<i>probléma</i>	kérdés, feladat, megoldandó dolog	alapszó: <i>problema</i> (görög, latin)
<i>szimbolikus</i>	jelképes, valamit jelképező	alapszó: <i>symbolicus</i> (latin)
<i>prognózis</i>	előrejelzés, jóvendülés	alapszó: <i>prognosis</i> (görög, latin)
<i>konkrét</i>	tényleges, kézzelfogható, valóságos, érzékelhető	alapszó: <i>concretus</i> (latin)
<i>információ</i>	felvilágosítás, tájékozódás, hírközlés, értesülés	alapszó: <i>informo</i> (latin)
<i>nívó</i>	szint, vonal, színvonal	alapszó: <i>niveau</i> (francia)
<i>komplex</i>	egybefüggő, kapcsolatos egymással, összetett	alapszó: <i>complico</i> (latin)
<i>zsűri</i>	bírálóbizottság, versenybizottság	alapszó: <i>jury</i> (angol)
<i>páciens</i>	orvosi kezelésben lévő beteg, beteg	alapszó: <i>patiens</i> (latin)
<i>stressz</i>	nyomás, feszültség, fokozott igénybevétel, megpróbáltatás	alapszó: <i>stress</i> (angol)
<i>szituáció</i>	helyzet, körülmény	alapszó: <i>sino</i> (latin)
<i>komplikált</i>	bonyolult, szövevényes, összekuszált, nehezen áttekinthető	alapszó: <i>complico</i> (latin)

legyenek. Ugyancsak nagyon fontos a tömegtájékoztatásban, a televízióban, a rádióban dolgozó szakemberek, újságírók elkötelezettsége is. Az irodalom, az írók, mindenki, akinek kenyeré az írás vagy a nevelés, mutasson jó példát. Mindez folyamatosan, megfontoltan és lassan történjen. Ha ez így lesz, akkor biztosan állítható, hogy az eredmény sem marad el.

IRODALOM

Györkössy Aladár–Kapitánffy István–Tegyei Imre 2007. *Ógörög–magyar nagyszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Bakos Ferenc 1989/2004. *Idegen szavak és kifejezések szótára*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Magyar értelmező kéziszótár I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1980.

Révai nagy lexikona. Révai Testvérek Irodalmi Intézet Részvénytársaság. Budapest, 1972.

O. Nagy Gábor–Ruzsinszky Eva 1978. *Magyar szinonimszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Finály Henrik 1884. *A latin nyelv szótára*. Franklin Társulat. Magyar Irodalmi Intézet és Könyvnyomda, Budapest.

Eckhardt Sándor 1978. *Francia–magyar szótár* I–II. kötet. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Koltay-Kastner Jenő 1963. *Magyar–olasz szótár* I–II. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Zaicz Gábor 2006. *Etimológiai szótár. Magyar szavak és toldalékok eredete*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.

Ország László 1992. *Angol–magyar kéziszótár*. Akadémiai Kiadó, Budapest.

Tóth Emil 2004. Néhány illemszabály alkalmazása és nyelvünk jobbítása az egészségügy mindennapjaiban. *Magyar Orvosi Nyelv* 1: 34.

„A magyar nyelv olyan, mint egy hangszer: aki játszani akar rajta, annak minden áldott nap gyakorolnia kell. Lehetetlen indogermán módon gondolkodni és magyarul beszélni. A magyar nyelv mértana úgy üt el a többi nyelvtől, mint Bolyaié Eukleidésztől.”

Lénárd Sándor (idézi Osváth W. László, *Magyar Nemzet Magazin*, 2010. március 27.)

HELYREIGAZÍTÁS

A Magyar Orvosi Nyelv 2009/2. számában megjelent Kérdezz – Felelek című írásunkban és A magyar orvosi nyelv tankönyvében (A gyógyszernevek írása, 385–392. oldal) tévesen jelöltük meg az *5-fluoruracil* megnevezését és így írásmódját is. Az **5-fluoro-uracil* forma nem felel meg a kémiai nevezéktanban használatosnak: sem az *o* kötőhangzó, sem a kötőjelezés nem helyes. A tévedésért elnézést kérünk, a megfelelő forma tehát: *5-fluoruracil*.

Varga Csaba

Régi orvosi kisszótár¹

GAÁL CSABA ELŐSZAVA Anyanyelvünkön tudunk mindent elmondani, magunkat világosan kifejezni. Szakmai gondolkodásunkat is leginkább magyarul tudjuk művelni, ugyanis minden nyelvnek más a belső logikája, minden nyelv más megközelítési módot kíván. Egy és ugyanazt a tapasztalatot másként programozza agyába egy német és egy magyar anyanyelvű ember. Az amerikai Loomis Franciaországba áttelepülve meglepődve írja, hogy „saját gyerekünk kezd ennek a nyelvnek a hatására új személyiséggé alakulni”. Vagyis a gondolkodásmód, a világról kialakított képünk bizonyos fokban anyanyelvünk szerint alakul. A nyelv tehát nemcsak arra való, hogy kifejezze, de arra is, hogy (sajátos módon) megteremtse a gondolatokat.

Így tehát szükségszerűen különleges hatású lehet az alábbi kis szófejtő szótár. Egy csokorra való, orvosok által naponta használt szavunkról megtudjuk, hogy valójában mit is jelentenek, illetve létük milyen mélyen nyúlik vissza az időben, és hogy az akkoriak rendre miért éppen azzal a szóval nevezték meg azt a valamit.

ÁPOL értelménye: segít, támogat, segítségére, hasznára van vkinek. A szó eredetileg felkarol, átkarol jelentésű lehetett, így nem csoda, hogy a székeleyknél ma annyi, mint ölel, csókol. Ógörög:

ópheléo(l) [ώφελέω] = segít, használ, hasznára válik vkinek

ÁPOLÓ → **ÁPOL**

ÁPORODOTT gyöke áp, értsd bűdös, rothadt szagú, megzápult. A szó eredeti alakja: → **ZÁP**, régibb tájszólásban: ápul = zápul, áptojás = záptojás. Záp sz-szel ejtvén: szep, ebből a → **SZEPSZIS** szó.

BAJ kiejtési változata: bal (l > j: mint jány > lány). Mint pl. nem bal oldali eset a baleset, hanem baj eset. Bal kéz: baj kéz, azaz bajt hozó, bajcsináló, vagyis ügyetlen kéz. Baj az ógörög jellegzetes kiejtéssel (b = p): pai [παί]. E régi, pai, paj kiejtést őrzik a pajk (paj-k), pajkos (azaz bajk-os, vagyis bajt okozó), pajtás

(azaz bajtárs, valójában pajk-társ) szavak. Az ógörög korban a gyerek is e gyökkel neveztetett meg, merthogy: bajcsináló, de e pai szóból van a pajzánkodás, pajzán szó is. Ógörög:

paidiká [παιδικά] = **pajtika**: fiúkedvese vkinek, kedvenc

paidikósz [παιδικός] = **pajtikás**: gyermeki, gyerekes, játékos, fiúszerelemre vonatkozó

paidiské [παιδική] = **pajtácska, pajtáska** (ugyanis régi -iszka, -iszké, ma -icska, -ocska, mint pl. magocska, tal-icska, azaz tol-icska)

paio(l) [παίω] = 1) bajol („ellátja a baját”), azaz üt, megüt, csapkod, 2) páhol

A ~ gyökből a bajlódik, baja van, bajos, bajvívó, ellátja a baját stb. → **VAJUDIK, BAJÁN**

Magyarból a szláv boj, voj (= baj) szó.

BAJÁN az → **ORVOS** másik, régi megnevezése és a → **BAJ**, ógörög pai [παί] = baj gyökből származik, értsd: aki legyőzi a bajt, aki diadalmaskodik a baj fölött. Így lehet a baján szó az orvos megnevezése és egyben az avar vezér (Bat Baján) neve is. E szóból a bajnok (tulajdonképpen bajánok) szó. Baján összevont alakja: bán (mint tisztség: aki bánik valamivel). Ógörögben (b = p):

paían [παίαν] = baján: orvos, Paían: az istenek orvosa

paíóniosz [παίωνιος] = bajános, bajányos: gyógyító, gyógygyerejű

BETEG gyöke: bet, régi kiejtéssel beth, peth, mára bágy kiejtésűvé is vált, ebből a bágyad (régibb bádjad), bágyadt szó. Ilyen értelményű a bet, beth, peth gyökből épített petyhüd, petyhüdt szó is. A beteg szó összevethető az angol pathic (szenvedő) szóval.

Ezt igazolja ez a két ógörög szó:

páthé [πάθη] = baj, szenvedés, elviselt sors

páthosz [πάθος] = betegség, szenvedés, áttételesen külső hatás, benyomás, szenvedély stb.

A ~ szóból többek között: betegség, betegít, betegszik, betegesség, betegeskedés, betegül.

BŐR a bur, bor (mint burok, borít) szótóval azonos.

¹ A részlet Varga Csaba *A nyelvek anyját tudtam én* című könyvéből való (Frig Kiadó, Budapest, 2008, 107–112) szó szerinti átvétel. Egyes adatai nem egyeznek A magyar nyelv történeti-etimológiai szótárának (Benkő Loránd főszerk. Budapest, 1968), sem az Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen című szótár (Benkő Loránd főszerk., Budapest, 1993) adataival. Mindkét munka a magyar nyelv szóképzésének eredetére vonatkozóan mind a mai napig a hivatalosan elfogadott, nyelvtudományra alapozott forrásunk. *A szerk.*

FÁJ igen régi szó. Az ógörög korban pheü [φειῦ] = fáj, de valódi, kiinduló értelme: jaj, ógörögben joi [ioi]. E pheü szó kissé elágazott jelentéssel azonos a pfü, hü, piha szóval is. Ma is felváltva használjuk: „pfü, de бүдös”, „jaj, de бүдös”, illetve „hü, de бүдös”.

GÁZ → GŐZ

GENY, GENNY jelentése: fehéres, sárgás sűrű folyadék, a keny (mint kenyődő, kenődő) szóból származik. A ~ szó áll a ganaj, ganyé szóban is. Érdekes, hogy már nem ismerjük ezt a szó-azonosságot, de mégis egyenértékűen használjuk a „ganyé ember” és a „geny alak”, „genyó” kifejezést. → KENŐCS

GÉZ másként kifejezve: fátvolszövet. ~ áttetszőt, gomolygót jelent, s azonos vele a → GŐZ, mint gomolygó, áttételesen áttetsző, finom eloszlást jelentő szó. A ~ azonos az angol gauze szóval.

GŐZ nagyon ősi szó. Gyöke a valamiképp görbére hajlást jelentő go, melynek bővítményei pl. a gomoly, gomolyag. Go gyökből a go-oz (mint fal-az, kör-öz) > gőz szó, értsd: gomolyog, gomolygó, általában nedv, pára, köd, s kissé áttételes jelentéssel ez a gáz szó is. Pusztán az *áttetszőség* miatt jelenti ez a szó a → GÉZ-t, mint fátvolszövetet is. Go-oz magas hangrendben ge-iz, ebből pedig a geizir > gejzir szó, mely tehát mai kiejtéssel gőzer lenne. Gőz, gáz, gejz sok nyelvben szintén megvan, pl. német Gas, Gäscht, Gisch, Geist, svéd gäst, gaesning (forrás, pezsgés), angol yest, yeast, ghost.

GYÓGY gyöke: → JÓ > gyó (mint tájszólásban jó = gyü, jön = gyün). Gyógy, régiesen gyód, úgy képzett szó, mint me-gy, sze-d, de ez a gy, d hang t is lehet: gyót, vagy í-vel: gyó-ít (jó-ít) (hasonlatosan a fut, süt, gyút azaz gyu-ít > gyújt szavakhoz). Tehát a gyógy ige, s e szót könnyen megértjük, ha a jót szót a jó v-s párjával ejtjük ki: → JAVÍT. Ugyanis a régi általános magánhangzó kettőzés miatt a jó jao, jau, így jót valójában jaot, esetleg jauti volt, ebből lett egyik ágon jót > gyót > gyód > gyógy, a másik ágon a javít.

Hogy a ~ gyöke valóban → JÓ, annak bizonyítását nemcsak egyes tájszólásokban találjuk meg, hanem az is igazolja, hogy a jó jelentése a kínai nyelvben: gyógyszer, gyógynövény, a héber nyelvben ugyancsak gyógyszer.

Teljes körű igazolását pedig az ógörögben találjuk meg:

iászisz [ιάσις] = józás: gyógyítás, gyógyulás. (Másként a jó = jav egyenlőség alapján JAV-azás: jóvá tevés lenne, ugyanis az ógörög kori -oszisz ma -ozás, -ezés, -özés):

iátész [ιάτήρ] = jótész (jót-ész): orvos. *Jótész* ma *gyógyász* kiejtéssel használatos, lásd a szócikk elejét.

iátér [ιάτήρ], **iátór** [ιάτωρ] = jóter vagy jótér, jótör (mint pl. futár): orvos.

iátosz [ιάτός] = jótos: gyógyítható (jótos v-vel javítás – mint pl. avitas, avitos – lenne).

A ~ helynevekben is előfordul, gyógyvizet, gyógyforrást jelezve: GYÓGY, GYÓD, GYÜD, s egykoron talán GÖD is gyógyvizéről, gyógyvíz forrásáról kapta a nevét.

GYÓGYÁSZ valójában jótész (jót-ész), ahol a jót ige (mint lát, süt) v hanggal azonos a javít szóval. Azaz ógörög jótész v behanggal: javítász, s e jótész szó mai kiejtéssel: gyógyász. A kiejtés változásáról bővebben → GYÓGY.

GYÓGYÍT a → GYÓGY = jót (v behanggal: jav-ít) szó feleslegesen továbbképzett alakja, ugyanis kétszer szerepel benne a -t, -ít igeképző. Valószínűleg a kiejtés (jót > jód > gyód > gyógy) módosulásával elhomályosult a gyógy jó-ít (jav-ít) értelménye, s végül főnévként értelmezték, aztán hogy ige legyen, ismét utána fűzték ugyanazt az igeképzőt.

GYÓGYÍTÓ eredeti kiejtéssel: jót-ít, jót-ító, → GYÓGY, GYÓGYÍT

GYÓGYSZER összetett szó: gyógy + szer → GYÓGY, melynek gyöke a jót ige (mint fut, lát), jelentése: ami javít, jó-ít. A szer jelentése: anyagi jav (→ JÓSZ), „*vagyon, portéka. Mindenféle szerrel üzérkedni. Fűszer, ócska szerek.*” (CzF.)

HALÁL alapszava: hal, eredetileg hul, mely a hull szóval azonos: az l kettőzése csak nyomatékosítás, → HULLA. Aki meghal = elhull. Halni veszni = hullni veszni. „Él hal érte”. Világlátásunk szerint csak az ember hal meg, az állatok döglenek, vesznek, esetleg elpusztulnak. Egyetlenegy kivétel van, a méhek. Ők ugyanis szintén meghalnak. Magyarázata az egyiptomi, vagy az az előtti időkben rejlik. Mint ahogyan a méh szó kettős értelme is. Ezek a jelenségek is a magyar világkép ősiségét jelzik.

HALANDÓ értsd: ami majd elhullik, azaz meghal. A gyök: hal, lásd → HALÁL. (Az -andó, -endő régi magyar képző, s a jövő időre utal: pl. hozandó, megírandó, jövendő.)

HALOTT valójában: hullott, aki elhullt. → HALÁL, HULLA. Ropant érdekes, hogy a magyarban az ember meghal, esetleg pusztul (ami drámai előzményekre utal), s csak az állatokra mondjuk, hogy döglük. A méhekre azonban csak a pusztul szót mondjuk.

HALOVÁNY eredetileg halou-ány. Az u hangból v lett: halvány. A halott fehéres színéről. → HALÁL.

HULLA alapszava: hull, ami elhullt, → HALÁL

HÁM a bőr legfelső, védő rétege. A legelemibb szótó: ho, melynek jelentése: véd, fed. Ebből ho-am > hám: ami fed, véd, ami legfelül van. Pl. a hám(iga) is ezt fejezi ki. (Angol ham = hámiga.)

ÍR gyógykenőcs. Közel áll hozzá előtétellel a zsír szó. A Cz. F. szótár szerint az ír az erő szóval rokonnak látszik, minthogy gyógygerő van benne. (E szófejtés nem eléggé bizonyított.)

JAV v nélkül: → JÓ

JAVAS gyöke: → JÓ, ebből v-vel: jav. Javas: gyógyító asszony vagy férfi. ~ v nélkül: jós (jó-os), eredetileg → JÓSZ (jó-osz, jó-asz), mely szó már csak a jószág (jószág) szóban él.

~ tehát nem tévesztendő össze az azonos hangzású jóssal, jósolóval, e szavak gyöke ugyanis: → JÓ, JÖV, mint jövő, jövendő, jövendő, a jó jövendőt mond.

JAVÍT v nélküli párja: jót, miből kiejtési változattal → GYÓGY.
~ jelentése: jóvá tesz, megjavít.

JAVUL jó-ol, jó-ul

JÓ régiesen: jau, ebből: jav; ógörög *iá* [iá] = jó (mint pl. *iai* [ia] = *jai*), másik kiejtéssel: *eü* [éü] = jó. Jó gy-vel: gyó, → GYÓGY.

JÓS gyöke nem → JÓ (ld. → JAVAS), hanem: JŐ, miből: jövős, jövendő, jövőt mondó.

JÓSZ (jó-asz) gyöke JÓ, JAV. A ~ szóból a jószág szó. Értelemnye: jav, minthogy értékeim: javak, jó dolgok.

~ azonos az ógörög

éüsz [éücs] = (jós) javak, jó dolgok szóval.

KENŐCS gyöke *ken*, *keny*, mely azonos a → GENY szóval. „Mindkettőnek eredeti gyöke pedig a szétömlést, olvadást jelentő *en v. eny*, mely megvan az enged, enyik, enyek, enyebes, enyészik, enyv szók gyökeiben s a k itt is mint több más szóokban előlehellet. Értelme: valamit bizonyos híg, ragadós anyaggal dörzsöl, mázol, hogy nyirkossá, puhává, fényessé tegye, vagy szépítse, vagy enyhítse, gyógyítsa stb. Hajat, szakált, bajuszt kenni.” (Cz. F.)

KÓR a kör, ker, gör, ger szavak csoportjába sorolható. A kór szó azt a megfigyelést fejezi ki, hogy a beteg kornyad, görnyed (k zöngésen: g). Kór (kor) régen inkább gör lehetett, ugyanis a gör szóba illesztett h-val: geher, s ebből hangátvétellel: girh-es, görh-es, s e szavak sokkal régiesebbnek tűnnek, mint a kór szó.

MEDDŐ eredeti jelentése metszett, azaz mett, s a heréltre mondták. ~ régi ellentéte: magló (magot ontó), miből úgy tűnik, hogy azonos szerkezetű, eredetű a két szó. A Cz. F. szótár így magyarázza meg, hogy miként lesz meddő a metélés által a hím is és a nőstény is: „Minthogy pedig mind a hím, ha heréjét kimetszik, mind a nőstény, ha görgőjét kiveszik, fáját szaporítani megszűn, s terméketlenné leszen: innen jelent átv. értelemben terméketlent.” → METSZ

MÉH (anyaméh). E szónak semmi köze a mézgyűjtő rovar teljesen azonos hangzású méh nevéhez. A méh régen: beő > beh, s e kiejtési változatból b > m módosulattal alakult ki a mai méh szó.

METÉL → METSZ

METSZ alapszava: *met*, a szóvégi *-sz* csak toldás, mint a *nyugsz*, *feksz* szavakban is. Például *metszd* régen: *medd* vagy *metd*, *metszeni*: *metni*. ~ szóból: *metél*, *metélés*, *megmetélni* (pl. a szőlőtökét). Más nyelvekben: „*latin meto* (*aratok, metszek*), *szanszkrit masz*, *arab maza*, *franciaia massacerer*, és *német metzeln*, *Metzger*, *Messer* stb.” (Cz. F.) Lásd még: → MEDDŐ

ORVOS alapszava: → ír (értsd: kenőcs). Ír régiesen *íru*, *ír*v (mint *hamu* – *hamv*, *nedü* – *nedv*), s ebből *-os* toldalékkal: *ír*vos. Kiejtésben ketté vált az *iru*os szó:

1) *íres*

2) *orvos*

Orvos tehát kenőcsös ember, az, akinek kenőcse van, aki keneget. A gyógyító ember másik, régi neve: → BAJÁN (aki legyőzi a bajt), → BAJ.

SÉRv gyöke: *sér*, miből a *sérült*, *sérülés* szó is. *Sér* régi kiejtéssel: *seru*, s az *u*-ból *v* lett (mint *hamu* – *hamv*), így keletkezett a ~ szó. Eredetileg mindenféle sérülést, sebet jelentett.

SÍR (verem). Eredetileg gabonataróroló vermet jelentett. Ógörög: **szirósz** [σιρός] = gabona elraktározására szolgáló verem

SZEPSZIS a szó szerkezete: *szep-sz-is*. *Szep* gyök kiejtési változatai *záp*, *áp* (mint *áporodott*). Részletesen: → ZÁP.

SZIKE alapszava: *szeg*, ~ a *szegő* kiejtési változata, azaz késféle szerszám. Ugyanez a gyök áll a *szekerce* és a *szakóca* (értsd: *szegőce*) szóban is. Egyezik vele a *mongol szüke*, *mandsu: szoukhe*.

VAJUDÁS eredetileg *b*-vel: *bajódás*, *bajlódás*, → **VAJUDIK**

VAJUDIK = eredetileg: *bajódik*, *l* vendéghanggal: *bajlódik*, *ue*. *vajlódik*. A *baj* gyökből másként képezve: *bajmolódik*.

ZÁP jelentése: *büdös*, *romlott*, teljesen azonos vele az ógörög *szép* [σηπ] = *rothadás*, *felbomlás* jelentésű szó. *Záp* *i* előhanggal: *iszap*, *z* előhang nélkül: *ÁP*, mint → *ÁPORODOTT*. *Záp* régi, *szelyp* kiejtéssel *SZEP*, miből *sz* utóhanggal *szepsz* (mint *nyug* – *nyugsz*, *fek* – *feksz*), ebből pedig a *szepszis* szó, melyet ma úgy ejthetünk, hogy *zápzás*.

Ógörög:

szépo(l) [σηπω] = 1) *zapol*: *rothaszt*, *rothadásnak* indít, 2) *zápul*: *elrothad*, *bomlásnak* indul.

széptikósz [σηπιτός] = *záptikás*: *rothadást*, *felbomlást* okozó.

széptósz [σηπιτός] = *záptos*: *elrohadt*, *felbomlott*.

(Tehát ógörög kori szavaink: *zapol*, *zápul*, *záptikás*, *záptos*, csak *z = sz.*)

Latin *seps* (*szepsz*): egy apró gyíkfajta, melynek csípése állítólag *rothadó sebet* okoz. *Záp* a *mongolban dzabi*.